

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»

ISSN 2520-2057 (print)
ISSN 2520-2065 (online)

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»

№ 19 (153) / 2023

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА»**
**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»**

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22444-12344ПР*

Збірник наукових праць

№ 19 (153)

Київ 2023

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Turkish Education Index; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: **Index Copernicus International (ICI); Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Open Academic Journals Index; Research-Bib; Turkish Education Index; Polish Scholarly Bibliography; Electronic Journals Library; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky; InfoBase Index; Open J-Gate; Academic keys; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); CrossRef.**

В журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем сучасної науки.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Тарасенко Ірина Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Розділ «Економічні науки»:

Член редакційної колегії: **Алієв Шафа Тифліс огли** — доктор економічних наук, професор, член Ради — науковий секретар Експертної ради з економічних наук Вищої Атестаційної Комісії при Президентові Азербайджанської Республіки (Сумгаїт, Азербайджанська Республіка)

Член редакційної колегії: **Баланюк Іван Федорович** — доктор економічних наук, професор (Івано-Франківськ, Україна)

Член редакційної колегії: **Бардаш Сергій Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Бондар Микола Іванович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Белялов Талят Енверович** — доктор економічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Вдовенко Наталія Михайлівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гоблик Володимир Васильович** — доктор економічних наук, кандидат філософських наук, професор, Заслужений економіст України (Мукачево, Україна)

Член редакційної колегії: **Гринько Алла Павлівна** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Гуцаленко Любов Василівна** — доктор економічних наук, професор (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Дерій Василь Антонович** — доктор економічних наук, професор (Тернопіль, Україна)

Член редакційної колегії: **Денисенко Микола Павлович** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної академії інвестицій і економіки будівництва, академік Академії будівництва України та Української технологічної академії (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Дмитренко Ірина Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Драган Олена Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Еміне Лейла Кият** — доктор економічних наук, доцент (Туреччина)

Член редакційної колегії: **Єфіменко Надія Анатоліївна** — доктор економічних наук, професор (Черкаси, Україна)

Член редакційної колегії: **Заруцька Олена Павлівна** — доктор економічних наук, професор (Дніпро, Україна)

Член редакційної колегії: **Захарін Сергій Володимирович** — доктор економічних наук, старший науковий співробітник, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Зеліско Інна Михайлівна** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Зось-Кіор Микола Валерійович** — доктор економічних наук, професор (Полтава, Україна)

Член редакційної колегії: **Ільчук Павло Григорович** — доктор економічних наук, доцент (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Карімкулов Жасур Іманбоевич** — доктор економічних наук, доцент (Ташкент, Республіка Узбекистан)

Член редакційної колегії: **Клочан В'ячеслав Васильович** — доктор економічних наук, професор (Миколаїв, Україна)

Член редакційної колегії: **Копилюк Оксана Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Кравченко Ольга Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Курило Людмила Ізидорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Кухленко Олег Васильович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Лойко Валерія Вікторівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоханова Наталя Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Малік Микола Йосипович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Мігус Ірина Петрівна** — доктор економічних наук, професор (Черкаси, Україна)

Член редакційної колегії: **Ніценко Віталій Сергійович** — доктор економічних наук, доцент (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Олександр Васильович** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Осмятченко Володимир Олександрович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Охріменко Ігор Віталійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Паска Ігор Миколайович** — доктор економічних наук, професор (Біла Церква, Україна)

Член редакційної колегії: **Разумова Катерина Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Рамський Андрій Юрійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Селіверстова Людмила Сергіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Скрипник Маргарита Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Смолін Ігор Валентинович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сунцова Олеся Олександрівна** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Танклевська Наталія Станіславівна** — доктор економічних наук, професор (Херсон, Україна)

Член редакційної колегії: **Токар Володимир Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Тулчинська Світлана Олександрівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Чижевська Людмила Віталіївна** — доктор економічних наук, професор (Житомир, Україна)

Член редакційної колегії: **Шевчук Ярослав Васильович** — доктор економічних наук, старший науковий співробітник, доцент (Нововолинськ, Волинська обл., Україна)

Член редакційної колегії: **Шинкарук Лідія Василівна** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Шпак Валентин Аркадійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Скриньковський Руслан Миколайович** — кандидат економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Султонов Шерали Нуралиевич** — доктор філософії з економічних наук (PhD) (Ташкент, Республіка Узбекистан)

Член редакційної колегії: **Peter Bielik** — Dr. hab. (Словацька Республіка)

Член редакційної колегії: **Eva Fichtnerová** — University of South Bohemia in České Budějovice (Чеська Республіка)

Член редакційної колегії: **József Káposzta** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Henrietta Nagy** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Anna Törő-Dunay** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Mirosław Wasilewski** — Dr. hab., Associate professor WULS-SGGW (Польща)

Член редакційної колегії: **Natalia Wasilewska** — Doctor of Economic Sciences, professor UJK (Польща)

Розділ «Юридичні науки»:

Член редакційної колегії: **Арістова Ірина Василівна** — доктор юридичних наук, професор (Суми, Україна)

Член редакційної колегії: **Бондаренко Ігор Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Братислава, Словачька Республіка)

Член редакційної колегії: **Галуцько Валентин Васильович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гиренко Інна Володимирівна** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Глушков Валерій Олександрович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Головко Олександр Миколайович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Грохольський Володимир Людвигович** — доктор юридичних наук, професор (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Мустафазаде Айтєн Інгаб** — доктор юридичних наук, професор, директор Інституту права та прав людини Національної Академії Наук Азербайджану, депутат Міллі Меджлису Азербайджанської Республіки (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Іманлі Магомед Нагі** — доктор юридичних наук, професор (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Калюжний Ростислав Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Клемпарський Микола Миколайович** — доктор юридичних наук, професор (Кривий Ріг, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоредана Джані Агуїре** — доктор права, професор (Італійська Республіка)

Член редакційної колегії: **Лоренцмайєр Штефан** — доктор юридичних наук, професор (Аугсбург, Федеративна Республіка Німеччина)

Член редакційної колегії: **Мельничук Ольга Федорівна** — доктор юридичних наук, доцент (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Овчарук Сергій Станіславович** — доктор юридичних наук (Запоріжжя, Україна)

Член редакційної колегії: **Омельчук Василь Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Остапенко Олексій Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Пивовар Юрій Ігорович** — доктор філософії в галузі права, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Позняков Спартак Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Ірпінь, Україна)

Член редакційної колегії: **Світличний Олександр Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сидор Віктор Дмитрович** — доктор юридичних наук, професор (Чернівці, Україна)

Член редакційної колегії: **Мушенок Віктор Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Анатолій Юхимович** — кандидат юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Фунта Растислав** — кандидат юридичних наук, доцент (Сладковичово, Словачька Республіка)

Член редакційної колегії: **Хіміч Ольга Миколаївна** — кандидат юридичних наук (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Легенький Микола Іванович** — кандидат педагогічних наук, доцент (Київ, Україна)

Розділ «Технічні науки»:

Член редакційної колегії: **Беліков Анатолій Серафімович** — доктор технічних наук, професор (Дніпро, Україна)

Член редакційної колегії: **Кузьмін Олег Володимирович** — доктор технічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Луценко Ігор Анатолійович** — доктор технічних наук, професор (Кременчук, Україна)

Член редакційної колегії: **Мельник Вікторія Миколаївна** — доктор технічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Румянцев Анатолій Олександрович** — доктор технічних наук, професор (Краматорськ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сергейчук Олег Васильович** — доктор технічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Степанов Олексій Вікторович** — доктор технічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Чабан Віталій Васильович** — доктор технічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Аль-Абабнех Хасан Алі Касем** — кандидат технічних наук (Амман, Йорданія)

Член редакційної колегії: **Артюхов Артем Євгенович** — кандидат технічних наук, доцент (Суми, Україна)

Член редакційної колегії: **Баширбейлі Адалат Ісмаїл** — кандидат технічних наук, головний науковий спеціаліст (Баку, Азербайджанська Республіка)

Член редакційної колегії: **Кабулов Нозімжон Абдукарімович** — кандидат технічних наук, доцент (Республіка Узбекистан)

Член редакційної колегії: **Коньков Георгій Ігорович** — кандидат технічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Почужевский Олег Дмитрович** — кандидат технічних наук, доцент (Кривий Ріг, Україна)

Член редакційної колегії: **Саньков Петро Миколайович** — кандидат технічних наук, доцент (Дніпро, Україна)

Розділ «Педагогічні науки»:

Член редакційної колегії: **Кузава Ірина Борисівна** — доктор педагогічних наук, доцент (Луцьк, Україна)

Член редакційної колегії: **Лігоцький Анатолій Олексійович** — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Мулик Катерина Віталіївна** — доктор педагогічних наук, доцент (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Рибалко Ліна Миколаївна** — доктор педагогічних наук, професор (Полтава, Україна)

Член редакційної колегії: **Остапівська Ірина Ігорівна** — кандидат педагогічних наук, доцент (Луцьк, Україна)

ЗМІСТ
CONTENTS

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

- Serbov Mykola, Tkachenko Nataliia**
ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT
OF INTEGRATED WATER RESOURCES MANAGEMENT SYSTEMS IN A ZONE
OF INSUFFICIENT MOISTURE 9
- Богач Олена Валентинівна**
ВИВЧЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ ТРАДИЦІЙНИМИ БАНКАМИ
ТА ФІНТЕХ-КОМПАНІЯМИ..... 16
- Лабінцева Олена Петрівна, Минич Юлія Василівна**
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ
ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ 20
- Савілова Аліна Андріївна, Чухліб Алла Василівна**
ІНФОРМАЦІЙНО-СТАТИСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ
ЖИТА..... 25

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

- Гладка Ірина Анатоліївна, Романюк Вікторія Леонідівна,
Гончарова Тетяна Володимирівна**
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ
СТУДЕНТАМИ 1 КУРСУ АНГЛІЙСЬКИМ ПИСЕМНИМ МОВЛЕННЯМ 30
- Савельєва Тетяна Олександрівна**
МЕТОДИ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ МАРКЕТИНГУ» 35

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

- Fialko Nataliia, Stepanova Alla, Navrodska Raisa,
Meranova Nataliia, Shevchuk Svitlana**
STUDY OF LOCAL EXERGE LOSSES IN THE AIR HEATER OF THE HEAT RECYCLING
SYSTEM OF A BOILER INSTALLATION 39
- Fialko Nataliia, Tymchenko Mykola, Sherenkovskiy Julii**
RADIATION FORCING AND CLIMATE CHANGE 42
- Fialko Nataliia, Tymchenko Mykola, Sherenkovskiy Julii**
VOLCANO ERUPTIONS AND THEIR IMPACT ON EARTH'S CLIMATE CHANGE 45

Потоскаєв Олексій Миколайович
САМОПОШИРЮВАНИЙ ВИСОКОТЕМПЕРАТУРНИЙ СИНТЕЗ ЯК СПОСІБ ОТРИМАННЯ
КОМПОЗИЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ДОВГОВІЧНОСТІ НОЖІВ
ПОДРІВНЮВАЧА-РОЗКИДАЧА СОЛОМИ 48

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Бережний Олександр Іванович
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА В ДОКАЗУВАННІ НА ДОСУДОВОМУ
РОЗСЛІДУВАННІ ТА ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ 53

Бондаренко Ірина Миколаївна, Карнаух Аліна Вадимівна
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА..... 59

Назаренко Олександр Юрійович
РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ 63

**Невмержицький Сергій Миколайович, Антонов Костянтин Володимирович,
Цюприк Ігор Володимирович**
ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОПЕРАТИВНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В ЗЛОЧИННЕ
СЕРЕДОВИЩЕ ЧЕРЕЗ ВИКОНАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ: ПРОБЛЕМИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ 67

Палюх Анастасія Дмитрівна
ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПОДАТКУ ТА ЙОГО ЕЛЕМЕНТИ 72

Солдаткіна Анастасія Валеріївна
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВІДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ
ТА АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ШЛЮБНИХ
ВІДНОСИН В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ 77

UDC 556.38

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Serbov Mykola

*Doctor of Economic Sciences, Professor
Odesa State Environmental University*

Сербов Микола Георгійович

*доктор економічних наук, професор
Одеський державний екологічний університет*

Tkachenko Nataliia

*Graduate Student of the
Odesa State Environmental University*

Ткаченко Наталія Анатоліївна

*аспірант
Одеського державного екологічного університету*

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9418

ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF INTEGRATED WATER RESOURCES MANAGEMENT SYSTEMS IN A ZONE OF INSUFFICIENT MOISTURE

ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ВОДНИМИ РЕСУРСАМИ В ЗОНІ НЕДОСТАТНОГО ЗВОЛОЖЕННЯ

Summary. This study is devoted to the study of economic and environmental approaches to the development of an integrated water resources management system using the example of one reservoir located in the zone of insufficient moisture in the Northern Black Sea region of Ukraine. To create an integrated and sustainable management system for the basin's water resources and assess individual components of the water balance, methodological, statistical, economic, and environmental approaches were used.

The study area, like the entire south of Ukraine in general, belongs to the zone of insufficient moisture. The region is characterized by an increase in turbulent heat exchange between the underlying surface and the atmosphere up to 5,80 kcal/cm², which in turn causes a sharp increase in unproductive resource losses.

Taking into account the characteristics of the study area, the specifics of the development of its economic system and the recreational importance of the water body, the work presents the basic requirements for the development of an integrated water resources management system, which are based on the "basin principle" of constructing a management system, the horizontal and vertical hierarchy of the economic system of the basin, and the use of methodology "climate and reserve" models when assessing the resource capabilities of a territory, public participation in the management, financing, planning and development of water infrastructure, as well as the priority use of an ecosystem approach in the implementation of a scheme for integrated management of water resources in the region.

The results show that the development of an integrated water resources management system should be based on an overall calculation of all components of natural and artificial recuperators, which allows water resources to be balanced and a rational management system to be developed. It should also be noted that integrated water resource management systems in the risky farming zone, together with the development of an integrated system for the sustainable use of an extremely scarce resource, should, first of all, prevent precedents of unproductive water losses.

Key words: integrated management, water resources, zone of insufficient moisture, water as a commodity.

Анотація. Дослідження присвячено вивченню економіко-екологічних підходів до розвитку інтегрованої системи управління водними ресурсами на прикладі водного об'єкту, розташованого в зоні недостатнього зволоження Північного

Причорномор'я України. Для створення інтегрованої сталої системи управління водними ресурсами басейну та оцінки окремих складових водного балансу використано методологічний, статистичний, економічний та екологічний підходи.

Територія дослідження, як і весь південь України в цілому, відноситься до зони недостатнього зволоження. Для регіону характерне підвищення турбулентного теплообміну між підстилаючою поверхнею та атмосферою до $5,80 \text{ ккал/см}^2$, що в свою чергу викликає різке збільшення непродуктивних втрат ресурсів.

Враховуючи особливості досліджуваної території, специфіку розвитку її господарської системи та рекреаційне значення водного об'єкта, в роботі наведено основні вимоги до розробки інтегрованої системи управління водними ресурсами, які ґрунтуються на "басейновому принципі" побудови системи управління, горизонтальної та вертикальної ієрархії економічної системи господарського комплексу басейну, використання методології моделі "клімат-запас" при оцінці ресурсних можливостей території, участі громадськості в управлінні, фінансуванні, плануванні та розвитку водної інфраструктури, а також пріоритетне використання екосистемного підходу в реалізації схеми комплексного управління водними ресурсами регіону.

Отримані результати показують, що розробка інтегрованої системи управління водними ресурсами має базуватися на комплексному розрахунку всіх складових природних і штучних рекуператорів, що дозволяє збалансувати водні ресурси та розробити раціональну систему управління. Слід також зазначити, що інтегровані системи управління водними ресурсами в зоні ризикованого землеробства разом із розвитком інтегрованої системи сталого використання вкрай дефіцитного ресурсу мають, насамперед, запобігати прецедентам непродуктивних втрат води.

Ключові слова: комплексне управління, водні ресурси, зона недостатнього зволоження, вода як товар.

Introduction. The development of the modern civilization brought humankind to the realization that water is one of the crucial elements of the environment and requires comprehensive integrative management with regard to all types and categories of water resources on Earth, all categories of water consumers, and the consequences of manmade influence on the state of natural water. Special attention in the concept of integrative water resources management is paid to the assessment of the consequences of the manmade effect from the perspective of further existence, sustainable and effective development of water resources. At present, each person on Earth has up to 750 m^3 of usable fresh water per annum [1, p. 145–146]. According to UNESCO predictions, this figure may drop to 450 m^3 on average by 2050, without regard to the predicted climate changes; this means that according to the UN classification, more than 80% of countries will find themselves beyond the water deficiency boundary [2].

Integrated water resources management may be characterized as a permanent assessment of the water balance of an area with the determination of constant trends in its changes, depending on the effect of the multilevel and manifold factors: nature and quality of economic load, both on the water body and on the water basin in general, predicted future climate changes and their effect on the characteristics of water resources in the studied area [3, p. 112–113]. The determination of the impact factors and trends in the change of water balance necessitate subsequent development of plans for integrated water management, the primary goal whereof should be to correlate the existing water resource potential with the requirements of the economic complex of the area or the water basin [4, p. 420].

The principles of the modern concept of integrated water resources management were formulated in

1992 at the Dublin International Conference; in the following years, these principles were the basis for global reforms of water economies in many countries [1, p. 89].

It is worth noting that water quality is an integral part of the water resource potential of any area or basin, which is why the development of integrated management plans should take into consideration the environmental aspects of the assessment of water quality and the identification of individual water consumers as polluters of the water basin [5, p. 3254].

The formation of integrated freshwater resource management systems in the south of Ukraine — in a zone of insufficient moisture — has its own characteristic specifics, associated, on the one hand, with the general acute shortage of natural resources as such, and, on the other hand, with their most significant role in the development of most sectors of the national economy complex of the region.

Literature Review. The basis of the development of integrated basin water resources management is the general consideration of all the components of the natural and artificial restoration of water volume within certain areas, which enables determining the current water balance and developing plans of rational distribution of the resource in space and time [6, p. 441], including among individual water consumers, assessing the quality of water management, and controlling the permissible levels of manmade influence on the water resource potential of the basin [7, p. 36–38]. Furthermore, the development of integrative water resources management should take into consideration, in addition to the above goals, the financial and economic issues related to paid water use [8, p. 73].

With that, it is necessary to differentiate between two economic concepts — cost and payment.

The cost of water is important for the rational use of the resource if it is impossible to satisfy in full the general (total) demand of water consumers with branch or territorial distribution [9]. This fact is especially important during the development of plans for an alternative use of the resource as a regulatory economic tool of integrative water resources management. Payment for water is used as an economic tool for supporting vulnerable groups of water consumers by affecting their behavior in terms of saving the natural resource and using it efficiently, stimulating the management of demand and payback of provided services, and the readiness of certain consumers to pay for additional water management services [10, p. 243–244].

The recognition of the water resource as a commodity is an effective means of decision making in the distribution of the resource among various economic sectors and industries, as well as among various water consumers within a single sector or industry. This is especially important if further increase in the consumption of the resource is virtually impossible [11].

The emergence of estuaries in the Ukrainian Black Sea region was caused by the development of the entire coastline of the Black Sea. Estuary formation is closely related to tectonic phenomena and transgressions in the Black Sea Basin [15, p. 126]. The emergence of Black Sea estuaries in the form of flooded parts of river valleys or ravines is related primarily to the flooding of river valleys by seawater due to the rising sea level and sinking land surface [12, p. 138–140].

The estuaries of the Northwestern Black Sea region are unique natural systems [13, p. 215–216] that are an important component of the country's water resources and are of great natural, recreational, and socio-economic importance for Ukraine [14, p. 18–19].

A total of 21 estuaries are located along the coast of the northwestern part of the Black Sea in the interfluvium of the Danube and Dnipro. In terms of water supply, these estuaries are divided into two large groups [15, p. 95–97]:

First group — open estuaries with relatively free water exchange with the sea. This group includes:

- open estuaries with a relatively large inflow of river water (Dnister, Dnipro-Bug, etc.);
- open estuaries with an insignificant inflow of river water (Berezan);
- artificially open estuaries with an insignificant inflow of surface water (Small Adzhalyk, Sukhyi, etc.).

Second group — closed estuaries, commonly found in the Black Sea region. These water bodies were formed during the flooding of river mouths due to general geological transgression of the Northern Black Sea region coast and the rising level of the

Black Sea [16, p. 56]. The water regime of such water bodies is affected by the river inflow, groundwater inflow, and surface water inflow from precipitation.

In general, the Northwestern Black Sea region and its water bodies play a special role in the development of Ukraine's economy. It is worth noting that this area hosts the largest sea and river ports of Ukraine, which handle almost 90% of the country's annual freight traffic; the routes of transport corridors No. 7 and No. 8 (railway, river, and sea) run through the northwestern part of the Ukrainian Black Sea region, which also increases the importance of this region for the sustainable development of the country's economy. However, these circumstances also cause significant manmade influence on the natural systems of this region [17, p. 67–70].

The implementation of European programs of international transport corridors and the constantly increasing traffic of international transit of natural resources allow regarding the Azov-Black-Sea Basin as a special transportation zone that connects the adjacent countries with Europe [18, p. 22–23]. It is also worth noting the considerable geo-economic interest of many countries in the Azov-Black-Sea region due to the strategic course of the European Union towards the formation of a unified European transportation system.

The Kuyalnik Estuary holds a special place among the estuaries of the Northwestern Black Sea region. The Kuyalnik Estuary is a water body that is located 8.5 km to the northwest of Odessa; in terms of its characteristics, it belongs to the second group of closed estuaries with a relatively small influence of river inflow and precipitation on its water regime.

The total catchment basin area of the Kuyalnik Estuary is 2250 km²; the main river inflow source is the Velykyi Kuyalnik River, whose catchment basin area is 1860 km² (82.7% of the total catchment basin area of the estuary) with a length of 170 km. The distinguishing feature of the Kuyalnik Estuary is the considerable dependence of its morphometric characteristics on the water level. For instance, according to data provided by the Odessa State Environmental University [18, p. 22–23], the length of the estuary was 20.7 km in 2011, while in high-water seasons, it can reach 28–29 km.

The water surface area of the estuary can range from 19 to 74 km², depending on the water level; the width of the estuary gradually grows from the north to the south and reaches its maximum — about 3.6 km — near the Krasnoselka village; the average depth is 0.4 m; the maximum depth — 1.8–2.0 m — is found in the mouth of Kubanka River

(Assessment of Over-Years Changes in the Components of the Water Balance in the Kuyalnik Estuary for Drawing Recommendations Regarding the Preservation of Its Natural Resources, 2009). The

admission space of the Kuyalnik Estuary can go up to 370 million m³; however, in recent years (2009–2012), it was 18.8–20.0 million m³ at most. Another distinguishing feature of the Kuyalnik Estuary is the intensive siltation of the water body basin. For instance, the volume of the estuary reduced by 13.0 million m³ from 1975 to 2009 due to siltation of the areas with the minimum water level, *i.e.* the average intensity of the estuary volume reduction during the last three decades was 0.38 million m³ per annum.

The Kuyalnik Estuary is known as a recreational and balneal object of national and world importance. The mud and brine from the estuary has medical properties.

The purpose of this research is to analyze the economic and environmental approaches to developing a system of integrated water resources management in the Kuyalnik Estuary basin.

Methods. The research used the ecosystem approach, which was based on the notion that ‘nature is an equal partner’. This premise necessitates the determination of the maximum permissible level of manmade influence on water resources, with a view to ensuring their sustainability and minimizing the negative consequences of interaction between water sources and areas used for economic purposes. Estimate indicators of the water balance of the Kuyalnik Estuary basin in the system of integrated management of water resources were determined based on estimated characteristics of the ‘climate and stock’ model. Their substantial transformation under the effect of water management, as well as short-term reports regarding the hydro-meteorological characteristics of the Kuyalnik Estuary were taken into consideration.

Results. The design of a system of integrated basin water resources management is based on a number of key principles [11]. It should be noted the study area, like the entire south of Ukraine in general, it belongs to the zone of insufficient moisture. The region is characterized by an increase in turbulent heat exchange between the underlying surface and the atmosphere up to 5.80 kcal/cm², which in turn causes a sharp increase in unproductive resource losses.

Taking into consideration the features of the studied area, the specificity of the development of its economic system, and the recreational importance of the waterbody, the system of integrated water resources management for the Kuyalnik Estuary should be based on the following requirements:

1. Integrated management should follow the ‘basin principle’ within the hydrographical borders in accordance with the basin morphology, *i.e.* the water resource potential is assessed across the entire catchment basin area of 2250 km² without distinguishing as separate zones (regions, waterbodies) any components of the area regardless of their geographic

location in the basin, landscape, peculiarities of development, presence of hydraulic facilities, etc. [8, p. 53–54; 11; 18, p. 22]. The system of integrated management should take into account the entire set of factors that constitute the water balance equations for the area (possible water exchange with the sea, inflow of river and surface water, precipitation, groundwater, evaporation, and wastewater). The Kuyalnik Estuary basin can be divided into morphologically homogenous sections that have approximately similar levels of effect of separate water balance components. The water resource potential was assessed in each section of the estuary basin with regard to the features of the water balance, which ultimately combined to form a unified system of the entire basin. For instance, the total catchment basin of the Kuyalnik Estuary can be divided into at least three sections: the basin of the Velykyi Kuyalnik River, the Kuyalnik Estuary itself with adjacent 200–250 m shorelines, and the lower (southern) part of the basin — bar lakes and the Korsuntsi ponds; the entire scope of abovementioned works was done in all these sections; in the final variant, they will be presented as a unified water balance.

2. Coordination of all forms of water use within the Kuyalnik Estuary basin and for all economic facilities (water consumers) horizontally among separate branches of the economic system (agriculture, utilities, manufacturing, recreation, etc.) and vertically among various levels of the water management hierarchy (higher hierarchy — the basin in general, with subsequent division into systems of a lower hierarchy of natural resource use, down to individual small private water consumers). The water basin of the Kuyalnik Estuary is characterized by a high level of agricultural development of the area — about 48–50%. Agricultural land constitutes about 81% (184.9 thousand ha) of the total area of the basin, 74.8% of which is arable land. Within the shorelines of basin waterbodies, the composition of the land is as follows: arable land — 14%, hayfields — 16%, pastures — 29%, smallholdings — 20%, forests, woodland belts, and bushland — 9%, other land — 12% [21, p. 49–53]. Industrial facilities in the Kuyalnik Estuary mostly include agricultural processing facilities and several quarries of building materials [7, p. 34]. The coordination of the main water consumers in the system of integrated water resources management in the Kuyalnik Estuary basin should take into consideration the active use of water resources in this area, which is 60–100% of the annual basin river flow. Studies [7, p. 21] show that the total annual demand for the resource in the Kuyalnik Estuary basin is about 12.5 million m³, while the consumptive use is about 9.32 million m³. With that, the annual withdrawal of water by various consumers is as follows: 5.84 million m³ from the Velykyi Kuyalnik River; 0.46 million m³ from reservoirs and

ponds; 6.19 million m³ from underground sources. The discharge of return water is about 3.16 million m³. Volleys of sewage from the city of Podilsk are discharged periodically through the Korozeya ravine.

3. The estimated components of the water balance of the Kuyalnik Estuary basin in the system of integrated water resources management with regard to their significant transformation under the effect of water management and relatively short-term monitoring of hydro-meteorological characteristics were determined based on the estimated characteristics of the 'climate and stock' model [12, p. 143, 176].

The assessment of the inflow of fresh water in the Kuyalnik Estuary basin based on the 'climate and stock' model shows that most of it comes from the inflow of Velykyi Kuyalnik River. The total volume of the river inflow in natural conditions (unmodified by water management) is about 24.0 million m³; 22.3 million m³ (92.9%) of this volume comes from the Velykyi Kuyalnik River [20, p. 1155]. The average over-years amount of water inflow from precipitation is about 26.6 million m³; however, considering the loss due to evaporation from the water surface, the volume of the estuary is replenished annually only by 2.24 million m³.

At that, the various investigated scenarios of global warming show that in the near future, evaporation from the water surface of the Kuyalnik Estuary will exceed the inflow of precipitation to its surface significantly. The main factor in water management in the Kuyalnik Estuary basin are artificial water bodies, which serve as artificial evaporators in areas with moisture shortage. According to different sources, the relative area of the water surface of artificial water bodies varies from 0.20% to 0.40%. At that, the consumptive interception of the river flow can reach 40% in low-water years, while dropping to 10% in high-water years. Most artificial water bodies within the studied area are presently dried-up, while their negative effect on the formation of the river water inflow into the estuary reaches its peak in the warm season during snowmelt and rain showers, when in medium-water and high-water years, up to 35–40% of the river flow is consumed to fill these water bodies, while in low-water years, these consumptive losses may reach 90% of the natural flow.

4. Public participation in management, funding, planning, and development of the water economy infrastructure.

Public participation implies the participation of not only public organizations and associations, but also local authorities, self-government agencies, and municipal water consumers. Public participation should create a transparent and open environment, in which the possibility of making a decision that goes against the interests of the local communities is reduced significantly.

5. Priority of environmental requirements in the activity of governing bodies during the implementation of the system of integrated water resources management in the Kuyalnik Estuary basin. The ecosystem approach is based on an important notion — 'nature is an equal partner'. This premise necessitates the determination of the maximum permissible level of manmade influence on water resources, with a view to ensuring their sustainability and minimizing the negative consequences of interaction between water sources and areas used for economic purposes [14, p. 20; 17, p. 87, 115].

Discussion. According to S. Romashchenko *et al.* [18], Ukraine has no regions in which the use of the water resource potential is lower than the environmentally permissible level. In eight oblasts, this level is critical (0.30); in the Zhytomyr, Kharkiv, Luhansk, and Donetsk Oblasts, this index is 1.0, 1.60, 1.40, and 1.20, respectively, which means that water management in these administrative territories of Ukraine uses water resources generated in other territories. In the Odessa Oblast, where the Kuyalnik Estuary basin is located, the index of water resource potential use is 0.50, which exceeds the critical value.

Using the ecosystem approach when developing the system of integrated water resources management in the Kuyalnik Estuary basin is necessary due to the unique natural and landscape systems in this area, the concentration of various steppe, petrophyte, shrub, and semi-aquatic field biocenoses and the expedience of creating a national natural park within the area of the water basin in the near future.

It is also worth noting that the Kuyalnik Estuary and its adjacent areas are used based on the principles of balanced development, *i.e.* with regard to the environmental, economic, and social components. After signing the Ukraine-European Union Association Agreement, Ukraine took upon itself to implement in the environmental laws a number of directives, six of which concern the quality of water and water resources management. Therefore, the rational use of water resources of the estuary and the preservation of its ecosystems should be the foundation of the systems for managing this object.

Water should be defined as a commodity with economic and social value that is determined by its importance.

Managing the water resources of the Kuyalnik Estuary as a socioeconomic commodity is a means of achieving not only financial and economic goals of sustainable development of separate regions and the country in general, but also social goals related to effective and equal water use, encouragement of saving and protection of water resources.

The 'polluter pays' approach is the basic principle of the European environmental policy. The guarantees of adequate compensation for the cost of water

consuming and water using services, including environmental and resource costs, are provided by the national legal groundwork. However, it is possible to reduce the cost of restoration of water resources on the basis of economic, environmental, and social considerations, with regard to geographic conditions and climate.

Informational support of the management system, economic and financial stability of the support of the system of integrated water resources management.

The environmental component of the model of integrative water resources management in the Kuyalnik Estuary should be a priority as an integral part of the water resource potential of the area. It is necessary to consider that the deterioration of water quality reduces the economic and social cost of the basin's water resource potential, reduces the economic attractiveness of the area, and narrows down the possibilities of sustainable development significantly.

Conclusion. Integrated water resource management systems in the zone of risky agriculture, together with the development of an integrated system for the sustainable use of an extremely scarce resource, should, first of all, prevent precedents of unproductive water losses in various distribution systems.

The development of a system of integrated water resources management should be based on the general calculation of all the components of natural and artificial water restorers, which enables balancing water resources and developing a rational system of management. The environmental component of the model of integrative water resources management in the Kuyalnik Estuary should be a priority as an integral part of the water resource potential of the area. It is necessary to consider that the deterioration of water quality reduces the economic and social cost of the basin's water resource potential and reduces the economic attractiveness of the area. This narrows down the possibilities of sustainable development significantly.

The methodological economic and environmental approaches to the creation of a system of integrated water resources management in the Kuyalnik Estuary basin were investigated. Specific components of the basin water balance were assessed.

The impact factors and trends in the change of water balance necessitate subsequent development of plans for integrated water management, the primary goal whereof should be to correlate the existing water resource potential with the requirements of the economic complex of the area or the water basin.

References

1. Solanes M., Gonzales-Villareal F. The Dublin Principles for Water as Reflected in a Comparative Assessment of Institutional and Legal Arrangements for Integrated Water Resources Management. TEC Background Paper 3. Stockholm: Global Water Partnership. 1999. 347 p.
2. UNESCO-WWAP. Water a Shared Responsibility. The UN World Water Development Report 2. 2006.
3. De Maria S.C. Water balance implications of switching from continuous submergence to flush irrigation in a rice-growing district. *Agricultural Water Management*. 2016. 171. P. 108–119.
4. Cheng G. Integrated study of the water ecosystem economy in the Heihe River Basin. *National Science Review*. 2014. 1(3). P. 413–428.
5. Haddeland I. Global water resources affected by human interventions and climate change. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2014. 111(9). P. 3251–3256.
6. Reed P.M. Evolutionary multiobjective optimization in water resources: The past, present, and future. *Advances in water resources*. 2013. 51. P. 438–456.
7. Report on Research: Assessment of Over-Years Changes in the Components of the Water Balance in the Kuyalnik Estuary for Drawing Recommendations Regarding the Preservation of Its Natural Resources. Odessa: Odessa State Environmental University. 2009. 90 p.
8. Plans of Integrated Water Resources Management: Study Guide and Manual. *Cap Net*. 2005. 104 p.
9. Huang J., Hu, Y., Qiao Y. Study on the Water Right and Water Market Construction of the Yellow River. *Yellow River*. 2013. 7: 016.
10. Serbov M. Methodological approaches to the development of a system integrated water resources management of territories (on the example of the estuaries of the Northern Black Sea region of Ukraine). *Наукові інновації та передові технології. Economics Series*. 2022. № 4(6). P. 239–250 doi: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-4\(6\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-4(6)).
11. Stashuk V.A., Romashchenko V.I., Mikhaylov Yu.O. The Features of Integrated Water Resources Management in Ukraine based on the Basin Principle. *Collection of Materials of the International Coordination Water Management Commission*. 2012. 15. 9 p.
12. Loboda N.S., Hopchenko Ye.D., Kuza A.M., Bozhok Iu.V. Assessment of the Fresh Water Inflow to the Estuaries of the Northwestern Black Sea Region. *Estuaries of the Northwestern Black Sea Region: Relevant Hydro-Ecological Problems and Ways of Solving Them*. Odessa: Odessa State Environmental University, 2012. 264 p.

13. Yachina N.P. *et al.* The Method of the Content Selection for Formation of Technological Culture among Students Based on Ethnological Values. *International Electronic Journal of Mathematics Education*. 2016. 11(1). P. 211–219.

14. Berlinskiy N.A., Garkavaya G.P., Bogatova Yu.I. Problems of Man-Induced Eutrophication and Development of Hypoxia in the Northwestern Part of the Black Sea. *Sea Ecology*. 2003. 6. P. 17–22.

15. Polishchuk V.S., Zambriborshch F.S., Timchenko V.M. Estuaries of the Northern Black Sea Region: Monograph. Kyiv: Scientific Thought. 1990. 224 p.

16. Balabanov I.P., Izmaylov Ya.A. Changes in the Level and Hydro-Chemical Regime of the Black and Azov Sea during the Last Twenty Thousand Years. *Water Resources*. 1988. 6. P. 54–62.

17. Tuchkovenko Yu.S., Ivanov V.A., Sapko O.Yu. Assessment of the Effect of Coastline Manmade Sources on the Water Quality in the Odessa Region of the Northwestern Part of the Black Sea. Odessa-Sevastopol: Odessa State Environmental University. 2011. 169 p.

18. Romashchenko V.I., Mikhaylov Yu.O., Stashuk V.A. Territorial Organization of Water Resources Management. *Reclamation and Water Management*. 2014. 90. P. 22–23.

19. The Scientific Groundwork for the Protection and Rational Use of Irrigated Land in Ukraine. Kyiv: Agrarian Science, 2009. 624 p.

20. Serbov M. Economic and Environmental Approachers to Developing a System of Integrated Water Resources Management in the Kuyalnik Estuary Basin. *Advanced Research in Law and Economics*. 2016. V. VII, 5(19). P. 1153–1159.

21. Report on Research: The State of the Hydrographic Border of the Velykyi Kuyalnik River under Water Management Transformations in its Catchment Basin. Odessa: Odessa State Environmental University. 2017. 165 p.

Богач Олена Валентинівна

викладач вищої категорії

Лозівська філія

Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу

Bohach Olena

Higher Category Teacher

Lozivska Filiya of

Kharkiv Automobile-and-Road Applied College

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9413

**ВИВЧЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СПІВРОБІТНИЦТВА
МІЖ ТРАДИЦІЙНИМИ БАНКАМИ
ТА ФІНТЕХ-КОМПАНІЯМИ**

**STUDYING THE POTENTIAL FOR COOPERATION
BETWEEN TRADITIONAL BANKS
AND FINTECH COMPANIES**

Анотація. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що фінансова індустрія переживає бурхливий розвиток, пов'язаний із впровадженням інноваційних технологій. Їхнє завдання – автоматизувати й підвищити якість фінансових послуг. FinTech допомагає компаніям трансформуватися і пропонувати клієнту потрібні послуги.

FinTech – це скорочення від терміна фінансові технології. Це поняття включає розробку новітнього програмного забезпечення, спрямованого на впровадження інноваційних пропозицій у фінансовій індустрії.

Бізнес-ландшафт постійно змінюється, фінансові послуги розширюються і все більше стають клієнтоорієнтованими. Впровадження цифрових інструментів дає змогу компаніям залучати гедалі більше клієнтів і, при цьому, знизити витрати на операційні послуги.

В результаті склалися ідеальні умови для одного з найбільш революційних періодів в історії світових фінансів.

Спектр фінансових послуг з кожним роком розширюється, на ринку постійно з'являються нові види послуг та продуктів завдяки впровадженню інновацій на фінансовому ринку.

Через бурхливий розвиток технологій грошова, фінансова системи більшості держав починають активно змінюватись. Здійснюється перехід від готівки до онлайн валюти, від кредитів, що надаються у відділеннях банку, до одержання кредитів через інтернет. Вище перелічене змушує традиційних гравців фінансового ринку змінювати свої послуги та товари, також міняти себе.

Традиційні банки та фінтех-компанії є важливими гравцями у фінансовій галузі. Вони мають чіткі сильні та слабкі сторони, які дозволили їм співіснувати на ринку, задовольняючи різні потреби клієнтів. Однак у міру розвитку технологій зростає тенденція до співпраці між цими двома організаціями. Впровадження фінтех-рішень українськими банками може призвести до поліпшення фінансових послуг, зростання ефективності та конкурентоспроможності на ринку. Ця стаття спрямована на вивчення потенціалу співпраці між традиційними банками та фінтех-компаніями шляхом порівняльного аналізу їх поточного стану відносин, переваг співпраці та проблем, які можуть виникнути в результаті такого партнерства.

Ключові слова: FinTech, банки, фінансові послуги, технології.

Summary. The relevance of the research topic is that the financial industry is experiencing rapid development associated with the introduction of innovative technologies. Their task is to automate and improve the quality of financial services. FinTech helps companies to transform and offer their clients the services they need.

FinTech is an acronym for financial technology. This concept includes the development of the latest software aimed at introducing innovative offers in the financial industry.

The business landscape is constantly changing, financial services are expanding and becoming more and more customer-oriented. The introduction of digital tools allows companies to attract more and more customers while reducing the cost of operating services.

As a result, ideal conditions have been created for one of the most revolutionary periods in the history of global finance.

The range of financial services is expanding every year, and new types of services and products are constantly appearing on the market due to the introduction of innovations in the financial market.

Due to the rapid development of technology, the monetary and financial systems of most countries are beginning to change rapidly. There is a shift from cash to online currency, from loans provided in bank branches to loans obtained via the Internet. All of the above is forcing traditional financial market players to change their services and products, and to change themselves.

Traditional banks and fintech companies are important players in the financial industry. They have distinct strengths and weaknesses that have allowed them to coexist in the market, meeting different customer needs. However, as technology evolves, there is a growing trend towards cooperation between these two organizations. Implementation of fintech solutions by Ukrainian banks can lead to improved financial services, increased efficiency, and competitiveness in the market. This article aims to explore the potential for cooperation between traditional banks and fintech companies by comparing their current state of relations, the benefits of cooperation, and the challenges that may arise from such a partnership.

Key words: FinTech, banks, financial services, technology.

Постановка проблеми. На сучасному етапі фінансовий сектор перебуває в центрі цифрової трансформації, трендом якої стають фінансові технології. У сфері фінансових технологій відбуваються радикальні зміни, пов'язані з підвищенням рівня автоматизації, відкритості та орієнтованості на споживача. У даній статті аналізується переваги та проблеми подальшої співпраці між фінтех-компаніями та традиційними банками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з актуальністю обраної теми, її досліджувало багато закордонних та вітчизняних вчених, зокрема: Питання розробки та впровадження інновацій, їх впливу на банківський сектор досліджують такі науковці: Пантелеєва Н. М., Губа М. О., Губа О. І., Карчева І. Я. Тенденції зростання диджиталізації, цифровізації та сутність фінтех-компаній висвітлені та проаналізовані у роботах Андрушків І. П., Надієвець Л. М., Гаряга Л. О., Стойко О. Я. та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджуючи фактори співробітництва між традиційними банками та фінтех-компаніями ця стаття прагне забезпечити повне розуміння можливостей і обмежень їх спільної роботи.

Мета: дослідити перспективи співробітництва між фінтех-компаніями та традиційними банками в умовах цифрової трансформації економіки та сучасного фінансово-економічного стану світу.

Для досягнення поставленої мети передбачається постановка і вирішення таких теоретичних і практичних завдань:

- Проаналізувати стан сучасних відносин між традиційними банками та фінтех-компаніями.
- Визначити потенційні переваги співпраці між традиційними банками та фінтех-компаніями.
- Визначити виклики, які можуть виникнути у такій співпраці

Виклад основного матеріалу. Вперше термін «цифрової економіки» був застосований американським інформатиком Н. Негропonte. Ніколас Негропonte, засновник медіа лабораторії Массачусетського технологічного інституту та автор книги

1995 року «Бути цифровим», описав цифрову економіку як використання «бітів замість атомів». У його розумінні цифрова економіка — це насамперед діяльність, яка як фактори виробництва використовує дані, які зберігаються, обробляються та видаються в цифровому вигляді та у великих обсягах, а також зі скороченням витрат, витрат на час, що дозволяє також підвищити ефективність, продуктивність та якість у різних галузях виробництва. Цей термін вважається базовим і досі, за версією Світового банку. На сьогодні ринок фінансових технологій вважається одним з найбільш розвинутих. Спектр фінансових послуг з кожним роком розширюється, на ринку постійно з'являються нові види послуг та продуктів завдяки впровадженню інновацій на фінансовому ринку. За останні кілька років європейські фінтех-послуги значно поширилися. Відкритий банкінг є одним з основних драйверів цього розширення. У результаті фінансові установи та фінтех співпрацюють, щоб надати споживачам більш креативні та зручні продукти.

Відносини між традиційними банками та фінтех-компаніями є багатограними, з різними видами співпраці між ними [1]. Хоча поточний стан їхніх відносин у наведеному тексті не уточнюються, налагодження ефективної співпраці між комерційними банками та фінтех-компаніями має вирішальне значення для досягнення успіху в галузі [2]. Комерційні банки традиційно є важливими гравцями у фінансовому секторі, і вони можуть отримати вигоду від співпраці з фінтех-компаніями [2; 3]. З іншого боку, сектори ринку капіталу та страхування також сприятливі для фінтех-компаній, причому страхування є другим за сприятливістю сектором для них. Насправді традиційні банки є одними з найбільш панівних гравців у фінтех-індустрії [4]. Можливі шляхи співпраці між традиційними банками та фінтех-компаніями включають партнерство, співпрацю, спільні підприємства та придбання. Комерційні банки можуть скористатися інноваційними фінтех-технологіями та досвідом у таких сферах, як мобільний банкінг, аналітика даних

і онлайн-кредитування, тоді як фінтех-компанії можуть використовувати сформовану клієнтську базу традиційних банків, дотримання нормативних вимог і фінансові ресурси. Були випадки співпраці між традиційними банками та фінтех-компаніями, причому цифрова платформа великого технологічного представника також була залучена до цієї співпраці [3; 5].

Потенційні переваги співпраці між традиційними банками та фінтех-компаніями численні. Враховуючи швидке зростання фінтех-компаній, вони стають все більш значущими гравцями у фінансовій галузі. Комерційні банки протягом тривалого часу були одними з найважливіших і найбільших фінансових установ, але зараз вони стикаються з новими викликами з боку фінтех-компаній [2]. Типи співпраці між традиційними банками та фінтех-компаніями різноманітні та можуть приймати різні форми. Наприклад, один зі способів співпраці — це партнерство, щоб пропонувати клієнтам інноваційні фінансові продукти та послуги. Такий підхід може допомогти традиційним банкам йти в ногу зі мінливими потребами та очікуваннями своїх клієнтів, тоді як фінтех-компанії отримують вигоду від доступу до клієнтської бази традиційних банків і нормативного досвіду [1]. Іншим способом співпраці банків і фінтех-компаній є використання цифрових платформ, які дозволяють їм охоплювати більше клієнтів і надавати більш персоналізовані послуги. Одним із прикладів цього є цифрова платформа, запропонована однією з компаній BigTech, яка нещодавно увійшла у фінансову галузь [5]. Крім того, співпраця з фінтех-компаніями може надати комерційним банкам доступ до передових технологій і досвіду, яких у них, можливо, немає всередині компанії, а фінтех-компанії можуть отримати вигоду від довіри та стабільності, які приходять від партнерства з відомими фінансовими установами [3; 4]. Загалом співпраця між традиційними банками та фінтех-компаніями потенційно може створити виграну ситуацію для обох сторін, дозволяючи їм краще обслуговувати своїх клієнтів і залишатися конкурентоспроможними в галузі, що постійно змінюється.

Співпраця між традиційними банками та фінтех-компаніями стає все більш важливою у фінансовому секторі. Оскільки галузь розвивається, банкам важливо знаходити нові шляхи інновацій і залишатися конкурентоспроможними. Однією з найбільших проблем, які можуть виникнути в такій співпраці, є зіткнення культур між традиційними банками та фінтех-компаніями. Банки встановили методи роботи, тоді як фінтех-компанії часто більш гнучкі та зосереджені на технологічних рішеннях. Знаходження точки дотику та спільного бачення може бути значною перешкодою для такої співпраці [1]. Крім того, комерційні банки традиційно є одними з найбільших і найважливіших фінансових

установ, і їх розмір іноді може перешкоджати ефективній комунікації та співпраці з фінтех-компаніями. З іншого боку, фінтех-компанії є відносно невеликими, спритними й можуть не мати ресурсів, щоб відповідати регулятивним вимогам, встановленим традиційними банками [2]. Крім того, хоча фінтех-компанії часто розглядаються як руйнівники, їхні інноваційні рішення також можуть стати джерелом можливостей для традиційних банків. Можливі шляхи співпраці між обома сторонами включають співпрацю на цифрових платформах, обмін даними та надання клієнтам інноваційних фінансових продуктів і послуг [3]. Однак досягнення успішного партнерства вимагає відкритого спілкування, взаєморозуміння та готовності адаптуватися до нових технологій і процесів.

Відносини між традиційними банками та фінтех-компаніями є складними та мають різні види співпраці. Це дослідження підкреслює важливість налагодження ефективної співпраці між комерційними банками та фінтех-компаніями для досягнення успіху в галузі. Потенційні переваги співпраці між традиційними банками та фінтех-компаніями численні. Можливі шляхи співпраці між обома сторонами включають співпрацю на цифрових платформах, обмін даними та надання інноваційних фінансових продуктів і послуг клієнтам. Дослідження також визначає сектори ринку капіталу та страхування як сприятливі для фінтех-компаній, а страхування є другим найбільш сприятливим сектором для них. Хоча традиційні банки є одними з найбільш головних гравців у фінтех-індустрії, вони можуть отримати вигоду від співпраці з фінтех-компаніями. Хоча фінтех-компанії часто розглядаються як руйнівники, їхні інноваційні рішення також можуть стати джерелом можливостей для традиційних банків. Результати цього дослідження мають значні наслідки для банківської та фінтех-індустрії. Важливо визнати потенційні недоліки або упередження дослідження та запропонувати майбутні напрямки дослідження. Необхідні подальші дослідження, щоб вивчити різні типи співпраці між традиційними банками та фінтех-компаніями та визначити найбільш ефективні стратегії співпраці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, потенціал співпраці між традиційними банками та фінтех-компаніями є значним. Співпраця може призвести до інновацій, посилення конкуренції та збільшення фінансової доступності. Однак важливо враховувати потенційні конфлікти інтересів, нерівні переваги для всіх клієнтів і необхідність вирішення основних проблем у фінансовій галузі. Майбутні дослідження мають бути зосереджені на подальшому дослідженні цих питань і визначенні стратегій для максимізації переваг співпраці між традиційними банками та фінтех-компаніями.

Література

1. Руденко З. Співпраця фінтех компаній з банківськими установами. *Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні: IV Міжнародна науково-практична конференція*. Вінниця: Вінницький національний технічний університет, 2021. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/fiip/fiip2021/paper/view/11673/9763> (дата звернення: 25.11.2023).
2. Джурук Н. Fintech та комерційні банки: конкуренція та можливості співробітництва. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30, № 1(1). С. 217–224. URL: <http://econa.wunu.edu.ua/index.php/econa/article/view/1749> (дата звернення: 25.11.2023).
3. Fintech and commercial banks. URL: www.researchgate.net (дата звернення: 25.11.2023).
4. Чайковський Я., Ковальчук Я. Сучасні фінтех напрямки в банківському секторі. *Світ фінансів*. 2020. № 2(63). URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1318> (дата звернення: 25.11.2023р.)
5. Полтєв А. Банки і Fintech-стартапи: що заважає співпраці. *NV Бізнес*. 2020. URL: <https://biz.nv.ua/experts/banki-i-fintech-startapy-cho-poshlo-ne-tak-glavnye-barery-sotrudnichestva-poslednie-novosti-50112527.html> (дата звернення: 25.11.2023).

References

1. Rudenko Z. Spivpratsia fintekh kompanii z bankivskymy ustanovamy. *Suchasni tendentsii rozvytku finansovykh ta innovatsiino-investytsiinykh protsesiv v Ukraini: IV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia*. Vinnytsia: Vinnytskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet, 2021. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/fiip/fiip2021/paper/view/11673/9763> (date of access: 25.11.2023).
2. Dzhuruk N. Fintech ta komertsiiini banky: konkurentsiia ta mozhlyvosti spivrobotnytstva. *Ekonomichnyi analiz*. 2020. Tom 30, № 1(1). S. 217–224. URL: <http://econa.wunu.edu.ua/index.php/econa/article/view/1749> (date of access: 25.11.2023).
3. Fintech and commercial banks. URL: www.researchgate.net (date of access: 25.11.2023).
4. Chaikovskiy Ya., Kovalchuk Ya. Suchasni fintekh napriamky v bankivskomu sektori. *Svit finansiv*. 2020. № 2(63). URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1318> (date of access: 25.11.2023r.)
5. Poltiev A. Banky i Fintech-startapy: shcho zavazhaie spivpratsi. *NV Biznes*. 2020. URL: <https://biz.nv.ua/experts/banki-i-fintech-startapy-cho-poshlo-ne-tak-glavnye-barery-sotrudnichestva-poslednie-novosti-50112527.html> (date of access: 25.11.2023).

Лабінцева Олена Петрівна

викладач економічних дисциплін

Лозівська філія

Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу

Labintseva Olena

Teacher of Economic Disciplines

Lozivska Filiya of

Kharkiv Automobile-and-Road Applied College

Минич Юлія Василівна

викладач економічних дисциплін

Лозівська філія

Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу

Mynych Yuliia

Teacher of Economic Disciplines

Lozivska Filiya of

Kharkiv Automobile-and-Road Applied College

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9415

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

ENSURING THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE THROUGH THE IMPLEMENTATION OF TECHNOLOGICAL INNOVATIONS IN ENTERPRISES

Анотація. В статті розглянуті основні аспекти економічного розвитку України, проаналізовані показники валового внутрішнього продукту за останні роки. Автори основну увагу зосередили на необхідності впровадження технологічних інновацій на підприємствах з метою оновлення бази виробництва, підвищення рівня їх продуктивності та конкурентоспроможності. Також проаналізована роль експорту та міжнародного співробітництва.

Ключові слова: технологічні інновації, економічний розвиток, інноваційна діяльність підприємств, економічне зростання.

Summary. The article considers the main aspects of the economic development of Ukraine, analyzed the indicators of the gross domestic product in recent years. The authors focused the main attention on the need to introduce technological innovations at enterprises in order to update the production base, increase their productivity and competitiveness. The role of export and international cooperation is also analyzed.

Key words: technological innovations, economic development, innovative activities of enterprises, economic growth.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується високою конкуренцією, яка змушує підприємства постійно вдосконалюватися, щоб залишатися конкурентоспроможними. Технологічні інновації можуть допомогти підприємствам підвищити свою конкурентоспроможність за такими факторами, як: продуктивність праці, якість продукції, створення нових продуктів або послуг.

За допомогою інноваційних технологій підприємства матимуть змогу створювати якісно нові продукти або послуги, які можуть задовольнити нові потреби споживачів і забезпечити підприємству конкурентні переваги. Адаптація до змінюючихся потреб споживачів постійно змінюється. Щоб задовольняти ці потреби, підприємствам необхідно впроваджувати технологічні інновації, досягнення науки і техніки

які дозволяють їм створювати продукти та послуги, які відповідають новим потребам споживачів.

Зростання економіки є важливим для України з кількох причин:

- Підвищення рівня життя населення. Економічне зростання дозволяє збільшувати обсяги виробництва товарів і послуг, які споживають громадяни. Це, в свою чергу, призводить до підвищення рівня життя населення, оскільки люди можуть купувати більше товарів і послуг, які їм необхідні або бажані, тобто країна зможе покрити потребу населення в певних товарах.
- Створення нових робочих місць. Економічне зростання призводить до збільшення попиту на товари і послуги, що створює нові робочі місця через збільшення обсягів виробництва. Це дозволяє людям отримувати роботу і заробляти гроші, що дозволить підвищити їх соціальний рівень.
- Підвищення конкурентоспроможності країни. Економічне зростання дозволяє країні виробляти більше товарів і послуг, які відповідають потребам світового ринку. Це сприяє підвищенню конкурентоспроможності країни, росту експорту та збільшення іноземних інвестицій.
- Зростання податкових надходжень. Економічне зростання призводить до збільшення обсягу виробництва і продажів, що, в свою чергу, призводить до збільшення податкових надходжень до бюджету. Це дозволяє уряду фінансувати соціальні програми та інвестувати в розвиток економіки.

Звичайно, економічне зростання не є панацеєю від усіх проблем. Воно може призвести до зростання нерівності в суспільстві, забруднення навколишнього середовища та інших негативних наслідків. Однак, в цілому, економічне зростання є позитивним фактором для країни і сприяє її розвитку.

Саме технологічні інновації є важливим фактором підвищення ефективності підприємств оскільки мають значний вплив на їх ефективність. Вони можуть підвищити продуктивність праці, якість продукції, конкурентоспроможність підприємства, а також суттєво вплинути на інші показники, що в підсумку приведе до економічного зростання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив дійти висновку, що важливим показником економічного розвитку України є валовий

внутрішній продукт (ВВП), що безпосередньо залежить від стану та ефективності функціонування підприємств всіх напрямків та галузей народного господарства країни. Проаналізував дані офіційного сайту Державної служби статистики України можемо зробити аналіз показників ВВП України за період 2020–2022 рр. (табл. 1).

У 2020 році спостерігався спад ВВП України внаслідок пандемії COVID-19, яка призвела до падіння світової економіки та порушення ланцюгів поставок. У 2021 році ВВП України зріс у порівнянні з 2020 роком, що пов'язано з відновленням світової економіки після пандемії COVID-19, а також з сприятливим внутрішнім економічним середовищем. У 2022 році ВВП України скоротився у порівнянні з 2021 роком. Це сталося внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну, яке призвело до руйнування інфраструктури, зупинки виробництва та втрати частини експортних ринків.

У 2023 році ВВП України за даними Державної служби статистики України очікується на рівні 6200000 грн. та повинно перевищити показники 2022 року. Це пов'язано з відновленням економіки після вторгнення Росії, не зважаючи на ситуацію в країні, а також з сприятливим зовнішнім економічним середовищем.

Не менш значимим також є показник обсягу інвестицій у промисловість України. За даними Державної служби статистики України, у промисловість України у 2023 році було інвестовано 207,5 млрд. грн., що на 10,2% більше, ніж у 2022 році.

Основні джерела інвестицій у промисловість України у 2023 році стали: прямі іноземні інвестиції (ПІІ) — 82,7 млрд. грн, що на 10,9% більше, ніж у 2022 році; внутрішні інвестиції — 124,8 млрд. грн, що на 9,8% більше, ніж у 2022 році.

Найбільші обсяги інвестицій у промисловість України у 2023 році були спрямовані на машинобудування (62,7 млрд. грн.), металургію (40,6 млрд. грн.), хімічну промисловість (27,2 млрд. грн.) та енергетику (23,2 млрд. грн.).

Отже, на рівень економічного розвитку впливає розвиток технічної бази промисловості, що є підґрунтям для влиття інвестицій.

Метою статті є розкриття важливості впровадження інноваційних технологій на підприємствах України з метою підвищення їх рівня ефективності

Таблиця 1

Показники ВВП України за 2020–2022 роки

Рік	Номинальний ВВП, млрд. грн. (в фактичних цінах)	Реальний ВВП, млрд. грн. (в цінах попереднього року)	ВВП на душу населення, грн.	Темп зростання реального ВВП, %
2020	4194102	3818456	100432,5	3,88
2021	5459574	4363582	131907,2	14,27
2022	5191028	3865780	126152,3	-11,41

Джерело: сформовано авторами на основі [4; 9]

та конкурентоспроможності, що сприятиме економічному зростанню України в цілому.

Виклад основного матеріалу. Технологічні інновації можуть охоплювати широкий спектр вдосконалень, від впровадження нових програмних продуктів та розробки унікальних технологічних рішень до покращення виробничих процесів та використання передових матеріалів. Вони можуть також включати в себе зміни в управлінських методах, маркетингових стратегіях, інфраструктурі та інших аспектах підприємницької діяльності.

Роль технологічних інновацій у розвитку підприємства та бізнесу можна виділити в наступних факторах:

1. Підвищення ефективності виробництва: Технологічні інновації сприяють автоматизації та оптимізації виробничих процесів, що призводить до збільшення ефективності та зниження витрат на виробництво.

2. Вдосконалення продуктів та послуг: Інновації можуть включати в себе вдосконалення або створення нових продуктів та послуг, що робить підприємство більш конкурентоспроможним на ринку.

3. Розширення ринкових можливостей: Завпровадження нових технологій може відкривати нові ринкові можливості та дозволяти підприємству займати вигідні позиції в нових сегментах ринку.

4. Підвищення конкурентоспроможності: Підприємства, які активно впроваджують технологічні інновації, зазвичай стають більш конкурентоспроможними, здатними швидше реагувати на зміни в середовищі та відповідати вимогам ринку.

5. Створення нових стандартів в галузі: Технологічні інновації можуть допомогти підприємствам встановлювати нові стандарти в своїй галузі, які служать основою для подальшого розвитку та вдосконалення.

6. Забезпечення стійкості та адаптивності: Підприємства, що інвестують у технологічні інновації, стають більш стійкими та гнучкими у змінному бізнес-середовищі, оскільки вони здатні швидше адаптуватися до нових умов.

7. Сприяння сталому розвитку: Технологічні інновації можуть сприяти впровадженню більш сталених та екологічно чистих технологій, що стає важливим фактором у сучасному бізнес-середовищі.

Загалом, технологічні інновації відіграють важливу роль у стимулюванні розвитку підприємства, забезпечуючи йому конкурентні переваги та сприяючи вирішенню викликів та завдань у сучасному бізнес-середовищі.

Інноваційна діяльність підприємств є важливим фактором економічного зростання в Україні. Вона дозволяє підприємствам створювати нові товари та послуги, які відповідають потребам споживачів, підвищувати ефективність виробництва та

знижувати витрати, розширювати ринки збуту та збільшувати прибуток.

Інноваційна діяльність підприємств сприяє підвищенню конкурентоспроможності української економіки, створенню нових робочих місць, підвищенню рівня життя населення.

Для забезпечення економічного зростання в Україні через інноваційну діяльність підприємств необхідно вжити таких заходів:

- створити сприятливе середовище для інновацій, що передбачає: створення сприятливого податкового режиму для інноваційної діяльності; забезпечення доступу підприємств до фінансування інновацій; створення системи підтримки інновацій, яка включає надання консультацій, навчання, грантів тощо.
- підвищити рівень освіти та кваліфікації кадрів, що передбачає: розвиток системи освіти та професійної підготовки, яка відповідає потребам інноваційної економіки; залучення до інноваційної діяльності висококваліфікованих кадрів.
- створити систему управління інноваціями на підприємствах, що передбачає: розробку стратегії інноваційної діяльності на підприємстві; створення системи управління інноваційними проектами.
- сприяти співпраці підприємств з науководослідними інститутами та університетами, що дозволить об'єднати потенціал науки та бізнесу для створення нових інновацій.

Впровадження цих заходів дозволить активізувати інноваційну діяльність підприємств в Україні та забезпечити її сталий розвиток.

Ось деякі конкретні приклади того, як інноваційна діяльність підприємств може сприяти економічному зростанню в Україні:

- розробка нових технологій для підвищення ефективності виробництва може призвести до зниження витрат і зростання прибутку підприємств, що, в свою чергу, призведе до збільшення інвестицій у виробництво, створення нових робочих місць і зростання ВВП;
- впровадження нових технологій у виробництво може призвести до створення нових товарів та послуг, які відповідають потребам споживачів. Це, в свою чергу, призведе до зростання експорту та підвищення конкурентоспроможності української економіки.
- розробка нових продуктів та послуг може призвести до розширення ринків збуту для українських підприємств, що сприятиме зростанню експорту та підвищенню ВВП.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Впровадження технологічних інновацій на підприємствах України може принести такі переваги:

1. Підвищення конкурентоспроможності. Технологічні інновації можуть допомогти підприємствам

підвищити свою конкурентоспроможність у таких сферах, як:

- Продуктивність праці. Технологічні інновації можуть допомогти підприємствам підвищити продуктивність праці, що може призвести до зниження собівартості продукції та підвищення конкурентоспроможності.
- Якість продукції. Технологічні інновації можуть допомогти підприємствам підвищити якість продукції, що може призвести до підвищення задоволеності клієнтів і зростання продажів.
- Новий продукт або послуги. Технологічні інновації можуть допомогти підприємствам створювати нові продукти або послуги, які можуть задовольнити нові потреби споживачів і забезпечити підприємству конкурентні переваги.

2. Створення нових робочих місць. Впровадження технологічних інновацій може призвести до створення нових робочих місць за такими напрямками, як:

- Розробка та впровадження технологічних інновацій.
- Просування та продаж нових продуктів або послуг.
- Обслуговування нових продуктів або послуг.

3. Зростання економіки. Технологічні інновації є важливою складовою економічного розвитку. Вони можуть призвести до створення нових робочих місць, підвищення продуктивності праці та зростання економіки.

Для успішного впровадження технологічних інновацій на підприємствах України необхідно: створити сприятливе середовище для інновацій,

що передбачає розробку державної політики, яка сприятиме інноваційному розвитку, а також створення умов для розвитку інноваційної інфраструктури, таких як технопарки, інноваційні центри тощо; підвищити рівень інноваційної культури, що передбачає підвищення обізнаності населення та бізнесу про важливість інновацій, а також розвиток навичок інноваційного мислення; забезпечити фінансування інновацій, так як впровадження технологічних інновацій може бути дорогим, тому підприємствам необхідна підтримка держави та приватних інвесторів.

Впровадження технологічних інновацій на підприємствах України є важливим завданням, яке вимагає спільних зусиль держави, бізнесу та суспільства. Впровадження технологічних інновацій може допомогти Україні підвищити свою конкурентоспроможність, створити нові робочі місця та забезпечити економічний розвиток.

Для забезпечення зростання економіки Україна повинна проводити ефективну економічну політику, спрямовану на створення сприятливих умов для розвитку бізнесу, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки та залучення іноземних інвестицій.

Таким чином, інноваційна діяльність підприємств є важливим фактором стабільного економічного зростання в Україні. Для забезпечення сталого розвитку інноваційної діяльності в Україні необхідно створити сприятливе середовище для інновацій та сприяти співпраці підприємств з науково-дослідними інститутами та університетами.

Література

1. Борщук Є. М. Ринкові механізми економіки стійкого розвитку. *Регіональна економіка*. 2007. № 1. С. 62–71.
2. Бочарова Ю. Г., Іщенко О. В. Напрями удосконалення інноваційної інфраструктури національної економіки. *Управління економікою: теорія та практика: зб. наук. пр. К. : ІЕП НАНУ*. 2019. С. 106–118.
3. Гончар О. І., Хачатрян В. В. Інноваційність — сучасна умова розвитку підприємницького потенціалу. *Підприємництво і торгівля*. 2018. № 23. С. 77–81.
4. *Державна служба статистики України: вебсайт*. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 26.11.2023).
5. Кичко І., Панченко М. Управління інноваційною інфраструктурою в контексті стимулювання розвитку інноваційно-інвестиційного потенціалу в Україні. *Економічний простір*. 2022. № 177. С. 40–46.
6. Кублікова Т., Кузнецова І. Розвиток інноваційної інфраструктури як основа процесів диверсифікації економіки України. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32, № 1. С. 58–70.
7. Курило Л. І., Удовиченко С. М., Сльозко Т. М. Інноваційність економіки з огляду рівня розвитку науки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 13. С. 129–133.
8. Лазебник Л. Л., Дриженко О. А. Передумови формування механізму розвитку інноваційної інфраструктури. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2019. Вип 2. С. 142–153.
9. *Міністерство фінансів України: вебсайт*. URL: <https://minfin.com.ua/> (дата звернення: 26.11.2023).
10. Ортіна Г. В. Модернізація та інноваційність як напрями антикризового розвитку підприємств реального сектора економіки. *Економіка та держава*. 2016. № 2. С. 29–32.

References

1. Borshchuk, Ye. M. (2007). Rynkovi mekhanizmy ekonomiky stiikoho rozvytku [Market mechanisms of sustainable development economics]. *Rehionalna ekonomika*, 1, 62–71 [in Ukrainian].

2. Bocharova, Yu. H., & Ischenko, O. V. (2019). Napriamy udoskonalennia innovatsijnoi infrastruktury natsional'noi ekonomiky [Directions for improving the innovative infrastructure of the national economy]. *Upravlinnia ekonomikoju: teoriia ta praktyka: zb. nauk. pr. K.: IEP NANU*, 106–118 [in Ukrainian].
3. Honchar, O. I., & Khachatryan, V. V. (2018). Innovatsijnist' — suchasna umova rozvytku pidpriemnyts'koho potentsialu [Innovativity — modern condition of entrepreneurial potential development]. *Pidpriemnytstvo i torhivlia*, 23, 77–81 [in Ukrainian].
4. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy — State Statistics Service of Ukraine*. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Kychko, I., & Panchenko, M. (2022). Upravlinnia innovatsijnoiu infrastrukturoiu v konteksti stymuliuвання rozvytku innovatsijno-investytsijnoho potentsialu v Ukraini [Innovative infrastructure management in the context of stimulating the development of innovation and investment potential in Ukraine]. *Ekonomichnyj prostir*, 177, 40–46 [in Ukrainian].
6. Kublikova, T., & Kuznietsova, I. (2022). Rozvytok innovatsijnoi infrastruktury iak osnova protsesiv dyversyfikatsii ekonomiky Ukrainy [Development of innovative infrastructure as a basis of diversification processes of Ukraine's economy]. *Ekonomichnyj analiz*, 32, 1, 58–70 [in Ukrainian].
7. Kurylo, L. I., Udovychenko, S. M., & Sl'ozko, T. M. (2016). Innovatsijnist' ekonomiky z ohliadu rivnia rozvytku nauky [The innovation economy in view of the development of science]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, 13, 129–133 [in Ukrainian].
8. Lazebnyk, L. L., Dryzhenko, O. A. (2019). Peredumovy formuvannia mekhanizmu rozvytku innovatsijnoi infrastruktury [Background of forming a mechanism for the development of innovative infrastructure]. *Zbirnyk naukovykh prats' Universytetu derzhavnoi fiskal'noi sluzhby Ukrainy*, 2, 142–153 [in Ukrainian].
9. *Ministerstvo finansiv Ukrainy — Ministry of Finance of Ukraine*. URL: <https://minfin.com.ua/> [in Ukrainian].
10. Ortina, H. V. (2016). Modernizatsiia ta innovatsijnist' iak napriamy antykryzovoho rozvytku pidpriemstv real'noho sektora ekonomiky [Modernization and innovation as directions anticrisis development of enterprises real sector]. *Ekonomika ta derzhava*, 2, 29–32 [in Ukrainian].

УДК 311:633.1

Савілова Аліна Андріївна

студентка

Національного університету біоресурсів і природокористування України

Savilova Alina

Student of the

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Чухліб Алла Василівна

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри статистики та економічного аналізу

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Chukhlib Alla

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Statistics and Economic Analysis

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ІНФОРМАЦІЙНО-СТАТИСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ ЖИТА INFORMATION AND STATISTICAL SUPPORT OF RYE PRODUCTION MANAGEMENT

Анотація. В статті висвітлено теоретико-методичні і прикладні аспекти інформаційно-статистичного забезпечення управління виробництвом жита, статистичний інструментарій оцінки сучасного стану і прогнозування виробництва жита з метою обґрунтованого прийняття ефективних управлінських рішень.

Ключові слова: жито, валове виробництво, оцінка, метод, статистичний інструментарій, тренд, прогноз.

Summary. The article highlights reflects the theoretical, methodological and applied aspects of informational and statistical support for rye production management, statistical instruments for assessing the current state and forecasting rye production with the aim of making effective management decisions.

Key words: rye, gross harvest, assessment, method, statistical instruments, trend, forecast.

Жито — цінна стратегічна культура Полісся України. Цінність зерна жита характеризується місткістю вуглеводів — близько 70%, білків — 15%, клітковини — 3–4%, вітамінів групи А, В, Е, РР, а також кальцію, цинку, марганцю, фосфору та інших мінералів, корисних амінокислот — лізину та треоніну. Біологічна цінність жита перевищують цінність пшениці.

Природно-кліматичні та ґрунтові ресурси України сприятливі для виробництва хлібних культур, у тому числі і жита. Проте, упродовж останніх років спостерігається зменшення розміру площ посіву під жито, обсягів його виробництва (рис. 1, 2).

У 2022 р. в Україні під жито засіяно 101,5 тис. га, що на 31,6% менше порівняно з 2018 роком та на 78,2% — порівняно з 2008 роком. Водночас, спостерігається тенденція підвищення урожайності жита у 2022 році порівняно з 2018 роком — на

16,2%, порівняно з 2008 роком — на 34,9%. Валовий збір жита у 2022 році порівняно з 2018 роком зменшився на 20,3% і становив 314 тис. т. (табл. 1).

Невід’ємним елементом функціонування інформаційних систем управління виробництвом жита є формування системи інформаційно-статистичного забезпечення. Під статистичним забезпеченням слід розуміти сукупність статистичних показників та індикаторів, моделей та методів обробки інформаційних ресурсів. Компонентами статистичного забезпечення управління виробництвом жита є офіційні дані Державної служби статистики, обласних служб статистики, статистичної і фінансової звітності підприємств з виробництва жита, статистичні показники, статистичний інструментарій аналізу і прогнозування результативних показників виробництва жита [3].

Виявлення тенденцій і перспектив виробництва жита здійснюють за використанням трендових лінійних/нелінійних моделей. Відповідно до сутності виробничого процесу вирощування жита, характеру динаміки його виробництва обирають тип функції.

Лінійна трендова модель має вигляд:

$$y_t = a_0 + a_1 t, \quad (1)$$

де a_0 — середній рівень виробництва жита за досліджуваний період;

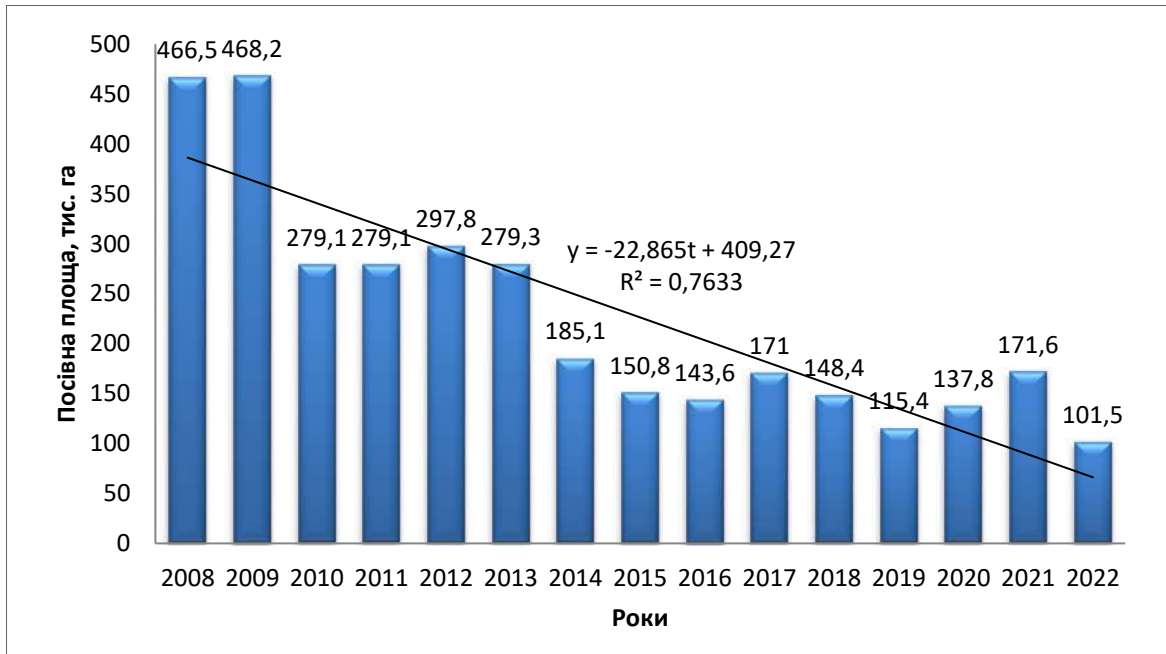

Рис. 1. Динаміка посівних площ під жито, тис. га

Джерело: побудовано авторами на основі [1]

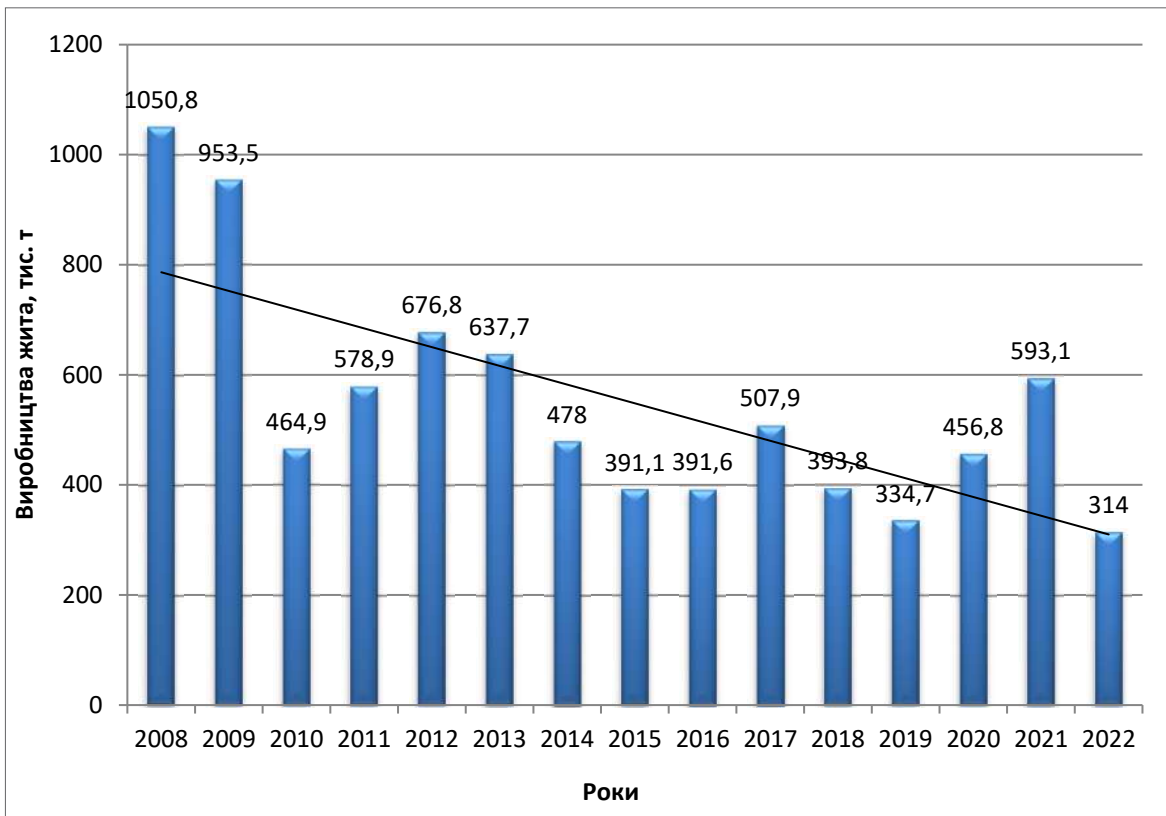

Рис. 2. Динаміка виробництва жита, тис. т

Джерело: побудовано авторами на основі [1]

Таблиця 1

Динаміка виробництва жита в Україні за 2008–2022 роки

Рік	Посівна площа, тис. га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис. т
2008	466,5	22,9	1050,8
2009	468,2	20,7	953,5
2010	279,1	16,7	464,9
2011	279,1	20,7	578,9
2012	297,8	22,7	676,8
2013	279,3	22,8	637,7
2014	185,1	25,8	478,0
2015	150,8	25,9	391,1
2016	143,6	27,3	391,6
2017	171,0	29,6	507,9
2018	148,4	26,6	393,8
2019	115,4	28,9	334,7
2020	137,8	33,2	456,8
2021	171,6	34,5	593,1
2022	101,5	30,9	314,0

Джерело: побудовано авторами на основі [1]

a_1 — середній щорічний приріст виробництва жита;
 t — час.

Параметри лінійної трендової моделі визначають способом найменших квадратів, розв’язавши систему рівнянь:

$$\begin{cases} na_0 + a_1 \sum t = \sum y \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 = \sum yt \end{cases} \quad (2)$$

При введенні фактору часу таким чином, щоб $\sum t = 0$, параметри лінійної трендової моделі визначаються за формулами:

$$a_0 = \sum \frac{y}{n} \quad (3)$$

$$a_1 = \frac{\sum y \cdot t}{\sum t^2} \quad (4)$$

За розрахунковими даними, наведеними в таблиці 2, побудовано лінійну трендову модель виробництва жита:

$$y_t = 478,1867 - 34,0439t \quad (5)$$

Середній обсяг виробництва жита в Україні упродовж 2008–2022 років складає 478,19 тис. т. Щорічне зменшення виробництва жита становить, в середньому, 34,04 тис. т.

Теоретичний ряд динаміки валового виробництва жита, вирівняний за прямою, абстрагований від випадкових коливань характеризується систематичним спаданням (рис. 3).

Аналітична оцінка лінійної трендової моделі здійснюється за показниками — дисперсією, середнім квадратичним відхиленням, коефіцієнтом

варіації. Для оцінки близькості теоретичного ряду динаміки щодо емпіричного використовують індекс кореляції та коефіцієнт детермінації.

Для емпіричного динамічного ряду виробництва жита статистичні показники — дисперсія, середнє квадратичне відхилення та коефіцієнт варіації становитимуть:

$$\sigma^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{713313,7}{15} = 47554,25 \text{ тис. т} \quad (6)$$

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2} = 218,07 \text{ тис. т} \quad (7)$$

$$v = \frac{\sigma}{y} \cdot 100\% = \frac{218,07}{478,1867} \times 100\% = 45,6\% \quad (8)$$

Коливання емпіричного динамічного ряду виробництва жита навколо середньої велике — 45,6% або 218,07 тис. т.

Для побудованої лінійної трендової моделі виробництва жита вище зазначені показники становлять:

$$\sigma^2 = \frac{\sum (y_t - \bar{y})^2}{n} = \frac{324516,9}{15} = 21634,46 \text{ тис. т} \quad (9)$$

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2} = 147,09 \text{ тис. т} \quad (10)$$

$$v = \frac{\sigma}{y} \cdot 100\% = \frac{147,09}{478,1867} \times 100\% = 30,76\% \quad (11)$$

Таким чином, коливання аналітичного динамічного ряду виробництва жита, вирівняного за прямою, велике — 30,76%, або 147,09 тис. т, проте менше, ніж коливання емпіричного динамічного ряду.

Кореляційне відношення і коефіцієнт детермінації:

Таблиця 2

Виявлення тенденції виробництва жита в Україні за 2008–2022 роки

Рік	Виробництво жита, тис. т	t	t^2	yt	y_t	$(y - \bar{y})^2$	$(y_t - \bar{y})^2$	$(y - y_t)^2$
2008	1050,8	-7	49	-7355,6	716,4942	327886	56790,46	111760,4
2009	953,5	-6	36	-5721,0	682,4502	225922,7	41723,58	73467,99
2010	464,9	-5	25	-2324,5	648,4063	176,5364	28974,71	33674,56
2011	578,9	-4	16	-2315,6	614,3624	10143,17	18543,82	1257,582
2012	676,8	-3	9	-2030,4	580,3185	39447,24	10430,9	9308,68
2013	637,7	-2	4	-1275,4	546,2745	25444,49	4635,949	8358,622
2014	478,0	-1	1	-478,0	512,2306	0,034857	1158,987	1171,734
2015	391,1	0	0	0	478,1867	7584,093	0	7584,093
2016	391,6	1	1	391,6	444,1427	7497,257	1158,994	2760,735
2017	507,9	2	4	1015,8	410,0988	882,8802	4635,962	9565,075
2018	393,8	3	9	1181,4	376,0549	7121,115	10430,9	314,8886
2019	334,7	4	16	1338,8	342,011	20588,43	18543,82	53,45072
2020	456,8	5	25	2284,0	307,967	457,3909	28974,75	22151,26
2021	593,1	6	36	3558,6	273,9231	13205,07	41723,62	101873,9
2022	314,0	7	49	2198,0	239,8792	26957,27	56790,46	5493,893
Σ	7172,8	0	280	-9532,3	7172,8	713313,7	324516,9	388796,8

Джерело: побудовано авторами на основі власних розрахунків

$$R = \sqrt{1 - \frac{\sum (y - y_t)^2}{\sum (y - \bar{y})^2}} = \sqrt{1 - \frac{388796,8}{713313,7}} = 0,675 \quad (12)$$

$$D = R^2 \times 100\% = 0,672 \times 100 = 45,6\% \quad (13)$$

Тобто, лінійна трендова модель достатньо точно відображує тренд виробництва жита.

Крім того, трендові лінійні/ нелінійні моделі можуть бути використані для прогностичної оцінки виробництва жита після перевірки їх перевірки на адекватність.

Вирішення цього питання може бути реалізовано двома способами — за використанням коефіцієнта детермінації та похибки апроксимації.

Коефіцієнт детермінації обчислюють за формулою:

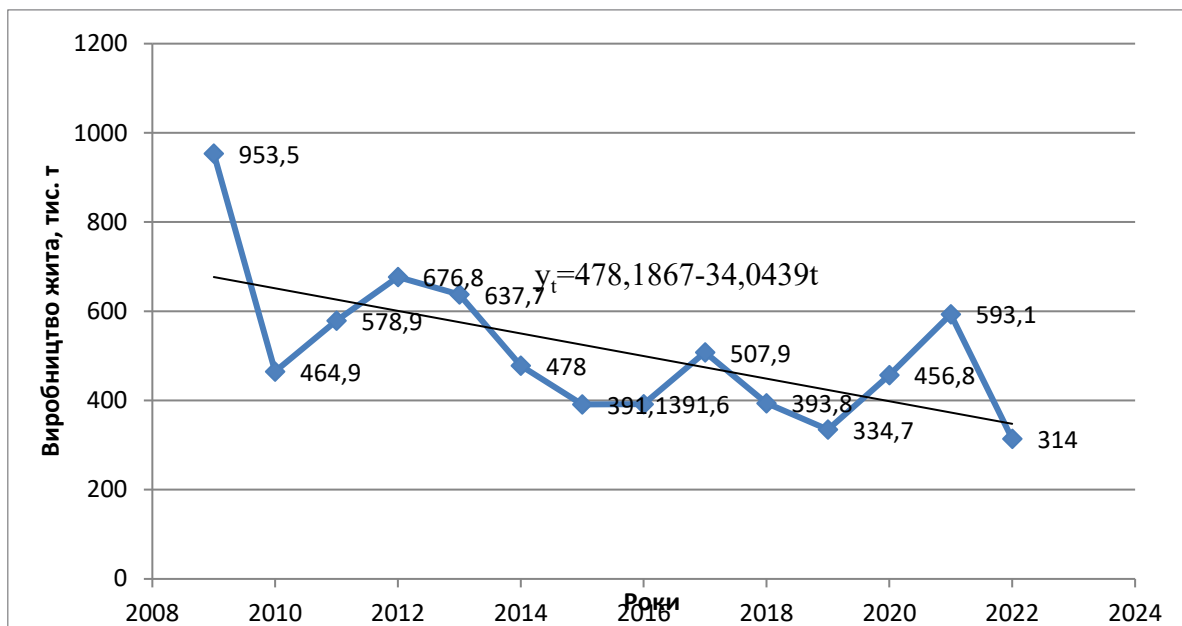

Рис. 3. Емпіричні та теоретичні рівні обсягів виробництва жита в Україні

Джерело: побудовано авторами на основі власних розрахунків

$$R^2 = 1 - \frac{\sum (Y_t - y_t)^2 \div n}{\sum y_t^2 - \left(\frac{\sum y_t}{n}\right)^2} \quad (14)$$

Трендова лінійна/нелінійна модель вважається адекватно, якщо фактичне значення коефіцієнта детермінації перевищить критичне значення при заданому рівні ймовірності.

Інший спосіб перевірки трендової моделі на адекватність — обчислення похибки апроксимації за формулою:

$$v = \sqrt{\frac{1}{n - m - 1} \times \sum \left(\frac{Y_t - y_t}{y_t}\right)^2} \times 100\% \quad (15)$$

де y_t , Y_t — відповідно емпіричні та теоретичні рівні виробництва жита;

n — число рівнів динамічного ряду;

m — кількість параметрів трендового рівняння.

Якщо стандартна похибка апроксимації не перевищує 15%, то трендова модель вважається адекватною і може бути використана для прогностичних оцінок.

Таким чином, інформаційно-статистичне забезпечення є дієвим інструментом системи управління виробництвом жита, дає змогу здійснити комплексний аналіз виробництва жита, виявити та оцінити вплив чинників на результативні показники виробництва, здійснити прогностичні оцінки результативних показників виробництва жита, обґрунтувати стратегію розвитку аграрних підприємств з виробництва жита.

Література

1. Державна служба статистики України: вебсайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2023).
2. Сирит В.С., Чухліб А.В. Теоретичні аспекти статистичного аналізу ефективності виробництва зернових культур. *Світ економічної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. інтер.-конф. економ. спрям. (27 квітня 2018)*. Тернопіль, 2018. Вип. 3. С. 45–46.
3. Чухліб А.В., Яценко А.С. Інформаційно-аналітичне забезпечення ефективності виробництва продукції рослинництва. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2021. № 12. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-12-7824>.

Гладка Ірина Анатоліївна

*доцент кафедри методики викладання іноземних мов та світової літератури
Український державний університет імені Михайла Драгоманова*

Hladka Iryna

*Associate Professor of the Department of
Teaching Methods Foreign Languages and World Literature
Dragomanov Ukrainian State University*

Романюк Вікторія Леонідівна

*старший викладач кафедри мовної підготовки
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту*

Romaniuk Viktoriia

*Senior Lecturer of the Department of Language Training
Institute of Public Administration and Research in Civil Protection*

Гончарова Тетяна Володимирівна

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та перекладу
Національний авіаційний університет*

Honcharova Tetiana

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Translation
National Aviation University*

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9422

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ СТУДЕНТАМИ 1 КУРСУ АНГЛІЙСЬКИМ ПИСЕМНИМ МОВЛЕННЯМ

FEATURES OF THE USE OF INTERNET TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF MASTERING ENGLISH WRITTEN SPEECH BY STUDENTS OF THE 1ST COURSE

Анотація. У статті розглянуті питання, пов'язані з навчанням студентів-філологів англomовного писемного мовлення; охарактеризовані можливості Інтернет-технологій; визначені сайти, які спрямовані на навчання писемного мовлення; подано перелік умінь та навичок, якими повинні оволодіти студенти-філологи згідно з програмою підготовки бакалаврів; наведені приклади окремих завдань з використанням Інтернет-технологій. Беззаперечним залишається той факт, що одним із провідних завдань закладів вищої освіти є якісна підготовка майбутніх фахівців до здійснення професійної діяльності. А тому успіх у досягненні цієї мети гарантований за умови систематичної практики іншомовної комунікації не лише в усній, а й у письмовій формі, організованій на основі використання можливостей Інтернет-технологій.

Ключові слова: інтернет-технології, методичний потенціал інтернет технологій, цифрові технології, писемне мовлення, компетентність у письмі, аудиторне та дистанційне навчання, змішана (комбінована) форма навчання, заклади вищої освіти (ЗВО), студенти-філологи.

Summary. The article deals with issues related to the teaching of philology students in English-language writing; characterized capabilities of Internet technologies; identified sites that are aimed at teaching written communication; a list of abilities and skills that philology students must master according to the bachelor's training program is provided; examples of individual tasks using Internet technologies are given. The fact remains indisputable that one of the leading tasks of higher education institutions is the high-quality training of future specialists for professional activities. And therefore, success in achieving this goal

is guaranteed under the condition of systematic practice of foreign language communication not only orally, but also in written form, organized on the basis of using the possibilities of Internet technologies.

Key words: Internet technologies, methodological potential of Internet technologies, digital technologies, written communication, competence in writing, classroom and distance learning, mixed (combined) form of education, higher education institutions (HEIs), students-philologists.

Постановка проблеми. Володіння іноземною мовою сьогодні є одним із базових завдань професійної підготовки в сучасному закладі вищої освіти, тому що наявність у студентів іншомовної компетентності в письмі забезпечує можливість їх участі в професійній, міжнародній загальнокультурній комунікації для задоволення професійних потреб, реалізації особистих і ділових контактів, а також подальшої професійної самоосвіти та самовдосконалення.

Наразі «Іноземна мова» є не просто загальноосвітньою дисципліною, а базовим курсом, що сприяє особистісному і професійному зростанню майбутнього фахівця, тому вивчення названого курсу є необхідним і для формування іншомовної компетентності в письмі.

Відомо, що в основі моделі формування іншомовної компетентності в письмі лежить послідовність цілеспрямованих, узгоджених дій викладача і студентів на певних чотирьох етапах вирішення конкретних освітніх завдань: підготовчого, технологічного, оцінно-рефлексивного, коригувального. При навчанні письма та писемного мовлення інтернет-технології сприяють оволодінню вміннями репродуктивного письмового мовлення на основі використання шаблонів документів; навчанню творчого писемного мовлення з використанням програм автоматичного створення текстів; довідково-інформаційній підтримці у процесі написання тексту. Інтернет надає виняткову можливість для оволодіння засобами професійно орієнтованого спілкування у письмовій формі, надаючи можливість студентам вступати у професійно орієнтовану письмову комунікацію в режимі реального часу, поринаючи в автентичну ситуацію професійно орієнтованого діалогічного спілкування у письмовій формі. При цьому діяльність із створення письмового тексту буде обмежена рамками конкретного акту комунікації, що поєднує у собі особу адресата, ситуацію комунікації та мету створення повідомлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему використання Інтернет-технологій у навчанні іноземних мов досліджували такі вітчизняні вчені, як: П. Асоянц, Т. Коваль, Н. Муліна, П. Сердюкова, О. Тарнопольський, Н. Чемерис та зарубіжні — Т. Аптон, П. Бракамонте, К. Х. Брючер, М. П. Коллінс та інші.

Питання англомовного писемного мовлення знаходилися в центрі уваги таких науковців, як: О. Бецько (класифікація видів письма та роль

викладача у формуванні навичок письма), О. Лубянова (психолого-педагогічні особливості формування англомовної писемної комунікативної компетентності), Г. Луканська (англомовне академічне письмо), І. Палесіка (використання інформаційних новітніх технологій у процесі формування навичок письма), Т. Дафферн та Н. Макензі (теоретичні перспективи і стратегії викладання письма), А. Алгонаїм та Л. Іннес-Браум (експліцитний зв'язок читання і письма у ракурсі вивчення англійської мови).

Формулювання цілей статті. Мета статті — проаналізувати методичний потенціал інтернет технологій для формування компетентності в письмі на практичних заняттях з англійської мови студентів-філологів 1 курсу.

Методи дослідження. У процесі роботи над статтею нами було використано комплексний метод дослідження, до складу якого входять теоретичний аналіз педагогічної, психолого-педагогічної і лінгводидактичної літератури з досліджуваної теми, а також загальнонаукові методи дослідження: спостереження, опитування, індивідуальна бесіда, яка формує експеримент, та методи математичної статистики.

Виклад основного матеріалу. Наразі Інтернет виступає як якісно нове медіа, поєднуючи у собі вже всі існуючі (відео, текст, аудіо, графіку). Термін «цифрові технології» у межах теорії навчання мов означає всі види технологій, пов'язані з використанням комп'ютерів і портативних електронних пристроїв (планшетів, смартфонів тощо). До цифрових технологій належать електронні інструменти, пристрої, системи та ресурси, які виробляють, зберігають або обробляють інформацію у різних форматах.

У запропонованій статті під мультимедійними та цифровими технологіями ми розуміємо широкий спектр інструментів та ресурсів, що містять інформацію, представлену в різних форматах, на базі комп'ютерних та мобільних технологій. У терміні «цифрові технології» ми вбачаємо такі поняття, як комп'ютерні, інформаційні, інформаційно-комунікаційні та телекомунікаційні технології. Сьогодні більшість дослідників визнають, що мультимедійні та цифрові технології мають величезний дидактичний і методичний потенціал [1, с. 50].

Ці технології використовуються у навчанні мови за різних форм організації діяльності студентів, таких як аудиторна робота; позааудиторна робота; дистанційне навчання та змішане, або

комбіноване, навчання, що містить елементи аудиторного та дистанційного. Варто зазначити, що змішане навчання (*blended learning*) на сьогоднішній день вважається найперспективнішою формою навчання іноземних мов. При коректному використанні воно дозволяє поєднувати безпосереднє спілкування з викладачем і групою та застосування інтернет цифрових технологій на аудиторних заняттях з метою організації самостійної роботи та формування компетентності у письмі за допомогою електронних засобів комунікації.

Мультимедійні та цифрові інтернет ресурси у навчанні іноземних мов (далі — ІМ) можуть виконувати наступні **функції**: *навчальну* (використовується для презентації мовного матеріалу); *тренувальну* (використовується для відпрацювання навичок та розвитку комунікативних умінь, у тому числі й письма); *контролюючу* (використовується для контролю сформованості навичок та умінь написання інформації різних жанрів); *комбіновану* (поєднує у собі елементи зазначених вище функцій) [2, с. 25].

Інтернет-технології мають широкі можливості для підвищення ефективності навчання іноземних мов та формування компетентності у письмі. Використання різноманітних ресурсів мережі Інтернет сприяє вирішенню **комплексу завдань**, серед яких є:

- доступ до автентичної інформації (текстів, відео та аудіоматеріалів тощо);
- сайти іншомовних газет (наприклад, The New York Times, Washington Post тощо), різних порталів (YouTube, BBC World Service, CNN World News тощо);
- онлайн-спілкування з носіями мови: сайти для вивчення і практики іноземної мови (наприклад, LinguaLeo, Italki тощо);
- онлайн-навчання іноземної мови (освітні інтернет-портали, дистанційне навчання, вебінари);
- доступ до навчальної та довідкової інформації: електронних словників, енциклопедій, навчальних посібників, довідників (наприклад, Вікіпедія);
- переклад іншомовної інформації для первинного ознайомлення з текстом (наприклад, онлайн-сервіси Google Translate);
- тестування на знання іноземної мови у режимі онлайн (пробні тести, пробне тестування TOEFL, тести з аудіювання тощо) [3, с. 203].

Функції інструмента діяльності студента виконують інтернет-сервіси загального призначення, які не передбачають реалізації завдань навчання. До їх складу входять наступні: 1) текстові редактори, які забезпечують технічну підтримку процесу навчання; 2) різні програми типу баз даних та інформаційні ресурси Інтернету, за допомогою яких викладачі та студенти можуть отримати

актуальну та вичерпну інформацію з питань, що їх цікавлять; 3) електронна пошта, що забезпечує автентичну письмову комунікацію.

Основні функції Інтернету пов'язані з його послугами, а саме:

1. *Навчально-інформаційними*: книги, методична література, газети, журнали в електронному вигляді; навчальні комп'ютерні програми; електронні бібліотеки, бази даних, інформаційні системи; навчальні електронні книги, довідкові файли, словники, довідники.

2. *Інтерактивними*: електронна пошта (e-mail); електронні телеконференції (usenet); IRC (Internet Relay Chat).

3. *Пошуковими*: довідкові каталоги (Yahoo!, InfoSeek/UltraSmart, LookSmart, Galaxy); пошукові системи (Alta Vista, HotBob, Open Text, WebCrawler, Excite); мегапошукові системи.

4. *Інформаційними ресурсами*: курси дистанційного навчання (для системи підвищення кваліфікації, для ЗВО з окремих дисциплін тощо); курси, програми, призначені для самоосвіти; веб-квести, призначені для навчання; навчальні олімпіади, вікторини, телекомунікаційні проекти; методичні об'єднання викладачів; телеконференції для фахівців (викладачів-предметників, директорів, завучів шкіл, ректорів і проректорів ВНЗ та ін.); консультативні віртуальні центри (для викладачів, студентів, аспірантів, студентів, батьків); наукові об'єднання студентів, аспірантів [1, с. 51–52].

Інтернет-ресурси надають безліч можливостей для підвищення якості процесу навчання іноземної мови та самостійної діяльності студентів ЗВО. Використання інтернет-ресурсів дозволяє значно оптимізувати освітній процес і створювати ефективні умови для іншомовної підготовки майбутніх фахівців.

До можливих **видів самостійної роботи** з іноземної мови з використанням інформаційних технологій ми рекомендуємо наступні:

1. *Мовні тренінги з лексики і граматики*. Використання тренінгів допомагає розвивати навички писемного мовлення, перекладу, розширювати словниковий запас, підготуватися до міжнародних іспитів.

2. *Тести вхідного, проміжного та вихідного контролю знань студентів*. Результати тестування вносяться в електронні протоколи, студенти і викладачі можуть ознайомитися з ними в будь-який час.

3. *Проблемно-пошукові завдання на базі Інтернет-ресурсів*. Викладач формулює для студентів певну проблему чи коло проблемних завдань і пропонує механізм для успішної реалізації цієї задачі.

4. *Творчі завдання* (створення міні-презентацій за темами для вибору). Студентам пропонуються теми, за якими впродовж начального семестру вони готують презентації. Викладач надає лише

консультативну допомогу щодо змісту, джерел інформації, оформлення та захисту роботи. Результатом є комп'ютерні презентації, виконані у Microsoft Power Point з використанням текстової, графічної, аудіо- та відеоінформації [4].

Беззаперечним лідером з можливостей використання для формування навичок письма є Інтернет. Як інформаційна система Інтернет пропонує своїм користувачам безліч інформації й ресурсів. До базового комплексу послуг можуть входити наступні: *електронна пошта (e-mail), телеконференції (usenet), відеоконференції, можливість публікації власної інформації, створення сайтів (Web-site), домашніх сторінок (homepage) і розміщення на Web-сервері, доступ до інформаційних ресурсів аудіо, відео та текстового характеру, відничкові каталоги (Yahoo, InfoSeek/UltraSmart, LookSmart, Galaxy), пошукові системи (Alta Vista, Hot Bob, Google, Open Text, WebCrawler, Excite), розмови в мережі (Chat)*. Усі ці можливості можуть активно використовуватися у процесі вивчення іноземної мови, й завдання викладача полягає у тому, щоб із усього різноманіття інформаційного поля вибрати найефективніші засоби навчання.

Розглянемо деякі з них.

Одним із найбільш очевидних Інтернет-ресурсів при навчанні письма є *електронна пошта*, оскільки за допомогою електронної пошти здійснюється спілкування у віртуальній реальності. Як засіб навчання можна використовувати електронну пошту таким чином:

1. Встановлення дружнього листування.

Щоб знайти партнерів з листування, можна звернутися до таких ресурсів:

1. *TESL-L (computer-assisted language learning sub-branch listserv@cunyvm.cuny.edu/listserv@cunyvm.bitnet) або TESLK-12 (listserv@cunyvm.cuny.edu)*.

2. Письмовий сервер для міжкультурних зв'язків (*Intercultural E-Mail Classroom Connections*), який служить для встановлення листування з різними цілями: виконання спільних проєктів, обговорення нагальних проблем, ведення дискусій.

3. *E-mail for ESL/LINC Students* містить інструкції з використання e-mail, а також посилання на різні корисні ресурси, допомагає знайти друзів з листування, пропонує участь у парних та групових проєктах [5].

Завдяки телекомунікаціям, крім набуття формального мовного досвіду студентів, відбувається й розвиток їх міжкультурної обізнаності. До того ж, не буде помилковим твердження, що на сьогоднішній день використання Інтернет-ресурсів (у тому числі e-mail) — найбільш ефективний та доступний спосіб володіння крос-культурною компетентністю в умовах реального спілкування.

Для підвищення ефективності використання електронної пошти як освітнього прийому слід

пам'ятати, що такі завдання мають бути цілеспрямованими. Розглянемо зразковий сценарій дій:

1. Розмістити оголошення про пошук друзів на різних сайтах листування.

2. Написати інформацію про себе.

3. Надіслати кілька повідомлень.

4. Для отримання відповіді в кінці повідомлення слід поставити цікаві для вас питання.

5. Прийняти не менше чотирьох відповідей на повідомлення.

6. Надати повний звіт про виконану роботу: що ви зробили, що вийшло, що ви дізналися, як ви оцінюєте завдання. Додати до звіту свої листи та відповіді на них.

2. Створення спільних навчальних проєктів.

Перед студентами стоїть завдання не просто зібрати інформацію з партнерами з різних куточків земної кулі, а спільно працювати над будь-яким проєктом: вибирати тему, розробити методи дослідження. Тему проєкту можна вибрати з вже запропонованих на сервері або запропонувати свою і чекати відповідних контактів.

Email ProjectHomePage пропонує дослідити такі проблеми: стрес, харчування, наркотики, влада, вплив реклами на людину, народна медицина, порівняльний аналіз цін на товари у різних регіонах, здоров'я тощо.

Також Інтернет може використовуватися як ефективний додаток для розвитку лексичних і граматичних навичок та умінь, перевірки знань при формуванні компетентності у письмі. Серед них знаходяться всілякі тренувальні лексичні, граматичні, фонетичні вправи, тести на читання, граматику, IQ-тести тощо.

У контексті сучасного навчання іноземна мова, як і всі інші дисципліни, ґрунтується на засадах комунікативності, інтерактивності та автентичності.

Пропонуємо декілька фрагментів практичних занять для формування компетентності у письмі при використанні онлайн-ресурсів.

Фрагмент практичного заняття № 1.

Тема: «*English homes*».

Мета: Формування навичок розуміння та вживання засобів міжфразового зв'язку.

Вид: Письмово.

Онлайн-ресурс: «*Learning Apps.org*».

Instruction: *Reread the text describing English homes. Find in it some linking words (they are of lexical and pronoun type). Read them aloud.*

Висновок: В результаті виконання даного завдання студенти набувають навичок розуміння та вживання засобів міжфразового зв'язку.

Фрагмент практичного заняття № 2.

Тема: «*Literature*».

Мета: Формування навичок розуміння та вживання засобів міжфразового зв'язку.

Вид: Письмово.

Онлайн-ресурс: «*British Council Learn English*».

Instruction: Reread the text, which is the beginning of the story about Robinson Crusoe. Find some linking words of lexical and pronoun type and one of grammar type. Define their functions.

Висновок: В результаті виконання даного завдання студенти розвивають навички розуміння та вживання засобів міжфразового зв'язку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інтернет сприяє реалізації комунікативного підходу у навчанні письмових видів діяльності. Електронна комунікація є чудовою практикою мови, де здійснюється перехід від форми до змісту у бік істинного спілкування та вільного польоту думок. Присутність реальної аудиторії забезпечує підвищення якості письма. Мовлення студентів стає виразнішим, до простих розповідних та описових типів викладу думок додається аргументація.

Іншомовні письмові повідомлення професійної спрямованості в мережі Інтернет (особисте листування, форуми, чати, веб-сайти) стають потенційно доступними користувачам у всьому світі, що значно підвищує відповідальність студента та стимулює його до оволодіння різноманітними технологіями письма, до ретельного обміркування, переписування, коригування тексту.

Реалізація моделі формування іншомовної компетентності в письмі студентів сприяла можливості поліпшення показників особистісно-професійної характеристики іншомовної компетентності у письмі.

Перспективні напрямки подальших досліджень вбачаємо у створенні комплексу завдань для навчання англійського писемного мовлення.

Література

1. Bilbrough N. Dialogue Activities: Exploring Spoken Interaction in the Language Class: Cambridge University Press, 2006. 256 p.
2. Рожкова Н. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій як інноваційного методу в навчанні іноземних мов. *Наукові записки. Педагогічні науки*. 2014. № 132. С 24–26.
3. Рашевська Н. В., Семеріков С. О. Інтеграція MLE-Moodle в систему дистанційного навчання Moodle. *Новітні комп'ютерні технології*. К. : Мінрегіон України. 2012. Том 10. С. 203–208.
4. Колядич Ю. В. Інтерактивна організація процесу навчання англійського писемного мовлення. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2018. Вип. 51. С. 56–58. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/908269.pdf> (дата звернення: 27.11.2023).
5. Сторожук С. Д. Формування писемної комунікативної компетентності майбутніх викладачів англійської мови на основі проєктних технологій: дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Дніпро, 2020. 361 с.

References

1. Bilbrough, N. (2006). Dialogue Activities: Exploring Spoken Interaction in the Language Class: Cambridge University Press.
2. Rozhkova, N. (2014). Vykorystannia informatsiino-kompiutrynykh tekhnolohii yak innovatsiinoho metodu v navchanni inozemnykh mov [The use of information and computer technologies as an innovative method in teaching foreign languages]. *Naukovi zapysky. Pedagogichni nauky*, 132, 24–26 [in Ukrainian].
3. Rashevskaya, N. V., & Semerikov, S. O. (2012) Intehratsiia MLE-Moodle v system dystantsiinoho navchannia Moodle [Integration of MLE-Moodle into the Moodle distance learning system]. *Novitni kompiuterni tekhnolohii*. K.: Minrehion Ukrainy, 10, 203–208 [in Ukrainian].
4. Koliadych, Yu. V. (2018). Interaktyvna orhanizatsiia protsesu navchannia anhliiskoho pysemnoho movlennia [Interactive organization of the process of teaching English written speech]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 51, 56–58. Retrieved from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/908269.pdf> [in Ukrainian].
5. Storozhuk, S. D. (2020). Formuvannia pysemnoi komunikatyvnoi komptntnosti maibutnykh vykladachiv anhliiskoi movy na osnovi proiektnykh tekhnolohii [Formation of written communicative competence of future teachers of the English language on the basis of project technologies]. *Candidat's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

УДК 37.377

Савельєва Тетяна Олександрівна

викладач

ВСП «Краматорський фаховий коледж

Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського»

Savielieva Tetiana

Teacher

SSU «Kramatorsk Professional College of

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky»

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9417

МЕТОДИ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ МАРКЕТИНГУ»

METHODS OF ACTIVE LEARNING IN TEACHING THE DISCIPLINE «FUNDAMENTALS OF MARKETING»

Анотація. У статті розглянуто застосування активних форм і методів навчання під час вивчення дисципліни «Основи маркетингу». Проаналізовано їх доцільність та ефективність при формуванні професійних знань студентів.

Ключові слова: індивідуальні та колективні методи навчання, імітаційні та не імітаційні методи.

Summary. The article examines the use of active forms and methods of learning during the study of the discipline «Fundamentals of Marketing». Their expediency and effectiveness in forming professional knowledge of students is analyzed.

Key words: individual and collective learning methods, simulation and non-simulation methods.

Постановка проблеми. Сьогодні майбутні фахівці повинні володіти не лише базовими теоретичними навичками та здібностями в обраній професійній сфері, а й високим рівнем мобільності, компетентності та самостійністю у прийнятті рішень. Отже, підготовка фахівців різного профілю має ґрунтуватися на використанні активних методів навчання, які дозволять студентам засвоювати матеріал на рівні власної пізнавальної активності, з врахуванням особливостей отримуваної професії. Робота у сфері торгівлі та ресторанного господарства вимагає від спеціалістів активного використання маркетингової діяльності для підтримання високого рівня конкурентоспроможності підприємства. Тому проблематика застосування різноманітних методів активного навчання на заняттях з дисципліни «Основи маркетингу» для підвищення рівня засвоєння матеріалу та формування навичок майбутніх фахівців потребує постійного дослідження та вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні аспекти проблеми активізації пізнавальної діяльності були в центрі уваги Г. Костюка, Т. Алексеєнко, Л. Арістова, О. Вербицький, О. Киричук та інших, які займалися дослідженням проблематики щодо активізації пізнавальної діяльності індивідів. Активізація пізнавальної діяльності студентів через застосування інтерактивних методик були метою наукового дослідження Дж. Диксона, А. Панфілової, Ю. Сурміна, П. Шевчука та ін..

Безпосереднє залучення студентів в активну навчально-пізнавальну діяльність у ході навчального процесу пов'язане із застосуванням прийомів і методів, що одержали узагальнену назву активні методи навчання.

Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається тільки шляхом постійної, активно і взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці) де і учень, і вчитель є

рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють [4].

Пізнавальна активність — це прагнення самостійно мислити, знаходити свій підхід до вирішення завдання (проблеми), бажання самостійно одержати знання, сформулювати критичний підхід до судження інших і незалежність власних думок. Активність студентів пропадає, якщо відсутні необхідні для цього умови [5].

І. В. Плаксина зазначає, що «використовуючи інтерактивні технології як спосіб пізнання, який здійснюється у спільній діяльності, ми створюємо умови для множинних виборів особистості в ситуаціях інтенсивної взаємодії: Як діяти? Яким бути? Як висловити? Це підтверджує необхідність широкого використання інтерактивних технологій в процесі навчання, які дозволяють вирішувати такі освітні та виховні завдання: сприяння глибшому розумінню навчальних матеріалів; розвиток навичок комплексного вирішення проблем; сприяння встановленню діалогу або полілогу всіх учасників навчального процесу; розвиток навичок групової роботи щодо прийняття узгодженого рішення, формування універсальних соціальних компетенцій взаємодії, розвиток суб'єктності особистості і розвиток особистості як суб'єкта власного життя» [3, с. 5].

Оригінальним є порівняння Т. П. Мостіпаки: «Інтерактивні технології — це жива нитка, що пов'язують учителя з кожним учнем та учнів між собою» [1].

О. А. Павлик зазначає, що інтерактивність освіти сприяє формуванню як предметних умінь і навичок, так і загальнонавчальних, виробленню життєвих цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, розвитку спілкування [2].

Розглянемо класифікацію методів активного навчання, які поділяються на не імітаційні і імітаційні.

Імітаційні методи діляться на ігрові й неігрові. До ігрових — проведення ділових ігор, ігрового проектування й ін., а до неігрових — аналіз конкретних ситуацій, рішення ситуаційних завдань

й інших. Схематично дану класифікацію можна представити в такий спосіб (табл. 1).

До ігрових імітаційних форм також можна віднести такі форми.

Стажування з виконанням посадової ролі — форма й метод активного навчання конкретного типу, при якому «моделлю» виступає сама реальність, а імітація стосується в основному виконання ролі (посади).

Імітаційний тренінг припускає відпрацювання певних спеціалізованих навичок й умінь з роботи різними технічними засобами й пристроями.

Розігрування ролей (інсценівка) — ігровий спосіб аналізу конкретних ситуацій, в основі яких лежать проблеми взаємин у колективі, проблеми вдосконалювання стилю й методів керівництва.

Ігрове проектування — практичне заняття, суть якого складається в розробці інженерного, конструкторського, технологічного й іншого видів проектів в ігрових умовах, що максимально відтворюють реальність.

Дидактична гра — це модель, тобто заміщення реально існуючого об'єкта, процесу, явища, здійснюване за допомогою різних засобів.

Методи активного навчання можуть використовуватися на різних етапах навчального процесу:

1 етап — первинне оволодіння знаннями: проблемна лекція, евристична бесіда, навчальна дискусія й ін.;

2 етап — контроль знань (закріплення): колективна розумова діяльність, тестування й ін.;

3 етап — формування професійних умінь, навичок на основі знань і розвиток творчих здібностей: модельоване навчання, ігрові й неігрові методи [5].

Мета статті: проаналізувати теоретичний матеріал щодо методів активного навчання, їх переваги, доцільність застосування при підготованні спеціалістів; визначити методи активного навчання, що використовуються при викладенні дисципліни «Основи маркетингу», їх ефективність.

Виклад основного матеріалу. При викладанні дисципліни «Основи маркетингу» загальна кількість годин розподіляється на аудиторні заняття та самостійну роботу.

Таблиця 1

Класифікація активних методів навчання

Активні методи навчання		
Не імітаційні	Імітаційні	
	ігрові	неігрові
– проблемна лекція, лекція із запланованими помилками, лекція бінарна, лекція прес-конференція; – евристична бесіда; – навчальна дискусія; – самостійна робота з літературою; – семінари	– ділова гра; – педагогічні ситуації; – педагогічні завдання; – ситуація – інсценування різної діяльності	– колективна розумова діяльність; – ТРВЗ (теорія рішення винахідницьких завдань);

Аудиторні заняття складаються з основних видів — лекційні, практичні та семінарські.

Лекційні заняття складають більшу частину аудиторної роботи. Саме на лекційних заняття студенти отримують теоретичний матеріал та формують основні знання з дисципліни. Тому при наданні матеріалу викладач повинен активно стимулювати пізнавальну діяльність, зацікавленість в отриманні інформації, активне слухання та запам'ятовування інформації. Застосування активних методів навчання дає можливість перетворити нудний процес надання теорії та пасивного прослуховування лекції на активну участь і розуміння практичного застосування матеріалу студентами.

Під час проведення лекційних занять застосовуються проблемні лекції, які надають можливість забезпечити активну участь студентів в аналізі та вирішенні проблемних ситуацій, що можуть виникати на реально працюючих підприємствах, застосувати нові знання при генерації ідей та гіпотез розв'язання проблеми. Одночасно може бути використаний і метод «мозкового штурму», де студенти можуть спеціально обмежуватися у часі для вирішення певної проблемної ситуації, щоб активізувати їх колективне продукування нових ідей, творчої активності для розв'язання проблеми.

Використання методу інцидентів активно застосовується на різних заняттях, як лекційних, так і семінарських, практичних. В якості інциденту може бути використане відео ситуації, що виникла у торговому підприємстві (таких достатньо у мережі Інтернет), або коротко озвучене письмове або усне повідомлення конфліктної ситуації. В умовах наявності обмеженої інформації студенти змушені самостійно озвучувати можливі причини виникнення ситуації, чинники, що вплинули на її появу, аналізувати дії всіх сторін конфлікту, пропонувати кілька стратегій вирішення проблеми, обираючи після обговорення найбільш ефективний та конструктивний варіант. Завдання викладача в цьому випадку полягає у стимулюванні активності студентів, доведенні думки, що в будь-якій ситуації можуть бути застосовані нестандартні підходи, які сприятимуть вдалому результату.

Навчально-творчі завдання використовуються при проведенні практичних занять з тематики, яка пов'язана із розвитком бренду, створенням товарної марки або фірмового стилю підприємств. Такі завдання допомагають розкрити творчий потенціал студентів, їх вміння застосувати всебічний аналіз чинників, створюють умови для набуття і розвитку вмінь аналізувати та ухвалювати обґрунтовані рішення у різних сферах маркетингової діяльності, мислити у перспективі.

Ділові або рольові ігри ще один із активних методів, що використовуються при проведенні семінарських або практичних занять. Проведення ділової гри дозволяє навчити студентів розв'язувати

складні проблеми в процесі колективного обговорення, ділове спілкування зробити продуктивним, згенерувати рішення безлічі проблем та намітити шляхи розвитку підприємства. Частіше за все при організації ділової гри студенти імітують виконання певних посадових обов'язків, вирішують проблемні ситуації певного відділу підприємства — відділ реклами, відділ закупівлі і продажів, відділ маркетингу, спеціалісти із зв'язків з громадськістю тощо. Такий метод дозволяє навчити студентів працювати в команді, розробляти спільні рішення, внесення елементу суперництва стимулює на досягнення кращого результату та активізує участь всіх учасників.

Також активно застосовується метод проектів, як один із видів самостійної роботи студентів. Він є одним із перспективних методів навчання, тому що підвищує мотивацію до навчання, і сприяє розвитку інтелектуальних здібностей, формує навички пошуково-дослідницької діяльності. Метод проектів частіше за все при вивченні дисципліни «Основи маркетингу» застосовується після отримання студентами основного об'єму теоретичного матеріалу. Завданням студентів є спроектувати підприємство із певною спеціалізацією — торгівля, послуги, ресторанний бізнес тощо, спланувавши маркетингову діяльність за різними напрямками — товарна політика, цінова, комунікаційна, розподілу та управління. Створення проекту вимагає від студента застосовувати великий об'єм теоретичних знань з дисципліни, враховувати сучасний стан ринку, провести попередній збір інформації щодо особливостей роботи підприємства певної спеціалізації. Особливої уваги при створенні проекту потребує завершальний етап — підготовка презентації та захист. Дана робота потребує від студента проведення самоаналізу проекту, визначення сильних сторін, аргументації вибраного напрямку. Під час захисту проекту студенти вчаться мистецтву презентації та ораторства, позбавляються страху виступати перед аудиторією та вчаться відстоювати свою думку під час колективного обговорення. Також напрацьовується навичка чути протилежну думку та конструктивно її сприймати. І в цьому не останню роль відіграє викладач, який виступає у ролі експерта та допомагає об'єктивно оцінювати результати роботи студента та думки, що висловлює аудиторія. Такі проекти можуть створюватися на мультидисциплінарній основі, коли використовуються знання з різних дисциплін — «Основи права», «Основи менеджменту», «Економіка», «Організація торгівлі» тощо.

Ще одним активним методом навчання у позааудиторній роботі є екскурсії на торгові підприємства, де студенти мають можливість ознайомитися із організацією маркетингової діяльності на реальних підприємствах, отримати відповіді професіоналів на питання, що цікавлять, навчитися

аналізувати побачене, робити висновки та вносити пропозиції щодо вдосконалення. Екскурсії допомагають студентам зануритися у атмосферу майбутньої спеціальності, зрозуміти її специфіку та особливості, розвивають вміння критично мислити.

Висновки і пропозиції. З врахуванням вищевикладеного, можна зробити висновок, що впровадження активних методів навчання при викладанні дисципліни «Основи маркетингу» активізує пізнавальну діяльність студентів, створює необхідні умови для засвоєння професійних умінь та

навичок, розвитку творчого мислення, вміння вирішувати проблеми, аналізувати ситуацію, обґрунтовувати прийняті рішення та відстоювати власну точку зору.

Але, треба зазначити, що при всіх перевагах застосування активних методів навчання, дана технологія потребує значних зусиль з боку викладача та багато часу на організацію. Тому частіше за все такі методи використовуються у оптимальному поєднанні із традиційними технологіями викладання.

Література

1. Вахрушева Т.Ю. Теоретичні аспекти активних методів навчання. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2008. № 3. С. 46–49. URL: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-03/08vtyaml.pdf> (дата звернення: 29.11.2023).
2. Мостіпака Т.П. Інтерактивні технології у викладанні природничих дисциплін. Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 143–148.
3. Павлик О.А. Інтерактивні технології в підготовці вчителя-словесника. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Франка*. 2005. № 25. С. 116–118.
4. Помегун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 141 с.
5. Теоретичні засади застосування активних методів навчання: Електронний посібник з дисципліни «Методика викладання економіки». Луцьк: ЛНТУ, 2017. https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/%D0%B5%D0%BD%D0%BF%20%D1%80%D1%83%D0%B4%D1%8C/page15.html (дата звернення: 29.11.2023).

UDC 621.036.7

Fialko Nataliia

*Doctor of Technical Sciences, Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Head of the Department
Institute of Engineering Thermophysics of the NAS of Ukraine*

Stepanova Alla

*Candidate of Technical Sciences (PhD),
Senior Scientific Researcher, Leading Researcher
Institute of Engineering Thermophysics of the NAS of Ukraine*

Navrodska Raisa

*Candidate of Technical Sciences (PhD),
Senior Scientific Researcher, Leading Researcher
Institute of Engineering Thermophysics of the NAS of Ukraine*

Meranova Nataliia

*Candidate of Technical Sciences (PhD),
Senior Scientific Researcher, Leading Researcher
Institute of Engineering Thermophysics of the NAS of Ukraine*

Shevchuk Svitlana

*Candidate of Technical Sciences (PhD), Leading Researcher
Institute of Engineering Thermophysics of the NAS of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9376

ТЕХНИЧНИ НАУКИ

STUDY OF LOCAL EXERGE LOSSES IN THE AIR HEATER OF THE HEAT RECYCLING SYSTEM OF A BOILER INSTALLATION

Summary. The efficiency of heat recovery equipment of boiler plants is determined by the level of exergy losses in its elements. Local exergy losses associated with heat transfer and hydrodynamic resistance during the movement of coolants in the air heater of the heat recovery system of a boiler plant were studied. The patterns of influence of the heat output of the air heater and heat transfer coefficients on exergy losses in the air heater have been established. The greatest exergy losses in an air heater are associated with heat transfer from the wall to the air. The area of the main characteristics of the air heater has been determined, within which the minimum level of exergy losses is ensured.

Key words: exergy efficiency, heat recovery systems, air heater, transfer coefficient, exergy losses.

Introduction. The efficiency of heat recovery equipment when using deep heat recovery technologies is determined by the level of local exergy losses in its elements, which are determined by heat transfer and movement of coolants. The effectiveness of using deep heat recovery technologies increases if complex techniques based on the exergy approach are used to analyze exergy losses. The complex methodology used in the work makes it possible to calculate these losses and analyze the influence on them of the main thermophysical parameters of the air heater, which makes it possible to increase the efficiency of heat recovery equipment of boiler plants and expand the

scope of application of exergy analysis methods. In connection with the above, the research presented in the work is relevant.

Statement of the problem and research method. Approaches based on exergy analysis methods are quite effective in analyzing the exergy efficiency of power plants of various types. As an example of research based on the use of a class of exergy methods to analyze the efficiency of installations, one can cite works [1–4]. In works [5–10], complex methods based on the exergy approach are used to analyze exergy efficiency and optimize heat recovery systems of boiler plants and glass furnaces. The use

of a methodology based on the calculation of local exergy losses makes it possible to look for opportunities to increase the exergy efficiency of heat recovery systems by changing the thermophysical characteristics of their individual elements.

Purpose and objectives of the study. The purpose of the work is to establish the patterns of influence of the thermophysical parameters of the air heater of the heat recovery system of a boiler plant on local exergy losses in the air heater and to determine the range of changes in its parameters, within which the minimum level of losses is ensured.

To achieve this goal, the following tasks were set:

- for the air heater of the heat recovery system of the boiler plant VK-21-M2 (KSVA-2.0G), calculate local exergy losses associated with heat transfer and movement of coolants,
- to study the patterns of influence of the thermophysical parameters of the air heater on exergy losses at different values of its heat output and to determine the areas of air heater parameters within which the minimum level of exergy losses is ensured.

Research results. Studies of exergy losses in the plate air heater of the heat recovery system of the boiler installation VK-21-M2 (KSVA-2.0G) have been carried out. For the research, a complex methodology was used based on the exergetic approach, which, unlike alternatives, makes it possible to separate

exergy losses in the air heater under study by reasons and areas of their localization and to calculate losses from heat transfer, thermal conductivity and movement of coolants (Fig. 1).

The advantage of this approach compared to alternative ones is the possibility of increasing the efficiency of the heat recovery system of a boiler plant by reducing local exergy losses in its individual elements. Exergy losses are calculated for various boiler operating modes. The boiler operating modes were carried out in sequence from maximum to minimum boiler load during the heating period. It was taken into account that according to the regulations, if the thermal load of the boilers is 50% of the nominal, the corresponding number of boilers is transferred to the nominal mode while reducing the total number of operating boilers. As can be seen from the figures, the greatest exergy losses for all values of the heat output of the air heater are associated with heat transfer from the wall to the air from the flue gases to the wall. At the same time, exergy losses associated with heat transfer from the wall to the air are 1.4–1.5 times higher than exergy losses associated with heat transfer from flue gases to the wall. It is advisable to reduce exergy losses precisely by changing the heat transfer coefficients, mainly the heat transfer coefficient from the wall to the air. The area of the main characteristics of the

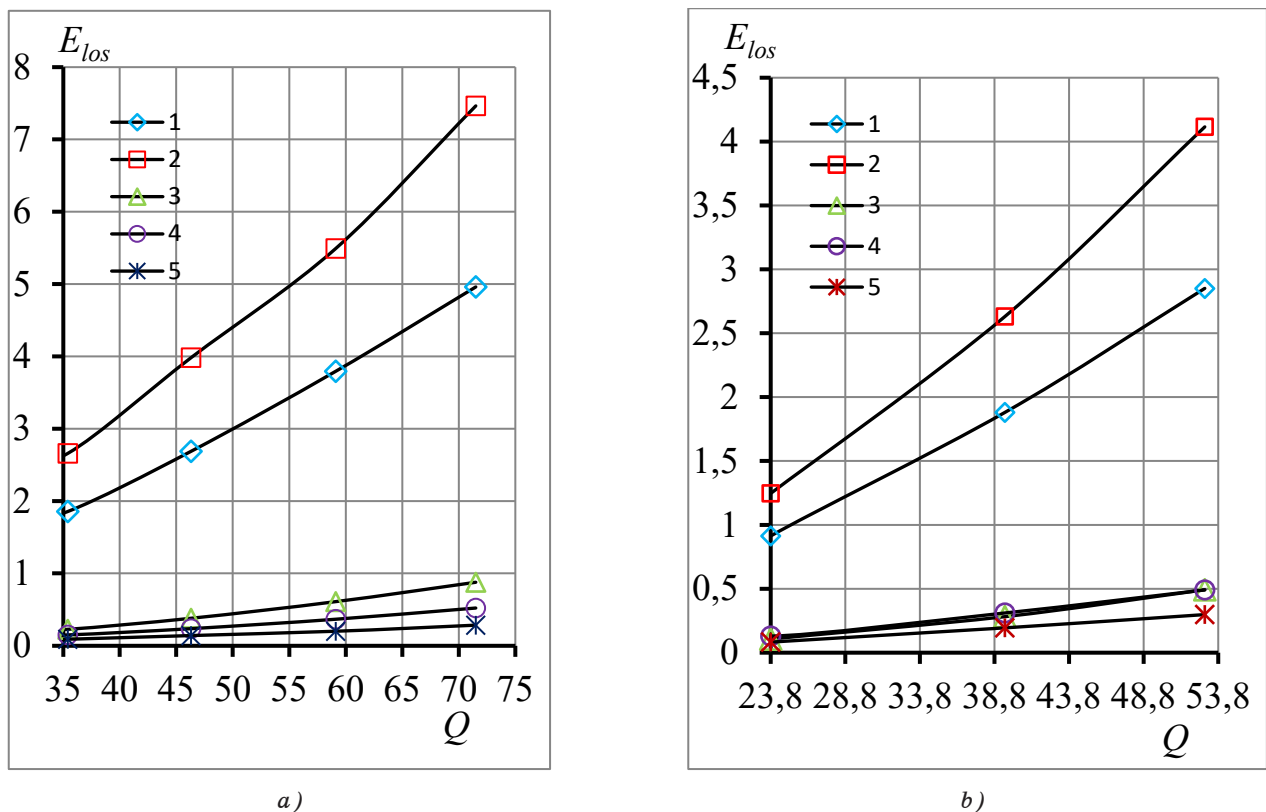

Fig. 1. Dependence of exergy losses E_{los} (kW) during heat transfer $E_{los\alpha_g}$, $E_{los\alpha_{air}}$, thermal conductivity $E_{los\lambda}$ and movement of coolants E_{losGg} , $E_{losGair}$ on the heat output of the air heater Q (kW):
 a) modes 1–4; b) modes 5–7; 1 — $E_{los\alpha_g}$; 2 — $E_{los\alpha_{air}}$; 3 — $E_{los\lambda}$; 4 — E_{losGg} ; 5 — $E_{losGair}$

air heater has been determined, within which the minimum level of exergy power losses is ensured. The optimal range of changes in heat transfer coefficients is 0.04–0.06 kW/m²K.

Conclusions.

1. Using a complex methodology developed on the basis of the exergy approach, the patterns of influence of the heat output of the air heater of the heat recovery system of the VK-21-M2 boiler plant on local exergy losses in the air heater were established.

2. It has been established that the greatest exergy losses in the air heater for all values of the heat output of the air heater are associated with heat transfer from the wall to the air and from the flue gases to the wall.

3. The area of the main characteristics of the air heater has been determined, within which the minimum level of exergy losses is ensured. The optimal range of changes in heat transfer coefficients is 0.04–0.06 kW/m²K.

References

1. Poljak I., Orović J., Mrzljak V. Energy and Exergy Analysis of the Condensate Pump During Internal Leakage from the Marine Steam Propulsion System. *Scientific Journal of Maritime Research*. 2018. 32. P. 268–280. doi: <https://doi.org/10.31217/p.31.2.12>.
2. Hajjaji N., Pons M.-N., Houas A., Renaudin V. Exergy analysis: An efficient tool for understanding and improving hydrogen production via the steam methane reforming process. *Energy Policy*. 2012. V. 42. P. 392–399. doi: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.12.003>.
3. Czieszla F., Tsatsaronis G., Gao Z. Avoidable thermodynamic inefficiencies and costs in an externally fired combined cycle power plant. *Energy*. 2006. V. 31, Is. 10–11. P. 1472–1489. doi: <https://doi.org/10.1016/j.energy.2005.08.001>.
4. Yuan Yuan Jian, Shao Xiang Zhou. Exergy Analysis of Boiler Based on the Temperature Gradient. *Asia-Pacific Power and Energy Engineering Conference*. 2010. № 11258018. P. 4. doi: doi.org/10.1109/APPEEC.2010.5449523.
5. Fialko N., Stepanova A., Navrodska R., Meranova N., Sherenkovskii J. Efficiency of the air heater in a heat recovery system at different thermophysical parameters and operational modes of the boiler. *East European Advanced Technology Journal*. 2018. 6/8 (96). P. 43–48.
6. Fialko N., Stepanova A., Navrodska R. Study of the efficiency of a combined heat utilization system using the graph theory methods. *International scientific journal "Internauka"*. 2019. № 15 (1). P. 61–63.
7. Fialko N., Stepanova A., Navrodska R., Presich G. Localization of exergy losses in the air heater of the heat-recovery system under different boiler operating modes. *International scientific journal "Internauka"*. 2019. № 12 (74). P. 30–33.
8. Stepanova A. Analysis of the application combined heat recovery systems for water heating and blast air of the boiler unit. *Industrial Heat Engineering*. 2016. 38(4). P. 38–46. doi: <https://doi.org/10.31472/ihe.4.2016.06>.
9. Fialko N., Stepanova A., Navrodska R., Shevchuk S. Comparative analysis of exergetic efficiency of methods of protection of gas exhaust tracks of boiler installations. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2021. 3/8 (111). P. 42–49.
10. Fialko N., Stepanova A., Navrodska R., Gnedash G., Shevchuk S. Complex methods for analysis of efficiency and optimization of heat-recovery system. *Scientific and innovation*. 2021. 17(4). P. 11–18. doi: doi.org/10.15407/scine17.04.011.

Fialko Nataliia

*Doctor of Technical Sciences, Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Head of Department
Institute of Engineering Thermophysics of NAS of Ukraine*

Тымченко Микола

*Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher
Institute of Engineering Thermophysics of NAS of Ukraine*

Sherenkovskiy Julii

*Candidate of Technical Sciences (PhD),
Senior Scientific Researcher, Leading Researcher
Institute of Engineering Thermophysics of NAS of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9392

RADIATION FORCING AND CLIMATE CHANGE

Summary. Data are presented on the relationship between radiation forcing and Earth's climate change in the format of global warming. The results of studies of the Earth's energy imbalance are considered. The influence of a number of components of radiation forcing has been analyzed.

Key words: climate safety, radiation forcing, energy imbalance of the Earth, abnormal temperature of the Earth.

In connection with the climate threat associated with global warming, issues of climate security are becoming increasingly relevant [1–4]. It is important to analyze changes in the anomaly of the global average temperature of the Earth's surface, as the main indicator of climate change. Particular attention should be paid to considering the influence on this indicator of such a climate-forming factor as radiation forcing.

Radiation forcing is the main driver of climate change in the form of global warming [5; 6]. The definition of this type of forcing undergoes certain changes over time. This article uses this concept in accordance with the International Panel on Climate Change (IPCC) AR6 glossary. Radiative forcing is defined as the change in net radiative flux (expressed in W/m^2) due to changes in the external factor of climate change, such as a change in carbon dioxide (CO_2) concentration, volcanic aerosol concentration, or solar radiation.

Radiative forcing is directly related to the indicator of the Earth's energy imbalance. The latter is the difference between the input energy (solar radiation) and the output energy (the sum of solar radiation reflected by the Earth; long-wave radiation emitted by the Earth). In the 60s of the last century, most climatologists were of the opinion that the trend of the Earth's energy imbalance $EEI < 0$ was more likely and that the global cooling scenario

would continue to be realized. Based on instrumental observation data, for two decades (50s — 60s of the last century) the Earth's climate system (ECS) was in a state of relative equilibrium, when the EEI indicator was ≈ 0 . Since the 70s, there has been a clear trend of change in the Earth's energy imbalance towards its positive values ($EEI > 0$). The process of increasing the anomaly of the global average surface temperature of the Earth (GAST) corresponds to the beginning of the 70s and has been continuing for the last about 50 years (Fig. 1). At the same time, on a historical scale, modern warming is characterized by a high rate. Thus, the rate of heat accumulation in the period 2006–2020 is noticeably higher than in the period 1971–2020 [6].

As for the energy imbalance of the Earth and stores of excess energy, the main store is the ocean, where 89% of it is stored. The land accounts for 6%, the cryosphere — 4%, the atmosphere — 1% [6]. At the same time, the melting of glaciers, ice sheets and sea ice occurs in a positive feedback loop: an increase in the area with a high albedo leads to a further increase due to additional melting, a decrease in the area of glaciation and, as a result, an increase in the average temperature of the Earth. Analysis of empirical data also shows that these processes are accelerating.

On a relatively short time scale (several hundred years), the dynamic influence of a number of components of radiative forcing (namely, changes in

solar radiation input, albedo, astronomical factors according to M. Milankovich cycles, aerosol content) can be neglected due to their quasi-stationary, and often practically stable nature.

There are some cautions regarding aerosol loading. Under certain conditions, volcanic eruptions can lead to positive EEI. This is evidenced by data from the underwater eruption of the Hunga volcano. Its consequence was the appearance of a large amount of stratospheric water vapor, which resulted in a disturbance in the state of the Earth’s climate system, so that the traditionally negative EEI was replaced by a positive one.

In fig. 1 shows six data sets on the behavior of the temperature anomaly Δt^m_{Earth} (cluster 1) from the leading climatological centers — two European (HadCRUT and ERA5), three North American (NOAA GlobalTemp, Berkeley Earth, NASA GISTEMP) and one Japanese (Japan Met JRA-5). Four datasets — HadCRUT, NOAA GlobalTemp, Berkeley Earth, NASA GISTEMP — cover full periods of instrumental climate and weather observations. The two other data sets (ERA5 and JRA-55) are products of reanalysis. Anomalies of the data set are calculated relative to the baseline from 1851 to 2010. and shift by 0,69 °C, which is the “best estimated difference for this period from the average value for 1850–1900” given in IPCC AR6.

The intermittent co-phase of El Nino Southern Oscillation (ENSO) events, volcanic activity, and the Killing curve resulted in the “ragged” behavior of the GAST anomaly in the late 20th and early

21st centuries (Fig. 1). Although in general there is a clearly expressed tendency of accelerated growth of the temperature anomaly Δt^m_{Earth} . The influence of the cooling phases of La Nica, the heating of El Nino, as well as the shading of atmospheric transparency or its enrichment with greenhouse gases as products of volcanic eruptions were stabilizing and destabilizing impact factors for GAST.

As for the record for summer temperature (JJA), the current year 2023 corresponds to it. According to the climate bulletin (published as part of the large European project Copernicus Climate Change Service, implemented by the European Center for Medium-Range Weather Forecasts on behalf of the European Commission and with financial support from the EU), the top five warmest boreal summers (June-July-August) are regularly updated [9]. The calendar series of generalized climatic data ordered by the authors is as follows (after the year in parentheses, in descending order, summer temperature, its increase compared to the previous summer record): 2023 (16,77 °C, $\Delta t = 0,29$ °C); 2019 (16,48 °C, $\Delta t = 0,03$ °C); 2016 (16,45 °C, $\Delta t = 0,01$ °C); 2022 (16,44 °C, $\Delta t = 0,01$ °C); 2020 (16,43 °C, $\Delta t = 0,04$ °C); 2021 (16,39 °C).

Conclusion. An analysis of the nature of the impact of radiation forcing as a climate-forming factor was performed. Data from instrumental observations of the Earth’s energy imbalance are considered. It is shown that since the 70s of the last century there has been an increase in the anomaly of the global average temperature of the Earth’s surface.

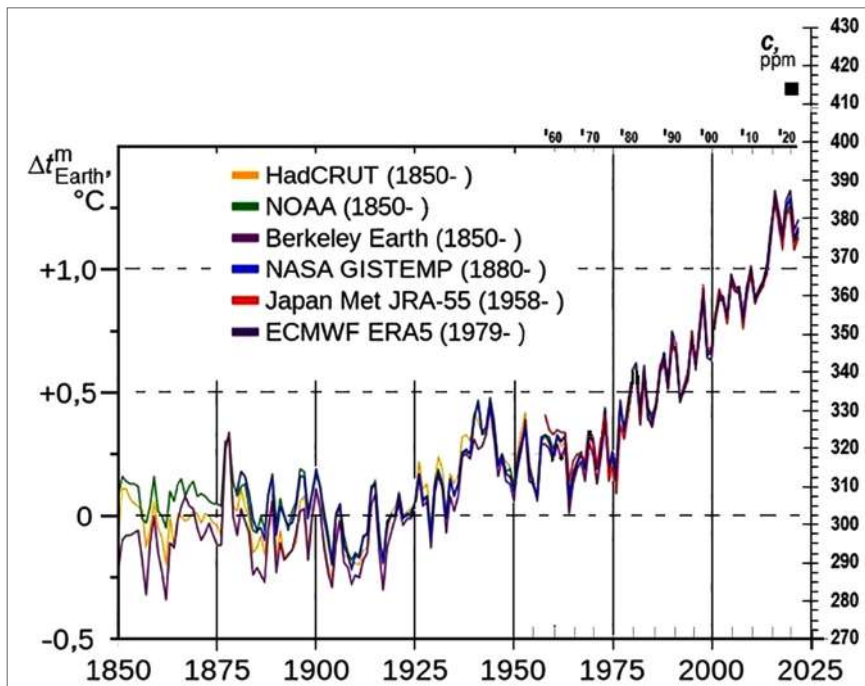

Fig. 1. Change in time of the anomaly of the global average temperature of the Earth’s surface Δt^m_{Earth} according to data from various sources

Sources: [3; 7; 8]

References

1. Халатов А., Фіалко Н., Тимченко М. Енергокліматична безпека і енергозабезпечення житлового сектору. *Теплофізика та Теплоенергетика*. 2023. 48(1). С. 20–27.
2. Тимченко Н.П., Фіалко Н.М. Глобальное потепление как критический фактор устойчивого развития. *Международный научный журнал «Интернаука»*. 2021. № 13. С. 64–67. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-13-7536>.
3. IPCC AR6. Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland. 2023. P. 35–115. doi: [10.59327/IPCC/AR6-9789291691647](https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647).
4. Gulev S.K., Thorne P.W., Ahn J. et al. Changing State of the Climate System. In *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the IPCC* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani et al. (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, USA. 2021. P. 287–422. doi: [10.1017/9781009157896.004](https://doi.org/10.1017/9781009157896.004).
5. Hansen J.E., Lacis A.A. Sun and dust versus greenhouse gases: An assessment of their relative roles in global climate change. *Nature*. 1990. 346. P. 713–719. doi: [10.1038/346713a0](https://doi.org/10.1038/346713a0).
6. von Schuckmann K., Minière A., Gues F et al. Heat stored in the Earth system 1960–2020: where does the energy go? *Earth System Science Data*. 2023. Vol. 15, No 4. P. 1675–1709. doi: <https://doi.org/10.5194/essd-15-1675-2023>.
7. Use of NOAA GML data. URL: https://gml.noaa.gov/webdata/ccgg/trends/co2/co2_mm_mlo.txt (date of access: 20.11.2023).
8. Trends in CO₂. *Global Monitoring Laboratory. Earth System Research Laboratories*. URL: <https://gml.noaa.gov/ccgg/trends/gr.html> (date of access: 20.11.2023).
9. Summer 2023: the hottest on record. *Copernicus*. 2023. URL: [https://climate.copernicus.eu/summer-2023-hottest-record#:~:text=The%20June%20July%20August%20\(warmest%20for%20the%20summer%20season](https://climate.copernicus.eu/summer-2023-hottest-record#:~:text=The%20June%20July%20August%20(warmest%20for%20the%20summer%20season) (date of access: 20.11.2023).

Fialko Nataliia

*Doctor of Technical Sciences, Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Head of the Department
Institute of Engineering Thermophysics of NAS of Ukraine*

Tymchenko Mykola

*Candidate of Technical Sciences (PhD), Senior Researcher
Institute of Engineering Thermophysics of NAS of Ukraine*

Sherenkovskiy Julii

*Candidate of Technical Sciences (PhD),
Senior Scientific Researcher, Leading Researcher
Institute of Engineering Thermophysics of NAS of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9414

VOLCANO ERUPTIONS AND THEIR IMPACT ON EARTH'S CLIMATE CHANGE

Summary. *The features of the behavior of the anomaly of the global average temperature of the Earth's surface under the influence of such a natural climate-forming factor as volcanic eruptions are considered. Data are provided to deepen the understanding of the possibility of the impact of volcanic activity on the Earth's climate.*

Key words: *volcanic eruption, global warming, climate security, anomaly of the global temperature of the Earth's surface, greenhouse gases*

Issues of climate security of the Earth are very relevant. Climate change on the planet, global warming is approaching a critical state [1–5]. The global average temperature of the Earth's surface is influenced by many climate-forming factors, which include, firstly, anthropogenic greenhouse gas emissions, and secondly, the influence of fluctuations in opposite extreme values of water temperature and atmospheric pressure (Southern Oscillation El Niño), but is a phenomenon on a planetary scale and directly or indirectly affects the climate of a significant part of the Earth, and thirdly, volcanic eruptions also affect the climate.

Let's consider the factor of the influence of volcanic eruptions on global warming.

During the period of modern global warming, there are some atypical manifestations of the influence of climate-forming factors on the anomaly of the average temperature of the Earth. For example, the eruption of underwater volcanoes leads to the release of large amounts of water vapor, among other products, and then to an increase in the indicated temperature. Although most eruptions that produce ash, dust, soot, aerosols, etc. usually reduce it. This leads to the need to conduct special studies of such atypical manifestations of climate-forming factors and analyze the scale of their consequences.

The purpose of the work is to analyze the development of ideas about the physical aspects of climate change and study the behavior of the global average surface temperature anomaly in the context of the action of such a climate-forming factor as volcanic eruptions.

The energy basis of the phenomenon of global climate change in the form of warming is made up of low-potential energy flows. The exception is volcanoes; their eruptions, although high-temperature, are short-lived and of low frequency. According to [6], the most powerful eruption in the last ≈10.0 thousand years occurred about 200 years ago. The volume of pyroclastic material from the Tambora volcano (1815) is estimated at 2800 km³. Then climate anomalies covered large parts of the Northern Hemisphere, in particular Western Europe and North America. Crops and livestock were destroyed, leading to the greatest famine of the 19th century. In Europe, 1816 was called “the year without summer.” The last eruption of the highest class VEI=8 (volcanic explosiveness index) occurred 72 thousand years ago on the island Sumatra (Toba volcano).

Products of volcanic activity that influence climate change are known to be gases, smoke, ash, dust, soot, aerosols, including sulfate aerosols. Part

of them, located in the atmosphere in a suspended, very small state, blocks solar radiation. Therefore, most eruption products usually provide a cooling effect, theoretically up to a state of so-called “nuclear winter”. Water vapor and carbon dioxide, also products of volcanic activity, as greenhouse gases, on the contrary, lead to a warming effect. Typically, greenhouse gases from volcanic eruptions constitute a relatively small amount of global emissions and are two orders of magnitude lower in intensity than modern anthropogenic radiation forcing. In most cases, the net effect of volcanic emissions is temporary (up to several years) cooling. However, in some situations, “volcanic” cooling can lead to an increase in ice, followed by a positive feedback: an increase in the ice surface area reduces the Earth’s absorption of energy, and therefore leads to a further increase in the zone with a large area of glaciation and, as a result, a decrease in the average temperature of the Earth and so on.

In Fig. 1 on the time axis shows single and group volcanic eruptions with the volcanic explosiveness index $VEI = 3...6$. In the time period, the end of the 20th — the beginning of the 21st century, the eruption of large volcanoes (Pinatubo, $VEI = 6$, 1991; Cordon Caule, $VEI = 5$, 2011; Hunga Tonga, $VEI = 5$, 2022) and volcanoes with lower volcanic explosiveness indices ($VEI \leq 4$) are correlated by local descending segments of broken line 3 in Fig. 1 annual anomalies Δt_{Earth}^m . Apparently, the duration of the noticeable influence of volcanic eruptions is relatively short and is limited to one or two years.

Understanding of the possible influences of volcanic activity on the Earth’s climate is deepening with new data regarding volcanic eruptions. Thus, the

eruption of the relatively large $VEI \approx 5.8$ submarine volcano Hunga Tonga-Hunga Ha’apai (hereinafter Hunga) in January 2022 drew attention to the effect of significant warming that can be caused by such volcanoes [9–11].

The Hunga eruption released large amounts of water vapor into the stratosphere, among other volcanic products. The total mass of evaporated water according to satellite and ground-based observations and the results of modeling the atmospheric transport of volcanic masses is estimated in a wide range of 50...146 Teragram. Along with this, the aerosol load in the stratosphere increased 5 times, the influence of which nevertheless did not change the nature of the final effect of volcanic heating [9–11]. For the Earth’s climate system, the Hunga eruption and the formation of water vapor determines a large disturbance with a positive energy imbalance of the Earth. This eruption likely increased the net radiation forcing factor. As a result, the likelihood of temporary exceeding the Paris Agreement norm of 1.5 °C has increased over the coming years of the next decade. The corresponding assessment of the significance of the Hung radiation factor is indirectly confirmed by the 2023 summer temperature (JJA-June, July, August — meteorological summer of the Northern Hemisphere) indicator. That is, the indicated fact of reaching a record temperature this year may be evidence of the influence of the Honggu eruption as one of the reasons for the abnormally hot summer. It should be noted that this temperature record was set despite the cooling effect of triple La Nica — a natural regional phenomenon of a cyclical nature with an irregular (up to 7 years) period of change in sea surface temperature in the eastern tropical Pacific

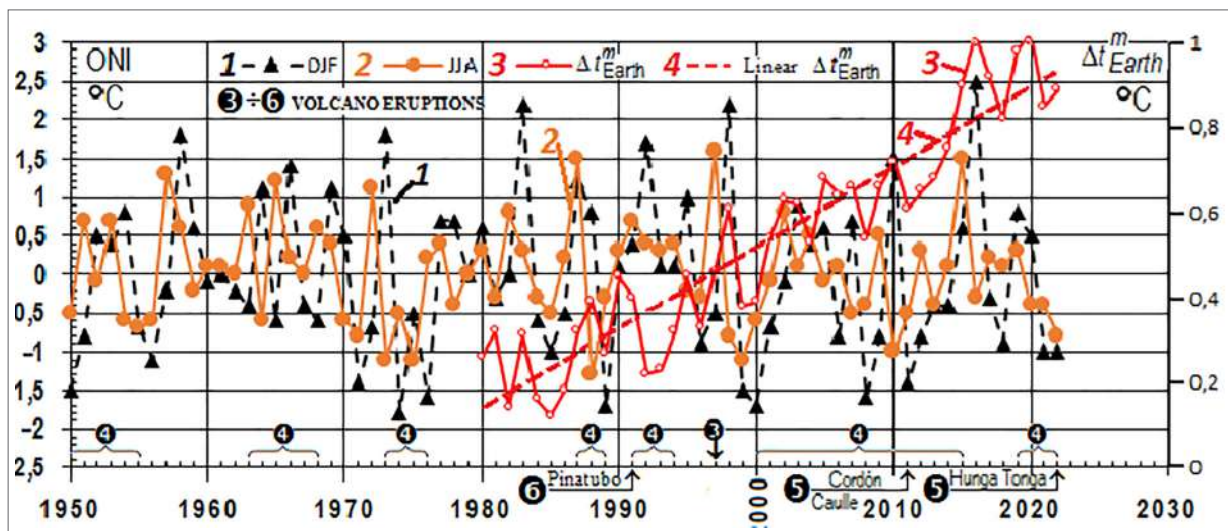

Fig 1. Time change in the intensity of the oceanic Niño index ONI (Oceanic Niño Index) (1 — winter, 2 — summer), anomalies of the global average temperature of the Earth’s surface Δt_{Earth}^m (3) and its trend lines (4) and chronology of volcanic eruptions 3, 4, 5, 6 with volcanic explosiveness index $VEI = 3; 4; 5; 6$; arrows and braces indicate large volcanoes ($VEI \geq 5$) and small ($VEI \leq 4$), but with increased eruption frequency

Initial data sources: [6; 7; 8]

Ocean, directly affecting the climatic and weather conditions of most of the tropics and subtropics and indirectly affecting the entire climate system of the earth. Second phase of this phenomenon, La Nica corresponds to a cooling of ocean temperatures.

Conclusions. An analysis of the behavior of the anomaly of the global average temperature of the Earth's surface under the influence of volcanic eruptions was performed. Analyzed the features of volcanic activity and climate change in the format of modern global warming. During this phase of

climate change, in most cases the net effect of volcanic emissions is a temporary decrease in the average temperature of the Earth. The issues of deepening the understanding of the possible influence of volcanic activity on the Earth's climate are considered. Evidence is provided of the January 2022 eruption of the relatively large submarine volcano Hunga, which resulted in the effect of a temporary increase in the average temperature of the Earth in 2023, which is associated with the release of large amounts of water vapor among other volcanic products.

References

1. Khalatov A., Fialko N., N., Timchenko M. Energy climate security and energy supply to the building stocks. *Thermophysics and thermal power engineering*. 2023. 48(1). P. 20–27. doi: <https://doi.org/10.31472/ttpe.1.2023.3>.
2. Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 2023. P. 35–115. doi: <https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647>.
3. Gulev S. K., Thorne P. W., J. Ahn et al. Changing State of the Climate System. *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the IPCC [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani et al, (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, USA, 2021. P. 287–422. doi: <https://doi.org/10.1017/9781009157896.004>.
4. von Schuckmann K., Minière A., Gues F et al. Heat stored in the Earth system 1960–2020: where does the energy go? *Earth Syst. Sci. Data*. 2023. 15. P. 1675–1709. doi: <https://doi.org/10.5194/essd-15-1675-2023>.
5. Hansen J.E, Lacis A.A. Sun and dust versus greenhouse gases: An assessment of their relative roles in global climate change. *Nature*. 1990. 346. P. 713–719. doi: <https://doi.org/10.1038/346713a0>.
6. Cold & Warm Episodes by Season. *National Weather Service*. URL: https://origin.cpc.ncep.noaa.gov/products/analysis_monitoring/ensostuff/ONI_v5.php (date of access: 25.11.2023).
7. Rafferty J.P. *World's major volcanoes*. *Encyclopedia Britannica*. 2023. URL: <https://www.britannica.com/topic/worlds-major-volcanoes-2226816> (date of access: 25.11.2023).
8. Lenssen N. & National Center for Atmospheric Research Staff (Eds). The Climate Data Guide: Global surface temperature data: GISTEMP: NASA Goddard Institute for Space Studies (GISS) Surface Temperature Analysis. 2022. URL: <https://climatedataguide.ucar.edu/climate-data/global-surface-temperature-data-gistemp-nasa-goddard-institute-space-studies-giss> (date of access: 25.11.2023).
9. Jenkins S., Smith C., Allen M. et al. Tonga eruption increases chance of temporary surface temperature anomaly above 1.5 °C. *Nat. Clim. Change*. 2023. 13. P. 127–129. URL: https://www.researchgate.net/publication/367089228_Tonga_eruption_increases_chance_of_temporary_surface_temperature_anomaly_above_15_C (date of access: 25.11.2023).
10. Khaykin S., Podglajen A., Ploeger F. et al. Global perturbation of stratospheric water and aerosol burden by Hunga eruption. *Communications Earth & Environment*. 2022. 3. URL: <https://www.nature.com/articles/s43247-022-00652-x> (date of access: 25.11.2023).
11. Tymchenko N., Fialko N. Global warming as a critical factor for sustainable development. *International Scientific Journal "Internauka"*. 2021. № 13. P. 64–67. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-13-7536>.

Потоскаєв Олексій Миколайович
аспірант
Полтавського державного аграрного університету
Potoskaiev Oleksii
Postgraduate of the
Poltava State Agrarian University

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9416

САМОПОШИРЮВАНИЙ ВИСОКОТЕМПЕРАТУРНИЙ СИНТЕЗ ЯК СПОСІБ ОТРИМАННЯ КОМПОЗИЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ДОВГОВІЧНОСТІ НОЖІВ ПОДРІБНЮВАЧА-РОЗКИДАЧА СОЛОМИ

SELF-PROPAGATING HIGH-TEMPERATURE SYNTHESIS AS A METHOD OF OBTAINING COMPOSITE MATERIALS FOR INCREASING THE DURABILITY OF STRAW CHOPPER-SPREADER KNIVES

Анотація. Розглянуто та проаналізовано отримання зносостійких композиційних матеріалів методом самопоширюваного високотемпературного синтезу (СВС), які можуть бути використані для підвищення довговічності ножів подрібнювача-розкидача соломи (ПРС).

Ключові слова: ніж подрібнювача-розкидача соломи (ПРС), зношування, композиційні порошки, модифікатори, самопоширюваний високотемпературний синтез (СВС).

Summary. The production of wear-resistant composite materials by the method of self-propagating high-temperature synthesis of SBS, which can be used to increase the durability of the blades of the straw chopper-spreader of the PRS, is considered and analyzed.

Key words: straw chopper-spreader blade PRS, wear, composite powders, modifiers, self-propagating high-temperature synthesis of SVS.

Постановка проблеми. Основною функцією багатьох робочих органів сільськогосподарських машин є подрібнення різного біологічного матеріалу або ґрунту (розбивання, роздавлювання, розривання, зрізання тощо). При цьому якість подрібнення залежить від стабільності форми, розмірів та стану робочої поверхні цієї деталі у процесі експлуатації. Не є тут винятком і ножі подрібнювача-розкидача соломи (ПРС) зернозбирального комбайна (ЗК). Причому найпоширенішим та найбільш важливим практичним завданням, яке важко вирішати, є як збереження гостроти ріжучих кромки ножів [1], так і затуплення лез і згладжування вістря, що зрештою, викликає підвищення енерговитрат на подрібнення.

Відповідно до технічних вимог ресурс оригінальних ножів ПРС становить 60–80 га/ніж

(фірми MWS), залежно від марки та завантаження ЗК, типу культури, що вбирається, вологості вороху тощо.

Мета. Істотне підвищення довговічності (5–10 разів) відновлених ножів ПРС може бути досягнуто застосуванням: нової конструкції зміцнюючого покриття, використанням як матеріалу, що зміцнює покриття модифікованих твердих сплавів і модернізацією технології наплавлення.

При взаємодії лека ножа із соломкою його ріжуча кромка піддається зношуванню, що згодом призводить до затуплення. Основні види пошкоджень ножів ПРС: поломка, деформація, вибоїни та фарбування ріжучої кромки, затуплення. Перші три види пошкоджень можуть бути пояснені тим, що їх поява спричинена деякими причинами, такими як попадання сторонніх тіл,

а втрата працездатності ножів та зниження якості різу утворено затупленням ріжучих кромки ножа внаслідок зношування. Значення зносу ножа ПРС зростає в міру видалення його від валу, на якому він закріплений і, обертаючись, досягає значення максимуму у його торця (рис. 1). З аналізу джерел та судячи з практики відзначено, що ножі, виготовлені зі сталей 65Г та У8 та зміцнені загартовуванням, протягом 2–3 годин роботи повністю зношуються і виходять із ладу [2].

Ножі ПРС зношуються рівномірно по довжині, це викликано їх непостійним навантаженням. На (рис. 2) показаний теоретичний епюр зношування ножа ПРС.

Класифікація ножів визначається характером різання, робочою температурою, видом навантаження, що діє на ножі, матеріалом, що піддається різанню. Ці фактори визначають стійкість і довговічність ножів.

Для нанесення зносостійких покриттів найбільш перспективним використовувати порошкові матеріали і модифікатори, що виготовляються методом самопоширюваного високотемпературного

Рис. 1. Характерне зношування ножа соломоподрібнювача при досягненні граничного напруцювання

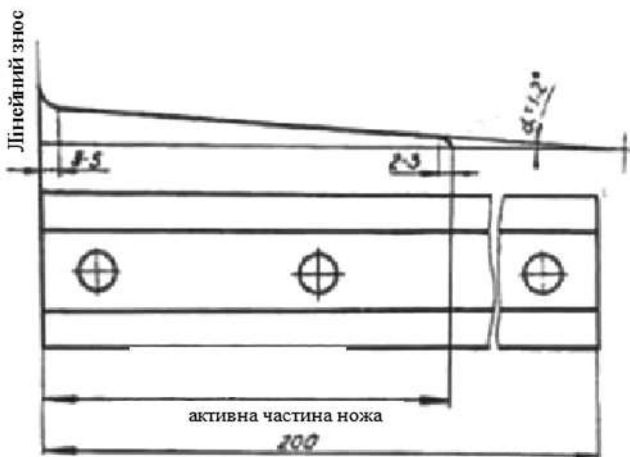

Рис. 2. Епюр зносу леза прямокутного ножа за довжиною

синтезу [3]. Метод заснований на використанні екзотермічного ефекту реакцій взаємодії більшості металів періодичної системи з бором, вуглецем, азотом, кремнієм.

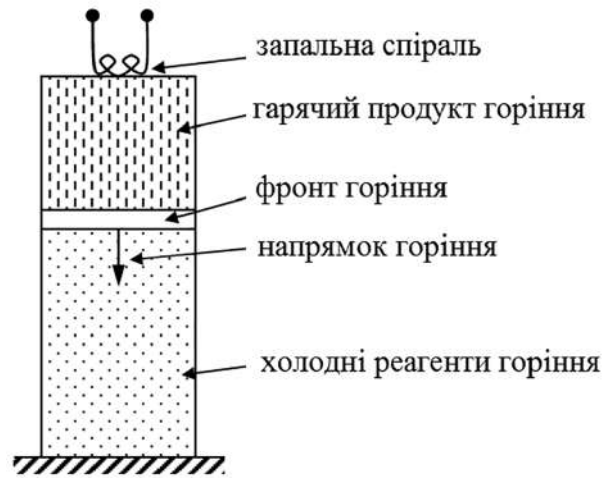

Рис. 3. Схема СВС процесу

Як реагенти використовуються суміші елементів:

- металів з неметалами;
- металів з металами;
- неметалів з неметалами, або їх взаємодій, здатних при взаємодії виділяти велику кількість теплоти.

Загальну схему процесу можна подати у такому вигляді:

$X(i)$ — реагент у твердому стані;

$Y(j)$ — реагент у твердому, рідкому або газоподібному стані;

$Z(k)$ — продукт синтезу (бориди, карбіди, силіциди, нітриди, інтерметаліди тощо) в конденсованій фазі.

Завдяки особливостям процесу: високій температурі; хімічній та фізичній короткочасності; високій швидкості внутрішнього саморозгріву; реакції, що протікає в умовах різкого градієнта температур, СВС методи дозволяють синтезувати композиції, отримання яких іншими відомими способами вимагає великих витрат або складного технологічного обладнання, або взагалі неможливо. Важливою технологічною перевагою використання методу СВС для отримання композиційних порошоків є також можливість отримання багатоконпонентних продуктів за одну стадію навіть у системах матеріалів, що значно відрізняються за властивостями (наприклад, температура плавлення).

В якості зв'язок часто використовуються метали, металеві сплави та інтерметаліди. Як тугоплавкі сполуки, як правило, використовують карбіди титану, хрому, кремнію та їх комбінації, а також оксиди алюмінію, титану, хрому.

- Характерними рисами синтезованих порошків є: наявність металургійного зв'язку між складовою композиційної частки;
- дрібнозерниста структура з тонким об'ємним розподілом тугоплавкої складової;
- сталість фазового складу незалежно від розміру порошкової композиційної частки;
- низька вартість матеріалів (за рахунок низької енергоємності процесу в порівнянні з іншими методами одержання).

Основні етапи типової технологічної схеми процесу отримання СВС-порошків включають підготовку порошкової шихти, безпосередньо синтез, а також розмелювання і класифікацію отриманого продукту по фракціям.

Завдяки специфічним умовам отримання, СВС-порошки відрізняються від своїх аналогів, що виготовляються пічним або плазмохімічним методом як чистотою, так і за структурою.

Висока чистота є важливою особливістю СВС-порошків і обумовлена високим ступенем перетворення реагентів (за оптимальних умов СВС-процесу), ефектом самоочищення від домішок, а також відсутністю забруднень продуктів горіння контейнерними матеріалами. Вміст основної речовини в СВС-порошках зазвичай становить від 99,0 до 99,5% мас., що значно вище, ніж у вітчизняних аналогів, і навіть перевищує рівень найкращих зарубіжних зразків. Покажемо це на прикладі нітридів, отриманих на основі СВС-технології ТТ-1 [2].

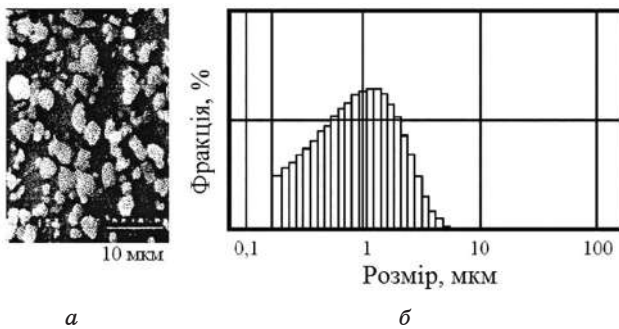

Рис. 4. Рівновісна форма частинок порошку AlN (а) та розподіл за розмірами (б)

На (рис. 4) показано рівновісну (сферичну) форму високо дисперсних частинок порошку AlN та розподіл за розмірами.

Дані рисунку 4 свідчать про високу якість порошку нітриду алюмінію марки СВС.

Висока якість СВС-порошків (чистота, дисперсність) проявляється і в кінцевих матеріалах, які зазвичай отримують гарячим пресуванням з використанням добавок U_2O_3 і Al_2O_3 (кераміка), що активують спікання, а також у виробках, в яких порошки зберігають свою дисперсність (засипки, наповнювачі тощо).

Наприклад, з нітриду алюмінію марки СВС отримана кераміка для тепловідвідних підкладок мікросхем в електронних приладах, що має значно вище значення коефіцієнта теплопровідності до 200 Вт/(м·К).

Монокристалні порошки складаються з окремих досконалих кристалів і виходять внаслідок повного подрібнення полікристалічних продуктів горіння (рис. 5). Зазвичай вони мають зерна розміру 0,5–3,0 мкм, що робить їх дуже підходящою сировиною для подальшої переробки спіканням. Наведені вище приклади успішного застосування нітридних монокристалічних СВС-порошків (в лабораторній практиці їх називають також монокристалічними) для отримання технічної кераміки. Також успішно можуть бути застосовані карбідні та боровмісні монокристалні СВС-порошки для спікання твердих сплавів.

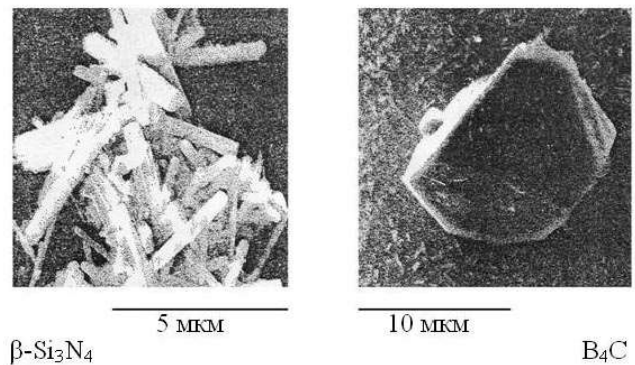

Рис. 5. Монокристалні СВС-порошки

Розмір зерен легко регулюється умовами проведення СВС-процесу. Пригнічуючи рекристалізацію в продуктах горіння, можна отримати монокристалічні порошки з розмірами зерен близько 0,1 мкм, причому структура порошків, що утворюються, близька до структури ультрадисперсних, плазмохімічних аналогів. Відомі також спроби в протилежному напрямку, а саме пошук можливості отримання крупнозернистих монокристалічних порошків. Один із підходів полягає у значному зниженні швидкості охолодження, що повинно збільшити час рекристалізації і підвищити повноту цього процесу. Синтез $TiC+C$ у «відкритій ямі» в піщаному ґрунті (ТТ-1) призводить до одержання монокристалічних порошків з розміром зерен близько 0,5–1 мм. При цьому охолодження протікало протягом кількох днів. Пізніше цим способом вдалося виростити монокристалні порошки WC з розміром зерен близько 3 мм.

Агломератні СВС-порошки, які можуть бути отримані методом порошкової металургії, складаються з частинок, утворених окремими кристалітами, між якими спостерігається значне зрощування. Вони можуть бути пористими (рис. 6). Такі порошки утворюються за неповного подрібнення продуктів

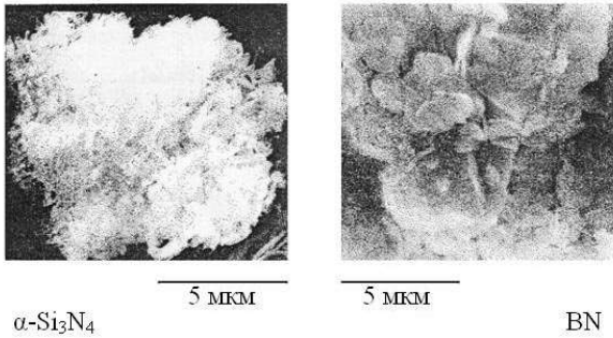

Рис. 6. Агломератні СВС-порошки

горіння. Розміри частинок агломератних порошків зазвичай змінюються в межах 10–200 мкм.

Висновок. Завдяки процесам саморуйнування агломератних зерен при шліфуванні деталей, однією технологічною операцією вдається здійснити два різних етапи обробки (шліфування та полірування). Використання таких паст при обробці деталей із чорних та кольорових металів підвищує чистоту обробки поверхні на 1–2 класи, збільшує продуктивність праці в 1,5–2 рази і, більше того, збільшує термін служби оброблених деталей у порівнянні з тими, що шліфуються звичайними пастами (на основі оксидів хрому та алюмінію, корунду та алмазу). Цікаво, що карбід титану, отриманий іншими методами (пічним та плазмохімічним), є малоєфективним при використанні в абразивних пастах.

У першому випадку СВС дозволяє отримувати твердий розчин карбідів титану та хрому, а в другому — у продуктах горіння окремі фази карбідів титану та хрому, оскільки нікель пригнічує утворення твердого розчину. Найцікавішим при цьому є те, що прямий синтез композитного матеріалу дозволяє отримувати високоомогенні мікроструктури, що є матрицею нікелю, в якій однорідно розподілені високодисперсні зерна карбіду хрому (розмір зерен <1 мкм) і ще дрібніші зерна карбіду

титану (розмір зерен <1 мкм). Такі порошки можуть знайти численні застосування і поки що на світовому ринку не представлені.

СВС-продукти часто мають високу пористість, унаслідок чого саме отримання пористих матеріалів представляється тією областю, де технологія СВС може бути застосована [3].

Пориста структура СВС-продуктів залежить від цілого ряду факторів, серед яких основне значення мають склад та структура шихти, об'ємна швидкість виділення домішкових газів та наявність рідкої фази у хвилі горіння. Варіював ці параметри, можна регулювати пористість утворюваних СВС-продуктів в дуже широких межах: від практично нульової пористості до дуже великої (96%). Зазвичай пористість СВС-матеріалів знаходиться в межах від 40 до 70% об'ємних. Типовим прикладом такої пористої структури може бути карбід титану, отриманий методом СВС (рис. 8).

Пористі СВС-матеріали мають ряд переваг порівняно з такими самими матеріалами,

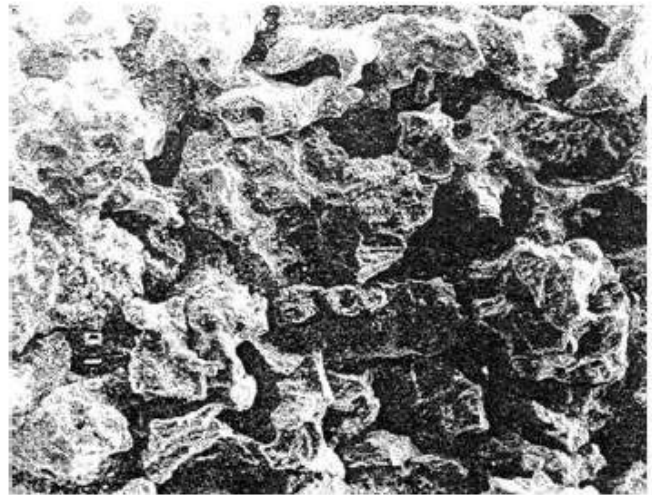

Рис. 8. Пориста структура карбіду титану, отриманого методом СВС (збільшенням x50)

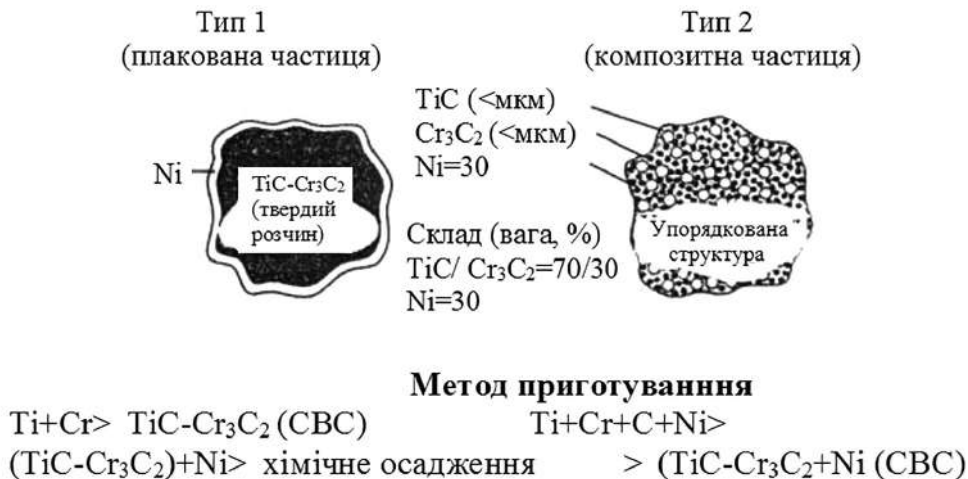

Рис. 7. Структура металокерамічних композиційних СВС порошків

синтезованими звичайними методами порошкової металургії. Насамперед слід відзначити їх дуже високу кінцеву пористість, яка в СВС-матеріалах може бути вищою на 15–20%. Це пояснюється низкою факторів. По-перше, негативним об'ємним ефектом реакцій СВС, пов'язаним з тим, що молярний обсяг продуктів СВС зазвичай менше молярного обсягу реагентів, по-друге, виділенням домішкових газів при перетворенні шихти на кінцевий продукт. При звичайному спіканні керамічних матеріалів таких ефектів не спостерігається.

Іншою, ще більш важливою перевагою СВС-матеріалів є те, що їх міцність в 1,5–3,0 рази вище, ніж у спечених матеріалів при тієї ж пористості. Високі температури СВС-процесу і низький вміст

домішок на межах зерен (через самоочищення) призводять до утворення сильних зв'язків між зернами в полікристалі. Це схоже на «зварювання» зерен з утворенням каркасу, що також є причиною високої міцності та агломератних порошоків. На рисунку 8 показані залежності міцності карбіду титану від пористості для матеріалів, одержуваних СВС і традиційним спіканням відповідно.

В якості матеріалів, з яких виготовляються імпорتنі ножі різного призначення для рубки та дроблення деревних відходів пластмаси та металобрухту, застосовуються сталі, що мають високу твердість і високу в'язкість для запобігання сколюванню та поломці ножа при ударних навантаженнях.

Література

1. Ремонт машин та обладнання : Підручник / О.І. Сідашенко, О.А. Науменко, Т.С. Скобло та ін. Київ : «Агроосвіта», 2014. 665 с.
2. Белоконь Ю.О., Кулинич В.Д., Драгобецький В.В., Серета Д.Б. Перспективи розвитку технологій та обладнання саморозповсюджувального високотемпературного синтезу. *Вісник Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського*. 2021. № 6 (131).
3. Полянський С.К., Коваленко В.М. Експлуатаційні матеріали. К. : Либідь, 2003. 448 с.

УДК 343.14

Бережний Олександр Іванович
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Berezhniy Oleksandr
Candidate of Juridical Sciences,
Assistant of the Criminal Procedure Department
Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9406

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА В ДОКАЗУВАННІ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ТА ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

PROBLEMATIC ISSUES OF THE PARTICIPATION OF THE DEFENSE ATTORNEY IN EVIDENCE DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION AND DURING THE TRIAL

Анотація. У статті розглядаються особливості участі захисника в процесі доказування у кримінальному провадженні.
Ключові слова: докази, доказування, захисник.

Summary. The article explores features of the participation of the defence attorney in evidentiary process in criminal proceeding.

Key words: evidence, evidentiary process, defense attorney.

Участь захисника в процесі доказування, його повноваження є складною і актуальною проблемою в теорії і практиці кримінального процесу. У зв'язку з чим виникає необхідність аналізу повноважень захисника під час процесу доказування у кримінальному провадженні.

У всіх сферах правового регулювання, в тому числі і в кримінальному судочинстві, повинні отримати послідовний розвиток і конкретизацію основні принципи, на яких базуються взаємовідносини між правовою державою і особою, а саме: взаємна, рівнозначна відповідальність держави і особи; верховенство права і суворе підпорядкування закону в діяльності всіх державних органів і посадових осіб; невід'ємність, непорушність і недоторканість основоположних прав і свобод людини.

Відповідно до ст. 45 КПК України захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування,

а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Законодавець значно звузив коло осіб, які можуть бути захисниками (за ч. 2 ст. 44 КПК 1960 р. як захисники допускалися особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні; інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи; близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники у випадках і в порядку, передбачених законом). Чинний КПК обмежив коло осіб, які можуть брати участь у кримінальному провадженні як захисники, виключно адвокатами.

Існують різні точки зору щодо можливості здійснення захисту іншими фахівцями в галузі права. Так, наприклад В. Маляренко зазначив, що в Україні всупереч досвіду успішних країн поряд з адвокатами, захисниками стали інші фахівці в галузі права, знання та досвід яких не можна перевірити, а за непрофесійність до відповідальності

не можна притягнути, захист перетворився на безвідповідальну комерційну діяльність [1, с. 21].

Л.В. Півненко, А.Б. Коробка зазначають, що положення чинного КПК України це звуження права на захист, оскільки в кодексі прописана така ж практика, як у Європі. Але ми ще не та країна, яка може собі це дозволити. Люди, які захищають своїх близьких у суді, часто набагато більш обізнані, ніж адвокати [2, с. 96]

Таке обмеження надає державі реальну можливість забезпечувати надання безплатного захисту у передбачених законом випадках, впливати на якість надання послуг. Однак, це призвело до відсутнього подорожчання адвокатських послуг в наслідок цього чимало тих, хто потребує правової допомоги, не зможуть її отримати. Це також означає, що значна кількість осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, не матимуть змогу частіше бачитись рідними, які позиціюють себе як захисники.

У ст. 1 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено поняття адвоката. Ним є фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом. У частині 1 ст. 6 цього Закону вказується, що адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, установлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

У кримінальному провадженні адвокат здійснює захист, під яким розуміється вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення (п. 5 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Крім того, захисник приймає активну участь у встановленні обставин, що входять до предмета доказування у кримінальному провадженні та визначенні та визначає межі доказування таких обставин захисником.

Предмет доказування та межі доказування хоча певною мірою і є пов'язаними одне з одним, але мають різне значення. Межі доказування залежать насамперед від предмета доказування. Саме на цій основі вирішується по кожному кримінальному провадженню питання, які докази повинні бути

зібрані, перевірені, оцінені та які процесуальні дії і яким чином мають бути проведені [4, с. 5].

Стаття 59 Конституції України закріплює конституційне право кожного на правову допомогу. Це положення за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значущість. До інших видів правової допомоги належать такі види адвокатської діяльності: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення (п. 6 ст. 1 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів (ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Захисник, відповідно до ч. 2 ст. 47 КПК, зобов'язаний прибувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути у призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а у разі, якщо він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, — також і цей орган (установу).

Наслідки неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії розрізняються залежно від обставин неприбуття захисника та від позиції підзахисного стосовно можливості проведення такої слідчої дії без участі захисника.

У випадку, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, та немає інших підстав, що перешкоджають її проведенню (коли участь захисника є обов'язковою), така процесуальна дія проводиться у порядку, передбаченому КПК, за відсутності захисника. У такому разі відсутність захисника при проведенні процесуальної дії не може бути підставою для визнання її незаконною.

Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, то за загальним правилом проведення процесуальної дії відкладається, крім випадків, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника. За наявності таких підстав захисник залучається для проведення невідкладної процесуальної дії у порядку, передбаченому ст. 53 КПК.

Обмеження кількості захисників встановлено законодавцем лише стосовно судового розгляду, а тому й стосовно обвинуваченого. Будь — якого обмеження кількості захисників підозрюваного законом не передбачено. У судовому ж розгляді одночасно брати участь можуть не більше п'яти захисників одного обвинуваченого. Уявляється, що таке нормативне обмеження кількості захисників обвинуваченого обумовлюється вимогою доцільності, необхідності збалансування інтересів обвинуваченого з інтересами правосуддя.

Крім того, це обмеження пов'язане з реалізацією вимоги щодо проведення і завершення судового розгляду протягом розумного строку (ч. 1 ст. 318 КПК). Але не зрозуміло, чому законодавець встановив обмеження саме такою кількістю захисників.

Набуття захисником його процесуального статусу пов'язується із наданням ним документів, передбачених ст. 50 КПК, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. До таких документів, що підтверджують повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні, належать:

- 1) свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю;
- 2) ордер, договір із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Закон не передбачає необхідності винесення будь-якого рішення слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом про допуск захисника. Адвокати часто зустрічаються на практиці з проблемою, коли слідчий відмовляє адвокату в допуску у якості захисника з тих підстав, що повноваження адвоката у кримінальному провадженні підтверджуються ордером, а не договором про надання правової допомоги, що змушує адвокатів звертатися із скаргою на дії слідчого до керівника слідчого підрозділу або прокурора. Незнання слідчими чинного законодавства, або будь — які інші причини таких дій не сприяють ефективному здійсненню захисту, оскільки захисник витрачає значний час фактично на роз'яснення положень діючого законодавства слідчим.

З моменту надання вищезазначених документів слідчому, прокурору, слідчому судді, суду захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює. Перелік цих прав закріплений в частинах 3, 4 ст. 42 КПК. Захисник не може користуватися процесуальними правами, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику. До таких, зокрема, слід віднести право: не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який

момент відмовитися їх давати; укласти угоду про визнання винуватості чи про примирення з потерпілим тощо.

Забезпечення права на захист відповідно до положень ст. 59, ч. 2 ст. 63 і п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України кримінального процесуального законодавства є однією із засад кримінального провадження, важливою гарантією права на справедливий суд та запобігання притягненню до кримінальної відповідальності невинуватих осіб.

Одним із засобів реалізації цього права є право захисника брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого. Цьому праву відповідає обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді, суду завчасно попередити захисника про проведення відповідної процесуальної дії. Цей строк має бути достатнім для того, щоб захисник мав змогу з'явитися для участі у процесуальній дії або заздалегідь повідомити про неможливість явки і причини, що призвели до цього.

Права захисника, передбачені частинами 4 та 5 ст. 46 КПК, не є вичерпними. Під час здійснення захисту чи надання правової допомоги у кримінальному провадженні захисник має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема: звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб), представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами, ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом, складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку, доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги, бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг, збирати відомості про факти, що можуть бути використані

як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою, застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом, посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів, одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань, користуватися іншими правами, передбаченими законодавством.

Активними методами діяльності захисника є заява клопотань про проведення додаткових слідчих дій, про свою участь у слідчих діях, виклик і допит додаткових свідків, витребування письмових документів, надання доказів [3, с. 3]. Але зазначені активні методи захисту під час доказування на досудовому розслідуванні захисники застосовують не часто, оскільки вважають, що активній захист є більш ефективним під час судового розгляду, що фактично виключає активну участь захисника під час доказування на досудовому розслідуванні.

У своїй діяльності захисник зобов'язаний не розголошувати адвокатську таємницю, під якою розуміється будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності (ч. 1 ст. 22 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Однією з гарантій діяльності захисника є заборона вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею. З цих питань зазначені особи не можуть бути допитані, крім випадків, якщо особа, яка довірила відповідні відомості, звільнила цих осіб від обов'язку зберігати таємницю в порядку, передбаченому законом.

Забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів,

пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності (пп. 2, 4 ч. 1 ст. 23 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Надання таких документів слідчому, прокурору, слідчому судді, суду може здійснюватися лише за згодою захисника за умови дотримання останнім своїх обов'язків щодо інтересів підзахисного.

З метою реалізації засади змагальності сторін кримінального провадження стороні захисту гарантується рівність прав з іншими учасниками провадження. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані виконувати законні вимоги захисника. До законних слід відносити вимоги, що засновані на положеннях Конституції України та законів України, КЗПЛ та Протоколів до неї, міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано ВР України, практики ЄСПЛ.

Стаття 24 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлює форму зносин захисника з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх службовими особами. Такою формою є адвокатський запит, під яким розуміють письмове звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту.

Відмова в наданні інформації на адвокатський запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом, крім випадків відмови в наданні інформації з обмеженим доступом (ч. 3 ст. 24 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Досить часто органи державної влади та місцевого самоврядування порушують вимоги ст. 24 зазначеного Закону, де вказано, що відповідь на адвокатський запит надається на протязі п'яти днів з моменту його отримання і надають таку відповідь значно пізніше, що ускладнює захиснику здійснення своїх повноважень або взагалі ігнорують адвокатський запит і адвокат змушений оскаржувати таку бездіяльність.

Участь захисника у виконанні процесуальних дій забезпечує перш за все реалізацію права на захист підозрюваного, обвинуваченого, надання ним необхідної правової допомоги. Про день, час, місце виконання процесуальної дії, при проведенні якої присутність захисника є обов'язковою або дозволеною за законом, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані його завчасно повідомити.

Виходячи з того, що захисник, допущений до участі у справі, має право бути присутнім не тільки на допитах підозрюваного чи обвинуваченого, а й при виконанні інших слідчих дій, що провадяться

за участю підозрюваного чи обвинуваченого або за його клопотанням чи клопотанням захисника, особа, яка провадить дізнання, слідчий зобов'язані своєчасно повідомляти захисника про час і місце провадження таких слідчих дій. У разі неявки захисника слідча дія може бути проведена лише за умови, що його участь у ній не є обов'язковою.

У разі неможливості прибути у призначений строк обов'язком захисника є завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд. Норма закону вказує на обов'язковість вказати причину неможливості з'явитися для участі у проведенні процесуальної дії. Якщо причина невиконання захисником покладеного на нього обов'язку не є поважною, то слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд можуть порушити питання про відповідальність адвоката перед органами, що згідно із законом уповноважені притягти їх до дисциплінарної відповідальності.

У разі якщо захисник призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, то про неможливість прибути у призначений строк для проведення процесуальної дії він повинен повідомити також і цей орган (установу). Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» захист від обвинувачення є видом вторинної правової допомоги.

Дотримання принципу конфіденційності є необхідною і щонайважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких неможливе належне надання правової допомоги. Тому збереження конфіденційності будь-якої інформації, отриманої адвокатом від клієнта, а також про клієнта (зокрема, щодо його особи) або інших осіб у процесі здійснення адвокатської діяльності, є правом адвоката у відносинах з усіма суб'єктами права, які можуть вимагати розголошення такої інформації, та обов'язком щодо клієнта і тих осіб, кого ця інформація стосується (ч. 1 ст. 9 Правил адвокатської етики).

Розголошення таких відомостей дозволяється захиснику лише у виняткових випадках.

До них належать такі: а) інформація або документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта (особи, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» підстав). При цьому інформація або документи, що отримані від третіх осіб і містять відомості про них, можуть поширюватися з урахуванням вимог законодавства з питань захисту персональних даних; б) у разі пред'явлення клієнтом вимог до адвоката у зв'язку з адвокатською діяльністю адвокат звільняється від обов'язку збереження адвокатської таємниці в межах, необхідних для захисту його прав та інтересів. У такому випадку суд, орган, що здійснює дисциплінарне провадження стосовно адвоката,

інші органи чи посадові особи, які розглядають вимоги клієнта до адвоката або яким стало відомо про пред'явлення таких вимог, зобов'язані вжити заходів для унеможливлення доступу сторонніх осіб до адвокатської таємниці та її розголошення.

Розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення, підпадають під поняття дисциплінарного проступку адвоката та є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Особливістю участі захисника у кримінальному провадженні є його обов'язок здійснювати всіма можливими засобами забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів свого клієнта.

Професійні та моральні вимоги до виконання цього обов'язку не допускають можливості захисника відмовитися після його залучення до участі в кримінальному провадженні від виконання своїх обов'язків.

Така відмова допускається лише у випадках, передбачених законом. До них віднесено такі: якщо є обставини, які згідно з КПК виключають його участь у кримінальному провадженні. До таких обставин належать випадки коли: захисником є особа, яка брала участь у цьому ж кримінальному провадженні як слідчий суддя, присяжний, прокурор, слідчий, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, спеціаліст, перекладач, якщо вона у цьому провадженні надає або раніше надавала правову допомогу особі, інтереси якої суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про надання правової допомоги, зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю (зупинення дії свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю або його анулювання) у порядку, передбаченому законом, якщо вона є близьким родичем або членом сім'ї слідчого, прокурора, потерпілого або будь-кого із складу суду, незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо обраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника. Виходячи із призначення та ролі захисника у кримінальному судочинстві, колізія його позиції та позиції підозрюваного, обвинуваченого, за загальним правилом, виключається (крім випадків само обмови підозрюваного, обвинуваченого). Незгода ж захисника з підозрюваним, обвинуваченим щодо способів захисту є різновидом колізії, конфліктом, який може унеможливити вирішення завдань захисту. У всіх випадках розірвання угоди за ініціативою адвоката він зобов'язаний попередити про це клієнта, пояснити йому причини, пересвідчитись, що виходячи, з позиції, зайнятої клієнтом, конфлікт інтересів не може бути врегульовано, і вжити розумно необхідних заходів для захисту законних інтересів клієнта. У тих випадках, коли участь захисника є обов'язковою, відмова захисника від виконання

своїх обов'язків повинна здійснюватися в порядку ч. 3 ст. 54 КПК, умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного із захисником договору, яке виявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог КПК тощо. Можливість розірвання угоди з підзахисним з мотивів умисного невиконання останнім умов укладеного із захисником договору відповідає вимогам ст. 41 Правил адвокатської етики. Така поведінка підзахисного перешкоджає належному виконанню доручення та досягненню цілей і завдань захисту, а тому є законною підставою для відмови захисника від виконання своїх обов'язків, якщо він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним. У такому випадку захисник повинен до розірвання угоди надати достатню інформацію про можливі наслідки цього для перспективи виконання його доручення. Упевнитись, що у клієнта є реальна можливість звернутися до іншого адвоката.

Крім підстав, які закріплені в ч. 4 ст. 47 КПК, відповідно до ст. 28 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокату забороняється укладати договір про надання правової допомоги і він зобов'язаний відмовитися від виконання договору, укладеного адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням, у разі якщо: доручення на виконання дій виходять за межі професійних прав і обов'язків адвоката, результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики, адвокат брав участь у відповідному провадженні, і це є підставою для його відводу згідно з процесуальним

законом, виконання договору про надання правової допомоги може призвести до розголошення адвокатської таємниці, адвокат є членом сім'ї або, близьким родичем посадової особи, яка брала або бере участь у господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справи про адміністративне правопорушення, щодо яких до адвоката звертаються з пропозицією укладення договору про надання правової допомоги, виконання договору може суперечити інтересам адвоката, членів його сім'ї або близьких родичів, адвокатського бюро або адвокатського об'єднання, засновником (учасником) якого він є, професійним обов'язкам адвоката, а також у разі наявності інших обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів, адвокат надає правову допомогу іншій особі, інтереси якої можуть суперечити інтересам особи, яка звернулася щодо укладення договору про надання правової допомоги.

Захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника. Слідчі дуже часто порушують зазначену вимогу закону, але притягнути слідчого до відповідальності досить складно, оскільки доказати вчинення такого порушення вимог закону слідчим практично неможливо.

Література

1. Маляренко В. До питання доктрини кримінальної юстиції в Україні. *Право України*. 2009. № 2. С. 11–23.
2. Півненко Л.В., Коробка А.Б. Участь захисника у кримінальному провадженні за новим КПК України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2013. № 20. С. 92–97.
3. Ридчик В.В. Пізнавально-пошукова діяльність захисника: поняття та можливості використання під час проведення слідчих дій. *Часопис Академії адвокатури*. 2011. № 13. С. 1–9.
4. Старенький О.С. Щодо визначення поняття меж доказування в кримінальному провадженні. *Часопис національного університету «Острозька академія» серія «Право»*. 2014. № 1 (9). С. 2–11.

Бондаренко Ірина Миколаївна

докторка юридичних наук, доцентка

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Bondarenko Irina

Doctor of Law, Associate Professor

Yaroslav Mudryi National Law University

Карнаух Аліна Вадимівна

студентка факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Karnaugh Alina

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF TAX LEGISLATION

Анотація. Автор досліджує перманентну та важливу проблему ефективності правового регулювання відповідальності за порушення податкового законодавства. Забезпечення податкової дисципліни та мобілізація фінансових ресурсів є ключовими для стабільності та розвитку державних інституцій. Стаття детально аналізує правові механізми, що регулюють відповідальність у податковій сфері, і виявляє існуючі проблеми в законодавчій базі, такі як невизначеність у розмежуванні адміністративної та кримінальної відповідальності, неефективність санкцій, а також складність і тривалість процедур притягнення до відповідальності.

Автор звертає увагу на важливість дотримання прав платників податків та необхідність забезпечення їхнього захисту в рамках чинного законодавства. Дослідження пропонує всебічний погляд на виклики та недоліки існуючої системи, надаючи обґрунтовані рекомендації щодо її поліпшення. Результати дослідження сприяють формуванню більш ефективних і справедливих податкових регуляцій, що відповідають викликам сучасності та вимогам економічної стабільності.

Ключові слова: податкове право, відповідальність, фінансова відповідальність, штраф, Україна.

Summary. The author investigates the permanent and important problem of the effectiveness of legal regulation of liability for violations of tax legislation. Ensuring tax discipline and mobilizing financial resources are key to the stability and development of state institutions. The article analyzes in detail the legal mechanisms regulating responsibility in the tax sphere and reveals existing problems in the legislative framework, such as uncertainty in the distinction between administrative and criminal responsibility, the ineffectiveness of sanctions, as well as the complexity and length of prosecution procedures.

The author draws attention to the importance of observing the rights of taxpayers and the need to ensure their protection within the framework of current legislation. The study offers a comprehensive look at the challenges and shortcomings of the existing system, providing sound recommendations for its improvement. The results of the research contribute to the formation of more effective and fair tax regulations that meet the challenges of modernity and the requirements of economic stability.

Key words: tax law, responsibility, financial responsibility, fine, Ukraine.

Постановка проблеми. Проблематика ефективності правового регулювання відповідальності за порушення податкового законодавства є актуальною та потребує детального наукового аналізу. Податкова система будь-якої держави забезпечує важливу функцію мобілізації фінансових ресурсів, що є вирішальним для функціонування державних

інститутів та виконання державних витрат. Відтак, відповідальність за порушення податкового законодавства стає ключовим інструментом, який сприяє підтриманню податкової дисципліни серед платників податків.

У контексті наукових досліджень, важливим аспектом є аналіз існуючих прогалин та недоліків

у законодавчій базі, які стосуються відповідальності за порушення податкових норм. Це включає розмежування адміністративних та кримінальних порушень в податковому законодавстві, яке на сьогодні не має чітких меж і тому відкриває широке поле для різночитань, що негативно впливає на правову визначеність та може призводити до порушень прав платників податків. Крім того, процедурні аспекти притягнення до відповідальності за податкові правопорушення вимагають ретельного перегляду з огляду на їх складність та затяжність, що у свою чергу ускладнює захист прав платників податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження податкової відповідальності в науковій сфері охоплює широкий спектр питань, які були піддані аналізу видатними вченими, такими як З.М. Будько, О.І. Баїк, О.В. Муконін, Р.Г. Браславський, М.П. Кучерявенко, А.О. Полянничко та іншими науковцями. Ці дослідники внесли значний вклад у вивчення різних аспектів податкової відповідальності, зокрема, оцінку існуючої системи принципів і засад податкового законодавства та механізмів фінансової відповідальності за їх порушення.

Втім, не дивлячись на значний обсяг робіт, присвячених цій тематиці, в сучасних умовах система податкової відповідальності все ще залишається відкритою для дискусій та критики. Сучасні виклики та динамічне економічне середовище вимагають постійного переосмислення та оновлення основних засад і принципів податкової відповідальності.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз відповідальності за порушення податкового законодавства в Україні з метою виявлення прогалин та недоліків у законодавстві. Завданням наукового дослідження є: проведення всебічного аналізу основних положень українського законодавства, які регулюють відповідальність за порушення податкових законів

Виклад основного матеріалу. У юридичних дискусіях податкова відповідальність часто аналізується з точки зору фінансово-правових відносин, які відрізняються за методами реалізації, публічно-правовими аспектами, складом суб'єктів, що мають владні повноваження, та суб'єктів, які порушують податкове законодавство, причинами застосування та процедурою правопорядку. Часто відповідальність у контексті оподаткування пов'язується із застосуванням штрафних санкцій владними органами, які виконують контрольні функції у відповідності із законом [1].

Однак, питання каральної функції податкової відповідальності потребує уточнення, оскільки вона включає більш широкий спектр характеристик. Інколи відповідальність розглядається як форма державного примусу в контексті фінансової діяльності, а іноді її атрибути змішуються

з мірами податкового примусу, що може вести до неправильних інтерпретацій. Погляди на юридичну відповідальність як на обов'язок, що забезпечується державним або еквівалентним суспільним примусом, є обґрунтованими. В цьому контексті, юридична відповідальність у правомірних відносинах не обмежується лише актом примусу, а включає дотримання обов'язків за допомогою державного примусу та повагу до відповідних прав, які випливають із цих обов'язків [2].

Основний документ України, Конституція [3], накладає на кожну особу обов'язок вносити податки та збори у такому порядку і обсязі, як це передбачено законодавством, а також подавати щорічні звіти про свої фінанси та доходи до відповідних податкових органів.

Важливою характеристикою податків є їх обов'язковий характер внесків, які уряд вимагає як з підприємців, так і з фізичних осіб, відповідно до регулювання, встановленого законами. Податки становлять фундамент бюджету будь-якої сучасної держави, і безпосередньо впливають на юридичні аспекти, пов'язані з порушеннями податкових норм, що є ключовими в системі податкових відносин. Також, податкова система використовується для регулювання економічної активності, її темпів та структури, а також для підтримки науково-технічного розвитку [4].

При цьому, державна казна часто не отримує очікуваних сум, що не завжди є наслідком порушень з боку платників податків. Втрати в бюджеті можуть бути пов'язані як з законними способами уникнення податків, так і з умисними відхиленнями від їх сплати.

Легітимне уникнення податків базується на лазівках, які надані законодавцем через неповноту правового регулювання. У таких випадках платник податків використовує існуючі законодавчі прогалини для зменшення податкового навантаження. Податкові порушення є підставою для юридичної відповідальності.

Проблема юридичної відповідальності за податкові порушення є однією з найбільш обговорюваних у галузі податкового права. Це частково пояснюється складністю виникаючих при цьому питань, оскільки санкції за податкові порушення регулюються не тільки податковим, але й кримінальним та адміністративним правом.

Згідно зі статтею 111 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року, за порушення законодавства у сфері оподаткування та іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи, застосовуються такі види юридичної відповідальності: фінансова, адміністративна та кримінальна [5].

У наукових джерелах фінансово-правова відповідальність у податковій сфері вважається обов'язком особи, яка вчинила податкове порушення,

понести майнові втрати через застосування контролюючими органами фінансових санкцій, передбачених податковим законодавством. Фінансова відповідальність передбачає штрафи та/або пеню за порушення податкового законодавства.

Наприклад, стаття 120 Податкового кодексу України встановлює фінансову відповідальність за неподання або несвоєчасне подання податкових декларацій у вигляді штрафу в розмірі 170 гривень за кожен такий випадок [6].

Адміністративна відповідальність настає за наявності вини в діях чи бездіяльності, що порушують закони, що охороняють суспільні відносини, і може бути застосована до осіб, що досягли 16 років та є осудними. Адміністративні санкції є мірою впливу за порушення та містять осуд винного та його вчинку, призводячи до негативних наслідків для правопорушника. Важливою особливістю адміністративної відповідальності є те, що вона не призводить до судимості та застосовується для менш серйозних податкових правопорушень, які не тягнуть за собою кримінальної відповідальності.

Часто фінансову та адміністративну відповідальності за податкові порушення ототожнюють, але це не відображає їх справжнього взаємозв'язку. Ці види відповідальності детально досліджені в юридичній науці і мають суттєві відмінності. Зокрема, М. І. Трипольська вказує на такі відмінності: різні підстави застосування, цілі (адміністративна спрямована на покарання, фінансова — на компенсацію збитків), коло суб'єктів (адміністративна стосується фізичних осіб, фінансова — фізичних та юридичних), органи, що застосовують ці санкції, процесуальні основи та характер санкцій [5].

Кримінальна відповідальність, в свою чергу, настає за вчинення діянь, які мають склад злочину за Кримінальним кодексом. Така відповідальність застосовується тільки до фізичних осіб і встановлюється судом.

За ст. 212 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, що може включати штрафи або обмеження права обіймати певні посади [7].

Загальні умови притягнення до відповідальності визначені у ст. 61 Конституції України, яка гарантує принцип неподвійного притягнення до відповідальності, та ст. 112 Податкового кодексу, що уточнює, що притягнення до фінансової відповідальності не звільняє від адміністративної або кримінальної за наявності підстав.

У останні роки надзвичайні події спричинили необхідність постійного оновлення українського

законодавства, щоб протистояти наслідкам епідемії COVID-19, а тепер — також війни. В сфері податкового законодавства це призвело до нововведень, як-от обмеження податкових перевірок та введення обмеженої відповідальності за податкові порушення. Різниця між підставами і межами як перевірок, так і відповідальності є значною під час карантину та воєнного стану, особливо в умовах, коли обидва режими можуть діяти одночасно [8].

Закон встановлює, що у випадку виявлення порушень законодавства, відповідальність застосовується відповідно до Податкового кодексу та інших законів, але з урахуванням певних обставин, які можуть звільняти від фінансової відповідальності, особливо під час дії воєнного стану або карантину.

Варто зауважити, що штрафи за порушення податкового законодавства, допущені під час карантину, зазвичай не накладаються, за винятком певних випадків. Наразі режим надзвичайної ситуації продовжено. Податкові перевірки на цей період, як правило, не ініціюються та призупиняються, окрім визначених випадків, наприклад, камеральних перевірок та перевірок за зверненням платника податків.

Фактичні перевірки можуть проводитися з деяких причин, як от наявність інформації про порушення або звернення покупців про порушення порядку проведення розрахункових операцій.

Таким чином, за порушення, які виявлені під час перевірок, дозволених в умовах воєнного стану, настає відповідальність згідно з чинним законодавством, і мораторій, який був пов'язаний з карантинном, не знімає цю відповідальність.

Висновок. Отже, детальний аналіз останніх досліджень і публікацій виявляє, що система податкової відповідальності в Україні потребує постійної уваги та адаптації до умов сучасності. Висновки науковців надають міцний фундамент для реформування законодавчої бази, але існуючі нормативні акти повинні бути оновлені, аби вони відображали реальні потреби суспільства та економіки. Особливу увагу слід звернути на гармонізацію фінансової, адміністративної та кримінальної відповідальності з принципами справедливості та ефективності. Також необхідно врахувати різноманітність податкових ситуацій, які можуть виникати в умовах карантину та воєнного стану, забезпечуючи, що заходи відповідальності не будуть надмірно обтяжливими та зможуть адекватно реагувати на екстрені події. Врешті-решт, це має сприяти створенню більш стабільної, прозорої та ефективної податкової системи, що служить інтересам як держави, так і її громадян.

Література

1. Міщенко Л. В. Суттєві риси податкової відповідальності. *Право і Безпека*. 2011. № 4 (41). С. 203–206. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/914462e6-065c-472e-bc8c-200ccfaefa1d/content> (дата звернення: 22.11.2023).
2. Будько З. М. Законодавче забезпечення реалізації принципу своєчасності фінансової відповідальності в податковому законодавстві України. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2003. № 3. С. 156–161.
3. Конституція України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.11.2023)
4. Богомазова К. К. Юридична відповідальність за податкові правопорушення за законодавством України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=604> (дата звернення: 22.11.2023)
5. Податковий кодекс України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 22.11.2023)
6. Розділ II. Адміністрування податків, зборів, платежів. *Державна податкова служба України: вебпортал*. URL: <https://tinyurl.com/yc6hw7ku> (дата звернення: 22.11.2023)
7. Кримінальний кодекс України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 22.11.2023).
8. Гірій Г. Особливості фінансової відповідальності за порушення податкових правил під час дії карантину та воєнного стану. *Право в умовах війни: вебсайт*. URL: <https://law-in-war.org/osoblyvosti-finansovoyi-vidpovidalnosti-za-porushennya-podatkovykh-pravyl-pid-chas-diyi-karantynu-ta-voennogo-stanu/> (дата звернення: 22.11.2023).

References

1. Mishchenko, L. V. (2011). Suttievi rysy podatkovoi vidpovidalnosti [Essential features of tax liability]. *Pravo i Bezpeka — Law and Security*, 4 (41), 203–206. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/914462e6-065c-472e-bc8c-200ccfaefa1d/content> [in Ukrainian].
2. Budko, Z. M. (2003). Zakonodavche zabezpechennia realizatsii pryntsypu svoiechasnosti finansovoi vidpovidalnosti v podatkovomu zakonodavstvi Ukrainy [Legislative support for the implementation of the principle of timeliness of financial responsibility in the tax legislation of Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu — Bulletin of the Zaporizhzhya Law Institute*, 3, 156–161 [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Bogomazova, K. K. (2013). Yurydychna vidpovidalnist za podatkovy pravoporushennia za zakonodavstvom Ukrainy [Legal responsibility for tax offenses under the legislation of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok — Public administration: improvement and development*, 7, Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=604> [in Ukrainian].
5. Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine]. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
6. Rozdil II. Administruvannia podatkiv, zboriv, platezhiv [Section II. Administration of taxes, fees, payments]. *Derzhavna podatkova sluzhba Ukrainy: vebportal — State Tax Service of Ukraine: vebportal*. Retrieved from <https://tinyurl.com/yc6hw7ku> [in Ukrainian].
7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine]. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
8. Hirii, H. Osoblyvosti finansovoi vidpovidalnosti za porushennia podatkovykh pravyl pid chas dii karantynu ta voiennoho stanu [Peculiarities of financial responsibility for violation of tax rules during quarantine and martial law]. *Pravo v umovakh viiny: vebсайт — Law in War: website*. Retrieved from <https://law-in-war.org/osoblyvosti-finansovoyi-vidpovidalnosti-za-porushennya-podatkovykh-pravyl-pid-chas-diyi-karantynu-ta-voennogo-stanu/> [in Ukrainian].

Назаренко Олександр Юрійович
Сумський національний аграрний університет
Nazarenkos Oleksandr
Sumy National Agrarian University

Науковий керівник:

Ткаченко Віта Віталіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумський національний аграрний університет

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9405

РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

THE ROLE OF LEGAL EDUCATION IN THE FORMATION OF INFORMATION LAW IN THE EUROPEAN UNION

Анотація. Стаття присвячена основним проблемам, які стосуються підготовки фахівців інформаційного права, а також проблемам, пов'язаним із формуванням інформаційного права в Європейському Союзі. Серед таких проблем автором зазначені: нормативне регулювання інформаційних відносин, інформаційна безпека, кібербезпека, необхідність системного підходу. Роль юридичної освіти визначається автором як провідна при вирішенні проблем, пов'язаних з інформаційними відносинами.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційне право, кіберзлочинність, штучний інтелект, юридична освіта.

Summary. The article is devoted to the main problems related to the training of information law specialists, as well as problems related to the formation of information law in the European Union. Among such problems, the author mentions: normative regulation of information relations, information security, cyber security, the need for a systemic approach. The role of legal education is defined by the author as leading in solving problems related to information relations.

Key words: information security, information law, cybercrime, artificial intelligence, legal education.

Постановка проблеми. Останнім часом важливості набуває переформатування юридичної освіти в контексті інтеграції з європейським законодавством. Особливої уваги потребує підготовка спеціалістів з інформаційного права у співвіднесеності відповідних норм з правовими нормами Європейського Союзу, що має значення не тільки у міждержавній взаємодії, але й у формуванні єдиних стандартів при підготовці відповідних практичних співробітників. Дана проблема потребує актуалізації та теоретичного обґрунтування.

Останні дослідження і публікації з даної тематики можна розподілити на три напрями. Першим напрямом ми визначаємо вдосконалення юридичної освіти. У даному напрямку працювали

такі вчені, як: Н. А. Бондар, К. В. Катеренчук, Л. В. Красицька, В. В. Маньгора, В. Г. Омельченко, В. В. Ткаченко та ін. Другим напрямом є формування і розвиток інформаційного права як галузі вітчизняного законодавства. За ним працювали такі вчені, як І. А. Арістова, А. О. Білан, І. В. Давидова, Л. П. Коваленко, І. В. Солончук, В. М. Фурашев та ін. Ще одним проблемним напрямом є розвиток інформаційного права Європейського Союзу, у якому працювали: О. С. Бондаренко, В. І. Войтович, Л. Литвинова, В. Мікулець та ін.

Не зважаючи на значну кількість праць, які присвячені розвитку та інтеграції з ЄС вітчизняної юридичної освіти та формування інформаційного права, не достатньо дослідженими залишаються

питання, пов'язані з формуванням теоретичних і практичних положень ролі юридичної освіти у формуванні безпосередньо інформаційного права, права ЄС, що пов'язується на сьогодні з процесом глобалізації.

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних положень ролі юридичної освіти у формуванні інформаційного права у контексті законодавства Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Розвиток науково-технічного прогресу впливає на всі сфери життя людини, тому виникають проблеми, пов'язані з нормативним регулюванням інформаційних відносин, у зв'язку з чим особливої актуальності набуває інформаційне право. Його важливість полягає не тільки у тому, що воно виступає у ролі регулюючого механізму для тільки виникаючих у суспільстві відносин, а ще і регулює відносини сталі. Процес такої регуляції також знаходиться у постійній динаміці, що обумовлено такими факторами, як виникнення нових відносин, розвиток теоретичних і практичних аспектів, що стосуються інформаційного права, інформаційного права ЄС, а також процесом світової інтеграції. Все це потребує формування не тільки відповідного законодавства у сфері інформаційних відносин, але й формування відповідної інформаційної культури, що може бути вирішене під час становлення особи юриста в процесі навчання.

Вітчизняні вчені піднімають низку питань, пов'язаних з інформаційними відносинами в якості складової інформаційного права, які потребують вирішення на державному та освітньому рівні.

На думку В. М. Фурашева і І. В. Солончука, інформаційне право в ЄС вживається не тільки науковцями, а й політиками, державними діячами, підприємцями та іншими категоріями, які оперують інформацією [1, с. 242]. На їх думку, особливої важливості набуває така сфера, пов'язана з інформацією, як електронне судочинство, яке вже давно для європейських країн набуло статусу спільного, міждержавного. Тому сучасна юридична освіта потребує навичок, завдяки яким майбутні юристи повинні практикуватися у поданні електронних документів і вмінні здійснювати електронний документообіг, володіти іноземними мовами, користуватися електронним (цифровим) підписом. Нажаль, не зважаючи на розвиток науки, підготовка майбутніх фахівців дещо відстає від розвитку практичних аспектів інформаційного права. Це обумовлено недостатнім фінансуванням закладів освіти з боку держави, відсутністю в освітніх програмах предметів, пов'язаних з оволодінням інформаційно-технічними навичками, відсутність механізму практичного відпрацювання під час практики або стажування електронного документообігу. Це пов'язано із недостатнім залученням програмістів та практиків до процесу підготовки

юристів, з відсутніми сформованими тренувальними комплексами, подібними до діючих. Не всі навчальні заклади, як, наприклад, УКУ (Український Католицький Університет), може дозволити стажування студентів-юристів у 80 країнах, в тому числі, і країнах Європейського Союзу, ознайомити їх з технічними можливостями і особливостями опрацювання інформації, дії інформаційного права у вітчизняному законодавстві. Для цього необхідно налагодження програм обміну у кожному українському університеті, а також залучення до підготовки фахівців з інформаційного права викладачів європейських університетів.

Ще однією з важливих тем є формування інформаційної безпеки під час реалізації інформаційних відносин. На думку Ж. П. Вірної, недостатньо вивчені негативні тенденції впливу інформаційних технологій, у зв'язку з чим це не відбивається на відповідних процесах у вітчизняному законодавстві, пов'язаного з регулюванням інформаційних відносин. Це пов'язано також, на думку вченої, з відсутністю чітко сформульованих положень інформаційної етики, завдяки якій можуть знаходити положення, що регулюють права і обов'язки кожного з учасників інформаційних відносин, тобто кожного з суб'єктів інформаційного права. Також науковець пропонує відпрацювати і законодавчо закріпити механізм відповідальності за вплив шкідливої інформації, особливо на незахищені категорії — дітей різного віку [2, с. 210–211].

О. В. Олішевський визначає шкідливу інформацію як соціально-шкідливу, даючи їй визначення як такої, що є негативною, небезпечною, недоброякісною, незаконною, обмеженого використання [3, с. 396]. Повністю погоджуємося з таким визначенням, але також можемо додати, що це заборонена законом інформація, яка здійснює шкідливий вплив на суб'єктів інформаційного права. Якщо завдяки діючому законодавству можливо визначитись з інформацією з обмеженим доступом, з секретною інформацією, то дуже важко сформулювати ознаки інформації, що спричиняє шкоду під час інформаційного обміну. Дана проблема повинна визначитись не тільки на науковому, а і на державному рівні, як це було зроблено у країнах ЄС.

Виходячи з не визначення ознак шкідливої інформації, постає питання не доведення в практичному сенсі до майбутніх юристів механізмів взаємодії з такою інформацією, а також можливих наслідків такої взаємодії. На нашу думку, країни ЄС мають значно ширший досвід у обмеженні шкідливої інформації. Прикладами таких обмежень є заборона учням початкової і середньої школи користуватися смартфонами у Франції [4]. Ініціатором заборони виступило Міністерство освіти республіки. В німецьких школах також діють заборони на мобільні телефони. Подібне обмеження

інформації для школярів утворилося завдяки взаємодії учасників освітнього процесу, медиків, психологів, техніків, юристів і держави.

Ще однією проблемою визначається суто інформаційна безпека, що пов'язується із необхідністю підготовки кваліфікованих і досвідчених спеціалістів з інформаційного права, а також з кібербезпеки. Діяльність кіберполіції є новою для Української правоохоронної системи і процес підготовки відповідних спеціалістів лише розпочався в Україні. В європейському просторі з 23.11.2001 року діє Конвенція про кіберзлочинність Ради Європи, відповідно до положень якої акцент боротьби з кіберзлочинністю робиться на міжнародне співробітництво. Одним із основних понять даного документа є «дані про рух інформації», що пов'язуються з інформаційними відносинами [5].

Кіберзлочини пов'язані незаконним використанням інформації, що тягне за собою суттєву шкоду. Але звертає на себе один момент при підготовці фахівців по боротьбі з кіберзлочинами: це не обов'язково, а переважно юридична освіта. Ми не погоджуємося з даним положенням, тому що боротьба зі злочинністю повинна здійснюватися лише фахівцем з права.

В Україні діє Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», відповідно до положень якого об'єктами державної охорони безпеки є конституційні права і свободи громадян, суспільство і сталий розвиток інформаційного суспільства, об'єкти критичної інфраструктури та ін. [6]. Тобто кожен громадянин України гарантовано захищений законом від кіберпосягань, але практично такий захист може бути реалізований за умови кваліфікованої праці правоохоронців. При підготовці таких фахівців теж значну роль повинно відігравати навчання, міжнародна взаємодія і стажування за кордоном.

Ще один напрям розвитку інформаційного права заслуговує на дослідження. Це стосується розвитку штучного інтелекту (далі — ШІ). КМУ затвердив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. Відповідно до положень Концепції, необхідно впровадження регулюючих механізмів і засад державної політики, пов'язаних із розвитком ШІ. Все це пов'язано із впровадженням нових інформаційних технологій. В Концепції вказується, що система освіти повинна якісніше готувати конкурентно здатних фахівців, в тому числі, і з інформаційного права, у галузі ШІ. При цьому особливий акцент повинен робитись на підготовці спеціалістів з кібербезпеки, інформаційної безпеки, правового регулювання та етики, правосуддя [7]. Слід зазначити, що розвиток ШІ повинен знайти відображення, в першу чергу, в освітній підготовці фахівців з інформаційного права. У таку підготовку повинно входити не тільки ознайомлення із законодавством, яке регулює використання

ШІ як виду інформації, а й практичне оволодіння навичками роботи з інструментами ШІ, усучаснення освіти.

Адаптація правової системи України до ЄС в частині інформаційного права і відповідної підготовки фахівців являє собою складний багаторівневий процес, який охоплює вдосконалення правової освіти, обмін досвідом, впровадження сучасних технологій в процес навчання і в процес законотворчості, адаптацію вітчизняного законодавства до стандартів європейського. Також, на думку Л. П. Коваленко, законодавство повинно бути адаптованим до цифрової трансформації суспільства, що в першу чергу, регулюється положеннями інформаційного права [8, с. 198].

На думку І. В. Арістової, для формування інформаційного права необхідно використовувати системний підхід, здійснюючи вплив на все інформаційне суспільство. Під інформаційним суспільством слід розуміти громадянське суспільство з високим рівнем інформаційно-правової культури [9, с. 11], чого можна досягнути через належний рівень фахової підготовки майбутніх юристів. Тобто основний акцент потрібно робити на освіту і культуру майбутнього фахівця.

На нашу думку, роль юридичної освіти в процесі формування інформаційного права в ЄС полягає не тільки в оволодінні знаннями, а й у розвитку компетентностей, які вимагаються викликами часу. Це вміння опрацювати завдяки сучасним технологіям великі обсяги інформації, використовувати ШІ, дотримуватися принципів безпеки при роботі з інформацією. Суттєвим є також оволодіння не тільки новітніми інформаційними технологіями, а й європейськими мовами, закордонні стажування [10, с. 43], обмін досвідом, задіяння у європейському судочинстві та інших міжнародних організаціях. Все це потребує навчання та досвіду для ефективності застосування.

На думку Н. А. Бондар, роль юридичної освіти в умовах глобалізації полягає не тільки у вивченні історичного і європейського досвіду, а й у відповідальності держави перед тими, хто навчається, створення умов для навчання протягом всього життя [11, с. 5]. Якщо застосовувати дане положення щодо ролі юридичної освіти при формуванні інформаційного права в ЄС, то така роль полягає у необхідності навчання протягом життя на підставі сталих історичних положень, з використанням сучасних тенденцій, які щодня з'являються завдяки розвитку інформаційного права.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що формування інформаційного права відбувається постійно завдяки інформаційно-технічним досягненням. Цей процес триває постійно та безперервно, вимагаючи змін у законодавстві не України, а і й світовому. Процес інформаційних змін вимагає не

тільки регламентації законодавчої, а й освітньої, щоб дозволяло готувати кваліфікованих фахівців міжнародного та місцевого рівня. Актуальними питаннями у такій підготовці є відповідність вимогам потреб часу, міжнародна відповідність, стажування у європейських країнах, можливість обміну досвідом.

Роль юридичної освіти в процесі формування інформаційного права в ЄС неможливо недооцінити, тому що як і всі сучасні галузі права, освіта

адаптується під потреби сьогодення і повинна відповідати викликам сучасності, безперервності, універсальності та ін.

Серед проблем, які пов'язані із формуванням інформаційного права, слід зазначити необхідність формування інформаційної етики, вдосконалення інформаційної безпеки, законодавче регулювання використання ІІІ. Перспективи подальших досліджень, на нашу думку, пов'язані саме з цими напрямками.

Література

1. Фурашев В.М., Солончук І.В. Інформаційне право: інформаційне судочинство. *Право та державне управління*. 2019. № 3 (36), Т. 1. С. 241–251.
2. Вірна Ж.П. Інформаційні права і свобода в структурі правового статусу сучасної людини. *Особистісне зростання: теорія і практика: Збірник наукових праць IV Міжнародної наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Житомир, 21 квітня 2020 р.)*. Житомир, 2020. С. 210–213.
3. Олішевський О.В. Поняття соціально-шкідливої інформації. *Форум права*. 2014. № 1. С. 395–399. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/70921af2-1bd1-49bd-9799-207d8ecab257/content>. (дата звернення: 20.11.2023).
4. У Франції школярам забороняють користуватися смартфонами. *BBC NEWS Україна*. 7.06.2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-44397577> (дата звернення: 20.11.2023).
5. Конвенція про кіберзлочинність Ради Європи від 23.11.2001. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575/print (дата звернення: 20.11.2023).
6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України 2163-VIII від 5.10.2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 45. Ст. 403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 20.11.2023).
7. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена Розпорядженням КМУ від 02.12.2020 № 1556-р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2023).
8. Коваленко Л.П. Інформаційне право України. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 195–199.
9. Арістова І.В. Соціально-правовий механізм забезпечення прав людини в умовах розвитку інформаційного суспільства: теоретико-методологічні засади. *Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 1 квітня 2016 р.)*. Київ, 2016. С. 9–14.
10. Ткаченко В.В. Виклики глобалізації та їх вплив на юридичну освіту. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 40–44.
11. Бондар Н.А. Юридична освіта в Україні в умовах глобалізації: історико-правове дослідження: дис. на здоб. наук. ст. д-ра філософії за спец. 081 «Право». Суми: СНАУ, 2021. 276 с.

Невмержицький Сергій Миколайович

аспірант

Національної академії Служби безпеки України

Nevmerzhytskyi Serhii

Postgraduate of the

National Academy of the Security Service of Ukraine

Антонов Костянтин Володимирович

представник

Головного слідчого управління Служби безпеки України

Antonov Kostiantyn

Representative of the

Main Investigative Department of the Security Service of Ukraine

Цюприк Ігор Володимирович

доктор юридичних наук,

професор кафедри кримінального процесу та криміналістики

Національна академія Служби безпеки України

Tsiupryk Ihor

Doctor of Legal Sciences,

Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminology

National Academy of the Security Service of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9387

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОПЕРАТИВНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В ЗЛОЧИННЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЧЕРЕЗ ВИКОНАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

LEGAL REGULATION OF OPERATIONAL IMPLEMENTATION INTO THE CRIMINAL ENVIRONMENT THROUGH PERFORMANCE OF A SPECIAL TASK: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Анотація. У статті проаналізована проблема оперативного впровадження в злочинне середовище завдяки виконанню спеціального завдання для розкриття злочинної діяльності організованих груп або злочинних організацій. Вона спрямована на підвищення якості проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії шляхом роз'яснення правових механізмів застосування пункту 8 статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та статті 272 Кримінального процесуального кодексу України, а також надання пропозицій щодо їх удосконалення.

Ключові слова: оперативне впровадження, проникнення, введення, виконання спеціального завдання, злочинна діяльність, документування протиправної діяльності, злочинна група, злочинна організація, злочинна спільнота, організовані злочинні угруповання, організована злочинність, терористична група, терористична організація.

Summary. The article analyzes the problem of operational introduction into the criminal environment thanks to the performance of a special task to reveal the criminal activities of organized groups or criminal organizations. It is aimed at improving the quality of conducting this undercover investigative (search) action by clarifying the legal mechanisms for the application of paragraph 8 of Article 8 of the Law of Ukraine «On Operational and Investigative Activities» and Article 272 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as providing suggestions for their improvement.

Key words: operational introduction, penetration, introduction, performance of a special task, criminal activity, documentation of illegal activity, criminal group, criminal organization, criminal community, organized criminal groups, organized crime, terrorist group, terrorist organization.

Постановка проблеми. Перед фахівцями постають проблеми, пов'язані із застосуванням чинних положень п. 8 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та ст. 272 Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання спеціального завдання до об'єктів спрямування, а також її обмеженість та вузькість у порівняно з іншими законами про боротьбу з організованою злочинністю. Сьогодні є потреба в ефективному реагуванні спеціальних служб та правоохоронних органів на наявні загрози державній безпеці, а також боротьбі з організованою злочинністю. Для вивчення та вирішення цієї проблеми, вважаємо за потрібне продовжити подальше наукове дослідження, а також наукове супроводження цієї проблематики. Це може охоплювати аналіз законодавства, проведення експертної оцінки, надання пропозицій і рекомендацій із удосконаленню чинного законодавства, зокрема розробку та надання пропозицій щодо внесення змін у п. 8 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та у ст. 272 Кримінального процесуального кодексу України.

Терміни «виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» і «оперативне впровадження» будуть вживатися як синоніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних основ негласних слідчих (розшукових) дій, до системи яких віднесено і виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованих груп чи злочинних організацій, присвятили свої праці такі науковці, як М. Ю. Азаров, С. В. Албул, О. І. Альошина, М. В. Багрій, О. М. Бандурка, О. А. Білічак, А. А. Венедіктов, В. О. Глушков, І. В. Гора, М. М. Денисенко, О. М. Дроздов, О. І. Козаченко, В. А. Колесник, С. М. Круцей, А. М. Кислий, С. С. Кудінов, В. В. Луцик, Н. Я. Маньковський, Ю. В. Мантуляк, П. В. Цимбал, І. В. Цюприк, А. М. Черняк, Ю. М. Черноус, С. А. Хімченко, В. О. Смірнова, Л. І. Щербина та інші. Виконання спеціального завдання як оперативно-розшуковий захід вивчали: Г. М. Бідюков, О. В. Бачинський, Є. Є. Гречин, О. В. Камінська, П. О. Комірчий, Я. Ю. Конюшенко, С. І. Корсун, Т. Д. Момотенко, Ю. О. Найдзон, В. А. Некрасова, Є. К. Паніотов, П. П. Підюков та інші. Крім того, правову природу застосування такої негласної слідчої (розшукової) дії, як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, активно досліджували і у кримінальному праві (Ю. В. Абакумова, О. І. Альошина, Ю. В. Мантуляк, І. М. Калабашкін). Вітчизняні науковці зробили певний внесок у дослідження негласних слідчих (розшукових) дій та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної

організації. Проте, дослідження вказаної тематики потребує додаткового ґрунтовного вивчення та правової актуалізації.

Мета статті полягає в аналізі стану правової регламентації застосування оперативного впровадження в злочинне середовище через виконання спеціального завдання, правове розширення застосування вказаного заходу, що регламентується статтею 272 Кримінального процесуального кодексу України та п. 8 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Виклад основного матеріалу. Оперативне впровадження в злочинне середовище через виконання спеціального завдання має важливе значення для боротьби зі злочинністю і забезпечення безпеки громадян. Проте його застосування вимагає високої професійності від правоохоронців для успішного вирішення наступних проблем.

Зокрема, під час оперативного впровадження в злочинне середовище оперативнику, слідчому та прокурору необхідно забезпечити виконання таких вимог:

- законність і пропорційність — оперативне впровадження (спеціальне завдання) повинно виконуватися у межах чинного законодавства та з дотриманням принципу пропорційності. Деякі оперативні впровадження можуть порушувати права громадян, тому важливо мати чіткі рамки та обмеження;
- безпека оперативних співробітників та осіб, які співробітничать з ними, — оперативне впровадження (виконання спеціального завдання) може створювати ризики для безпеки оперативників та осіб, які співробітничать з правоохоронними органами. Важливо забезпечити їх захист та безпеку під час виконання завдань;
- захист інформації — оперативне впровадження (виконання спеціального завдання) вимагає обміну конфіденційною інформацією. Потрібно забезпечити механізм передачі такої інформації та її захист від неправомірного доступу та витоку;
- судовий контроль — відомості про оперативне впровадження (виконання спеціального завдання) належить до державної таємниці. Проте, слід забезпечити судовий контроль у певних випадках для запобігання зловживань і порушень прав та свобод громадян.

Відповідно до цих вимог слід постійно вдосконалювати правову регламентацію, а відтак і чинне законодавство.

Водночас, оперативне впровадження (виконання спеціального завдання) є одним із основних інструментів протидії злочинності та забезпечення державної безпеки:

- ефективність — оперативне впровадження (виконання спеціального завдання) в злочинне середовище є дієвим та прямим засобом для отримання необхідної інформації та доказів;

- професійний розвиток — оперативне впровадження (виконання спеціального завдання) сприяє професійному розвитку оперативних співробітників та підвищує їх навички у розслідуванні злочинів. Спроможність оперативного співробітника здійснювати оперативне впровадження є одним із ключових механізмів у боротьбі з організованою злочинністю. Професіоналізм, навички та готовність до дій у складних умовах висувують його на перший план у цьому небезпечному заході — це є незамінною ланкою у системі боротьби з організованою злочинністю.
- запобігання злочинності — оперативне впровадження (виконання спеціального завдання) сприятиме попередженню злочинності та забезпеченню безпеки громадян;
- міжнародне співробітництво — оперативне впровадження (виконання спеціального завдання) може бути ефективним засобом співробітництва міжнародних правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю.

На думку практиків — співробітників органів Служби безпеки України, яку поділяємо, оперативне впровадження (виконання спеціального завдання) є одним із ефективних заходів боротьби з організованою злочинністю. Проте, обов'язковою умовою застосування ст. 272 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) є здійснення досудового розслідування кримінального провадження за фактом вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину у складі організованої групи чи злочинної організації. А відтак, втрачається можливість використання цього досить ефективного інструменту для запобігання вчиненню тяжких та особливо тяжких злочинів, а також здійснювати пошук і фіксацію фактичних даних про такі злочини окремих осіб та їх груп осіб, у разі вчинення (замаху на вчинення, готування) їх не у складі організованої групи чи злочинної організації.

Переважно під час досудового розслідування кримінального провадження проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі — НС(Р)Д) здійснюються за фактом вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину ще до встановлення факту їх вчинення (готування до вчинення) у складі організованої групи чи злочинної організації, оскільки факти створення протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації встановлюються як раз за результатами проведення НС(Р)Д.

Тобто, з кримінально-правового погляду, можуть бути окремі обставини та ознаки, що не вбачають вчинення кримінального правопорушення у складі організованої групи чи злочинної організації на стадії досудового розслідування кримінального провадження, однак особа (група осіб) вчинює кримінальне правопорушення чи

сукупність кримінальних правопорушень, перебуваючи у складі організованої групи, злочинної організації, злочинної спільноти, банди або їх структурних частин чи злочинних груп, які діють за попередньою змовою. Або спільно діє, чи діють з особою, яка здійснює злочинний вплив, або з особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, зокрема у статусі «вора в законі». Звісно багато предикатних злочинів можуть бути вчинені окремими особами (групою осіб), або таким чином, що унеможлиблює виявлення ознак організованої злочинної діяльності на стадії досудового розслідування кримінального провадження.

Слід зазначити, що законодавець у Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» у частині 1 статті 1 «Поняття організованої злочинності» чітко вказує на поняття «організована злочинність»: «Під організованою злочинністю у цьому Законі розуміється сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань» [1]. Одними із ключових слів є «сукупність кримінальних правопорушень». Як бачимо, законодавець вбачає діяльність організованої злочинності у вчиненні низки кримінальних правопорушень без кваліфікації їх на тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Незважаючи на прийняття Міжвідомчої інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5, зміст якої свідчить про те, що вона не вирішує зазначеної вище проблеми, а лише доповнює положення ст. 272 КПК України у частині визначення способу реалізації виконання спеціального завдання шляхом організації слідчим і оперативним підрозділом оперативного провадження особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію [2].

На нашу думку, виникає певна необхідність кореляції на законодавчому рівні певних положень, що стосуються оперативного впровадження (виконання спеціального завдання) в рамках оперативно-розшукової діяльності відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3], Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [1], а також відповідно до проведення НС(Р)Д КПК України [4].

При детальному аналізі ст. 8 п. 8 «виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації згідно з положеннями статті 272 Кримінального процесуального кодексу України» Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3] вбачаються певні звуження проведення

оперативно-розшукових заходів в частині кваліфікуючих ознак злочину, котрими лише є організована група та злочинна організація. Наприклад, візьмемо деякі статті Кримінального кодексу України (далі — ККУ України): 255 «Створення, керівництво, злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній»; 255-1 «Встановлення або поширення злочинного впливу»; 255-2 «Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці)»; 257 «Бандитизм»; 258–3 «Створення терористичних груп чи терористичної організації»; 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» [5], в яких є й інші кваліфікуючі ознаки — злочинна спільнота або їх структурні частини, терористична група чи організація, злочинна діяльність групи осіб, групи осіб за попередньою змовою, а також протиправна діяльність особи, яка здійснює злочинний вплив, або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, зокрема у статусі «вора в законі».

І цього приводу слушно зазначив О. В. Бачинський, який у своїх дослідженнях доводить, що «одним із найбільш суттєвих недоліків правового регулювання виконання спеціального завдання є закріплення в назві та змісті ст. 272 КПК України можливості проведення вказаної НС(Р)Д виключно у провадженнях стосовно організованих груп і злочинних організацій, що не є виправданим, адже позбавляє можливості попереджувати, розкривати та припиняти окремі кримінальні правопорушення, які, хоч і не вчинюються організованими групами чи злочинними організаціями, однак є не менш небезпечними». «Тому сфера застосування статті 272 КПК України потребує розширення, зокрема завдяки уникненню обмеження щодо організованих груп і злочинних організацій, і закріплення можливості проведення виконання спеціального завдання щодо інших кримінальних правопорушень, які також потребують ефективних заходів протидії. Зокрема, це стосується злочинів проти основ національної безпеки України» [6].

Очевидно, що в сучасних суспільно-правових умовах необхідно враховувати й інші критерії протиправного діяння для оцінки можливості використання оперативного впровадження (виконання спеціального завдання) у протидії злочинам.

Відтак, на основі аналізу положень чинного законодавства України С. А. Хімченко та С. В. Албул цілком слушно стверджують, що «теперішній стан правової регламентації виконання спеціального завдання, хоча і здається, на перший погляд, достатньо повним, але при ретельному ознайомленні виявляється таким, що потребує вдосконалення з урахуванням міжгалузевих зв'язків, кореляції понять та визначень, особливостей організації і тактики правоохоронної діяльності» [7].

Разом із тим, у науковому середовищі є думка щодо необхідності подальших розробок питань виконання спеціального завдання, покращання законодавчого та організаційно-тактичного забезпечення. Наприклад, С. В. Аброськін пропонує зміни назву статті 272 КПК України «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» на «Впровадження негласного працівника оперативного підрозділу в організовану групу чи злочинну організацію», а пункт 8 статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» — «Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність» викласти у такій редакції: «впроваджувати негласних працівників в організовану групу чи злочинну організацію та виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації згідно з положеннями ст. 272 Кримінального процесуального кодексу України» [8]. Із цими пропозиціями С. В. Аброськіна не погоджуємось та вважаємо за доцільне провести подальше наукове дослідження, а також наукове супроводження цієї проблематики.

Таким чином, з огляду на чинне положення п. 8 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3] та його зміст, необхідно констатувати, що виявлення діяльності організованої злочинності у певній сфері суспільно-правових відносин фактично нівелюють можливість проведення оперативного впровадження (виконання спеціального завдання) як оперативно-розшукового заходу. Тому вважаємо за потрібне зняти обмеження у п. 8 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3], що визначено статтею 272 КПК України, надавши оперативним підрозділам здійснювати оперативне провадження та встановлювати негласні відносини, діючи в інтересах людини, держави та суспільства, з особою, групою осіб, чи будь-якою групою, організацією, спільнотою, структурою, осередком, діяльність яких пов'язана з організованою злочинністю.

Очевидно, що в сучасних суспільно-правових умовах необхідно врахувати й інші критерії протиправного діяння для оцінки можливості використання оперативного впровадження (виконання спеціального завдання) у протидії й іншим злочинам. Тому сфера застосування ст. 272 КПК України при проведенні НС(Р)Д в рамках розслідування кримінальних проваджень також потребує розширення, зокрема завдяки уникненню обмеження щодо організованих груп і злочинних організацій, і закріплення можливості виконання спеціального завдання щодо інших кримінальних правопорушень, які також потребують ефективних заходів протидії.

Висновки. З метою покращання правозастосовної практики з виконання спеціального завдання й реалізації потенціалу зазначеного заходу як в оперативно-розшуковій діяльності, так

і у кримінальному процесі, на нашу думку, необхідно розширити сфери застосування вказаного заходу, не обмежуючись тільки чинним положенням статті стосовно спеціальних об'єктів — організована група та злочинна організація. Це істотно підвищило б ефективність застосування вказаного слідчо-оперативного заходу, відповідало б духу оперативності та прогнозованості.

Отже, з огляду на зазначене, вважаємо слід внести зміни до ст. 272 Кримінального процесуального кодексу України та до п. 8 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» відповідно, а саме:

а) назву статті 272 КПК України викласти у такій редакції:

Стаття 272 «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи, злочинної організації, злочинної спільноти або їх структурних частин, а також злочинної діяльності групи осіб, групи осіб за попередньою змовою чи особи, яка здійснює злочинний вплив або перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу».

Частина 1 статті 272 Кримінального процесуального кодексу України викласти у такій редакції: «Під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів особа, яка відповідно

до закону співпрацює на конфіденційній основі з оперативними органами та органами досудового розслідування, виконує спеціальне завдання, може отримувати будь-які дані, у тому числі фактичні дані, відомості, інформацію, предмети, речі та документи, їх копії, кошти, майно чи інші активи (доходи від них), які мають значення для досудового розслідування, встановлювати негласні відносини, беручи участь або бути учасником організованої групи, злочинної організації, злочинної спільноти або їх структурних частин, а також злочинних груп, групи осіб, які діють за попередньою змовою, чи з особою, яка здійснює злочинний вплив або перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу».

б) пункт 8 викласти у наступній редакції: «здійснювати оперативне впровадження та встановлювати негласні відносини з особою, групою осіб, чи будь-якою групою, організацією, спільнотою або їх структурними частинами чи окремими осередками, діяльність яких пов'язана з організованою злочинністю, отримувати від них будь-які дані, у тому числі фактичні дані, відомості, інформацію, предмети, речі і документи, їх копії, кошти, майно чи інші активи (доходи від них), які мають значення викриття злочинної діяльності, діючи в інтересах кримінального провадження».

Література

1. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.03.1993 № 35. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 358. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> (дата звернення: 09.11.2023).
2. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення: 13.10.2023).
3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2136-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 09.11.2023).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 09.11.2023).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 09.11.2023).
6. Бачинський О.В. Правове регулювання виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4 (29), Т. 1. doi: [https://doi.org/10.32837/руув.v1i4\(29\).420](https://doi.org/10.32837/руув.v1i4(29).420).
7. Албул С.В., Хімченко С.А. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації: новий крок у правовому забезпеченні. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнарод. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу* (Одеса, 16.05.2013). Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 263–265.
8. Аброськін В.В. Оптимізація законодавчого регулювання з виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід: Матер. Міжнарод. наук. практик. круглого столу* (Київ, 19.02.2020). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2020. С. 19–22. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/ord/2020/ks-190220.pdf> (дата звернення: 09.11.2023).

Палюх Анастасія Дмитрівна
*студентка спеціальності «Право»
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*
Paliukh Anastasiia
*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Науковий керівник:
Бондаренко Ірина Миколаївна
*докторка юридичних наук, доцентка
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9388

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПОДАТКУ ТА ЙОГО ЕЛЕМЕНТИ

THE LEGAL MECHANISM OF THE TAX AND ITS ELEMENTS

Анотація. У статті аналізується правова природа податків та механізм їх функціонування. Доведено, що правове регулювання податкових відносин засноване на впливі економічних процесів в інтересах суспільства. Встановлено, що кожен з принципів оподаткування визначається чинним податковим кодексом України. У статті аналізуються різні наукові підходи до визначення механізму податку та його елементів. Пропонується правильне визначення механізму податку. Визначено методи податкового планування, податкового регулювання та податкового контролю.

Ключові слова: податки, механізм, правове регулювання, податкові відносини, податкове регулювання, податкові правовідносини, податок.

Summary. The article analyzes the legal nature of taxes and the mechanism of their functioning. It is proved that the legal regulation of tax relations is based on the influence of economic processes in the interests of society. It was established that each of the principles of taxation is determined by the current Tax Code of Ukraine. The article analyzes various scientific approaches to determining the tax mechanism and its elements. A correct definition of the tax mechanism is proposed. Methods of tax planning, tax regulation and tax control are defined.

Key words: taxes, mechanism, legal regulation, tax relations, tax regulation, tax legal relations, tax.

Постановка проблеми. В епоху процесів глобалізації, швидкої трансформації ринку і поглиблення фінансової кризи систематизована фінансова реальність набуває особливого значення. Кожна правова держава в даний час прагне до чіткого розподілу фінансів: бюджетів, кредитів, податків і т.д., які утворюють фінансову систему, належне регулювання якої є основою економічної стабільності, розвитку соціальної рівності і забезпечення функціонування всіх секторів в країні. В останнє десятиліття Україна переживає період відчутних політичних змін, що зачіпають всі сфери життя, зокрема соціально-економічну, де основний упор робиться на створення ефективної податкової системи та механізму її реалізації. Податки є основою

фінансового існування держави, незалежно від того, яка модель економічного розвитку їй притаманна. Податки є не тільки основою доходів національного бюджету, включаючи центральний і місцеві бюджети, а й відіграють важливу роль регулюючого сектору економіки. У зв'язку з переважанням питання про механізм податку виникає необхідність перегляду основних основ його функціонування. У кожній країні податки відіграють важливу роль у фінансовій системі держави. Податки як окрема економічна категорія мають свій механізм дії зі своїми особливими функціями, методами, аспектами та інструментами. Щоб визначити роль податкового механізму в реалізації державою методів оподаткування, необхідно визначити його сутність.

Таким чином, безперервне функціонування всіх компонентів податкового механізму сприяє побудові стабільної, цілісної податкової системи, що зараз вкрай важливо для нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо аналізу проблем функціонування правового механізму податку та його елементів слугувало предметом досліджень таких вчених, як А.Сміт, Д.Рікардо, Е.Г. Фрост, А.М. Соколовська, В.Л. Андрущенко, Н.Р. Нижник, Ю.В. Янушевич, П.П. Дубінецька, Т.Ф. Юткіна, М.П. Кучерявенко, В.Г. Пансков, В.П. Джурадінус, А.Н. Леміш, В.Д. Єгарміна, В.В. Кузнецов, Л.В. Чернявська, В.Г. Дем'янишин та інші.

Формування цілей статті. Вивчення правової природи податків, зокрема, особливостей основних принципів їх встановлення та складових їх елементів, закріплених у законодавстві України, а також сенсу їх існування в податковій системі. Вивчення сутності податкового механізму, складових його елементів, введення власного визначення податкового механізму.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частини 1 статті 6 Податкового кодексу України, податок є обов'язковим, безумовним платежем до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, який справляється з платників податків [1]. Податки є інструментом державної політики, оскільки вони є рушійною силою перерозподілу валового внутрішнього продукту в різні галузі. Такий розподіл є стимулюючим фактором для багатьох галузей в державі: інвестиційна активність, розвиток торгового ринку, мотивація до праці, рівність соціальних груп і т.д.

Податки-важливе питання, яке століттями вивчалось вченими. На додаток до визначення, яке в даний час закріплено в Податковому кодексі України, ми звернемо увагу на різне розуміння цього поняття іноземними вченими. Наприклад, А.Сміт і Д.Рікардо (які вважаються засновниками класичної школи економіки) зробили такі заяви: А.Сміт розглядав податок як «справедливу ціну за послуги держави» [2, с. 512], Д.Рікардо, в свою чергу, визначав його як «частину засобів для існування держави, що знаходиться в розпорядженні уряду» [3, с. 84]. Якщо розглядати більш сучасні твердження, наприклад, Е.Г. Фрост дає таке визначення податків: «це ціна за послуги держави» [4, с. 135–136].

У міру розвитку суспільства теорії функціонування податків і їх визначення змінювалися, а теорія колективних потреб ставала фундаментальною. Наприклад, А.М. Соколовська вказує: «податки — це та частина людського доходу, яку громадяни віддають державі і місцевим органам влади для задоволення колективних потреб» [5, с. 67]. Незалежно від позиції автора, можна зробити висновок, що податки є обов'язковими платежами фізичної особи державі, що стягуються для поповнення бюджету, і певною мірою являють

собою плату за певні послуги, які держава надає громадянам. Зрештою, податки та збори, як і будь-яка концепція, базуються на фундаментальних принципах, необхідних для їх встановлення та належного проходження. Такі засади закріплені у статті 4 Податкового кодексу України «Основні засади податкового законодавства України» [1], що вказує на їх важливість та необхідність подальшого вивчення сутності понять та правових засад їх встановлення.

Важливою складовою частиною економічної політики держави є бюджетна політика, яка визначає здатність держави виконувати покладені на неї функції соціального розвитку. Бюджетна політика реалізується через податковий механізм. Концепція механізму податку є однією з найдавніших концепцій нашого часу, але вона все ще викликає суперечки серед дослідників.

Механізм податку — це складний і багатовимірний процес, який включає в себе різні елементи і взаємні впливи, як внутрішні, так і зовнішні. У науковій літературі існує досить багато визначень поняття «механізм». В.Л. Андрущенко розуміє механізм як сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ [6, с. 27]. Механізм, на думку Н.Р. Нижника, являє собою сукупність органів, засобів і прийомів (технологій) взаємодії між двома підсистемами організації: керуючої і керованої [7, с. 82]. Загальну концепцію запропонував Ю.В. Янушевич: «податковий механізм функціонує як сукупність об'єктивних економічних відносин, пов'язаних з фінансовим забезпеченням існування держави за допомогою податків і зборів» [8, с. 35].

Варто відзначити, що термін «механізм» був запозичений з природничих наук, де під ним розуміється система деталей, вузлів і агрегатів, використовуваних для передачі різних форм руху. Сьогодні використання терміна «механізм» є загальноприйнятим при вивченні економічних явищ і процесів, хоча серед вчених досі немає єдиної думки щодо його чіткого визначення і внутрішньої структури [9, с. 13].

П.П. Дубінецька встановила певні передумови та відправні точки, які визначають ефективність обґрунтування сутності економічного процесу. Вчена акцентує увагу на необхідності забезпечувати механізму функціонування податку різними явищами і процесами в економічній сфері, зокрема:

- 1) механізм складається з набору елементів, що знаходяться, з одного боку, в певному відношенні один до одного, а з іншого — в певному відношенні до елементів системи іншого призначення і природи, на які впливає механізм;
- 2) важливими аспектами вивчення механізму податку є: оцінка складу його елементів, зв'язків між цими елементами; оцінка характеру зв'язків (дія, ефект, допомога, взаємодія) і перетворення їх природи в площину взаємоприйнятності;

- 3) елементи механізму податку являють собою окремі важелі (інструменти), які можуть бути згруповані за формами, методами або яким-небудь іншим принципом;
- 4) механізм податку в динаміці — це певний процес, представлений рядом етапів;
- 5) механізм податку часто забезпечується інститутами, інформацією, методами, правилами тощо;
- 6) механізм функціонує в певному середовищі, яке також впливає на ефективність його функціонування [10, с. 5].

Треба сказати, що вчений Т.Ф. Юткіна доводить двоїсту природу механізму податку У своєму дослідженні вона дає йому наступні визначення: це категоріальне утворення, яке певною мірою узагальнено і дає уявлення про цілі і завдання податкових заходів з упором на принципи оподаткування; сукупність загальних правових норм і спеціальних податкових норм, що регулюють процес підготовки до оподаткування; регулювання оподаткування конкретної держави в певний період часу [11, с. 75].

Український податковий експерт академік М.П. Кучерявенко у своїх роботах, на відміну від Т.Ф. Юткіної, підкреслює велике значення елементів податкового механізму і ототожнює його з поняттям податкової системи. На його думку, механізм податку складається з певної кількості елементів [12, с. 90–91]. Такі елементи діляться на дві групи. До першої групи належать так звані базові елементи — суттєві характеристики податку, без яких неможливо уявити відповідний податковий механізм: платник податків, об'єкт оподаткування, податкова ставка. Наступна група елементів — це додаткові, необхідні податкові характеристики, що розкривають особливості конкретного податкового механізму і способи його використання: податкові пільги, особливості розрахунку об'єкта, бюджет або фонд, до якого надходять податкові платежі, строки та періодичність податкових переказів тощо.

Заходи податкового регулювання, залежно від цілей, обраного механізму та порядку його застосування, можуть бути як довгостроковими (стратегічними), так і оперативними (тактичними). У першому випадку ми маємо на увазі заходи, результат яких забезпечує досягнення стратегічних цілей і зазвичай не може бути досягнутий протягом того ж періоду, протягом якого здійснюється регулюючий вплив. До них відносяться, наприклад, наступні:

- сприяння інвестиційній діяльності економічних суб'єктів і громадян;
- заходи щодо деталізації економіки та легалізації об'єктів оподаткування;
- діяльність держави з регулювання розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту з метою забезпечення належного рівня розвитку.

У другому випадку ми маємо на увазі заходи, які після введення відповідного регулюючого впливу дають результат, а саме досягнення бажаного рівня оподаткування.

Розуміння взаємозв'язку між елементами оподаткування і механізмом оподаткування пояснюється В.Г. Пансковим, який зазначає, що елементи оподаткування часто характеризуються як інструменти механізму оподаткування [13, с. 208]. Більшість вчених розглядають елементи оподаткування як інструменти механізму оподаткування [14, с. 54]. Незалежно від конкретного переліку елементів податкового механізму, всі вони використовуються податковою політикою для забезпечення податкового планування, регулювання та контролю.

Отже, податкове планування, регулювання та контроль слід визначати як функції податкового механізму, а не як методи. Такої ж думки дотримуються В.П. Джурадінус і А.Н. Леміш [15, с. 25]. Водночас виконувані функції є важливою характеристикою податкового механізму, але не є його складовою частиною. Податковий механізм використовує певні методи для виконання функцій податкового планування, регулювання та контролю, тобто методи податкового планування, методи податкового регулювання та методи податкового контролю.

На основі результатів аналізу різних наукових підходів [16, с. 219] доцільно включити такі методи податкового планування: факторний і кластерний аналіз, методи кореляції і регресії, імітаційне моделювання, методи оптимізації. Думки вчених щодо призначення методів податкового регулювання сильно розрізняються. Аналіз та узагальнення деяких з них [17, с. 43] дозволили виділити наступні методи податкового регулювання:

- реструктуризація податкового зобов'язання (відстрочка або розстрочка сплати податку);
- надання податкового кредиту;
- надання права на податкові канікули; легалізація неоподатковуваних доходів (податкова амністія);
- зміна та диференціація податкових ставок;
- встановлення спеціальних податкових режимів; застосування спрощеної системи оподаткування; податкові відрахування, що зменшують оподатковувану базу;
- залік бюджетних і податкових боргів;
- укладення міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування.

Ефективність заходів податкового планування та регулювання не може бути гарантована без податкового контролю. В.Д. Єгарміна виділив наступні методи податкового контролю:

- 1) методи документального податкового контролю: формальна, логічна та арифметична перевірка документів; правова оцінка господарських операцій, відображених у документах; метод перехресної перевірки та взаємного контролю;

метод зворотного розрахунку, хронологічного та порівняльного аналізу; економічний аналіз;

2) методи фактичного податкового контролю: облік платників податків; отримання декларацій (опитування свідків); огляд приміщень (територій) та об'єктів; інвентаризація; тестування; контрольні операції: контрольна закупівля, контрольні вимірювання, контрольне впровадження сировини і матеріалів у виробництво; хронометраж [18, с. 170].

Такі вчені, як В.Г. Пансков, В.В. Кузнєцов, виділяють принципи в структурі механізму оподаткування. Принцип — це основне правило, установка для будь-якої діяльності [13, с. 210]. Однак механізм оподаткування не може мати власних принципів, оскільки це інструмент, а не процес діяльності. Водночас податковий механізм обмежений принципами податкової політики, тобто принципами діяльності, для якої він використовується. Варіант структури податкового механізму Л.В. Чернявської містить важливу деталь, відсутню у варіантах інших авторів: призначення важелів як одного із засобів впливу на податковий механізм. Податкові важелі-пільги і санкції — є сферою застосування податкових інструментів [14, с. 55].

Таким чином, узагальнення результатів проведеного аналізу дозволяє зробити висновок, що податковий механізм складається з набору інструментів, методів, важелів, обмежений принципами податкової політики і в той же час виконує функції податкового планування, регулювання та контролю. Варто зазначити, що правова, нормативна та інформаційна підтримка є невід'ємними елементами податкового механізму: податкове законодавство є його правовою підтримкою, положення про форми та порядок подання податкової звітності є нормативною підтримкою, а дані про суми сплачених податків, фінансові операції платників податків є частиною його інформаційної підтримки. Без цих елементів структура механізму оподаткування є неповною.

Що стосується елементів податкового механізму, то В.Г. Дем'янишин підкреслює, що податковий механізм як важлива складова бюджетного механізму має свою структуру, яка передбачає наявність окремих взаємопов'язаних елементів (підсистем,

методів, важелів, стимулів і санкцій). Дослідник вважає, що в рамках механізму управління можна виділити дві підсистеми в залежності від завдань, набору інструментів, наявності суб'єктів і способу дій: механізм збору податків платниками податків та механізм податкового моніторингу та забезпечення. Механізм справляння податків платниками податків являє собою сукупність елементів оподаткування, заходів і способів їх використання платниками податків для збору відповідної суми податків і зборів до бюджетів усіх рівнів.

Основними елементами механізму податкового контролю та правозастосування, крім елементів першої підсистеми, є наступні: податкові канікули, податковий тиск, податкове розслідування, ухилення від сплати податків, податковий контроль, податковий облік, податкові зобов'язання, податкові пільги, розстрочка сплати податкових платежів, відстрочка податкових платежів тощо.

Основними методами цього механізму є контроль, забезпечення сплати податків і примусове справляння податків. Процес контролю та забезпечення сплати податків включає такі форми, як облік платежів, облік платників, отримання інформації про сплату податків, тимчасовий контроль, прямий контроль [19, с. 2]. Таким чином, можна дійти висновку, що податковий механізм передбачає використання таких методів, як податкове прогнозування, податкове планування, податкове адміністрування, податковий контроль і податкове регулювання.

Висновок. Отже, вплив держави на соціально-економічний розвиток суспільства здійснюється через податковий механізм. Податковий механізм як інструмент реалізації податкової політики обмежений своїми принципами і цілями, виконує функції податкового планування, регулювання та контролю. Основною метою податкового механізму є побудова податкової системи, яка може забезпечити виконання покладених на них функцій за рахунок податків. Таким чином, після врахування думок різних науковців ми можемо сформулювати власне визначення податкового механізму, під яким ми розуміємо систему засобів, методів та інструментів, які держава використовує для платників податків для забезпечення стабільної фінансово-економічної ситуації в державі.

Література

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 22.11.2023).
2. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. з англ. Київ : Наш формат, 2018. 736 с.
3. Ricardo D. From the principles of political economy and taxation. Canada: Batoche Books, 2005. 333 p.
4. Мороз Е.Г. Податковий менеджмент : навч. посібн. Рівне : НУВГП, 2020. 412 с.
5. Соколовська А.М. Податкова політика в Україні у контексті її впливу на розвиток економіки. *Фінанси України*. 2006. № 9. С. 65–81.
6. Андрущенко В.Л. Фіскальне адміністрування як наука і мистецтво. *Фінанси України*. 2003. № 6. С. 27–35.

7. Нижник Н.Р., Леліков Г.І., Мосов С.П. Про співвідношення категорій «процес» і «механізм» та їх використання в управлінській діяльності органів виконавчої влади. *Вісн. держ. служби України*. 2001. № 3. С. 80–87.
8. Янушевич Я.В. Податковий механізм регулювання циклічних коливань економіки. *Фінансова сфера та її роль у зростанні конкурентних переваг національних економік: матеріали наук.-практ. конф.*, 12–13 березня 2009 р. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2009. Ч. II. С. 320–322.
9. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики): монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2002. 396 с.
10. Дубинецька П.П. Податкове регулювання в системі управління національним господарством: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2015. 25 с.
11. Юткіна Т.Ф. Податки та оподаткування : підручник. Харків : ІНФРА-Х, 1999. 429 с.
12. Кучерявенко Н.П. Податкове право : підручник. Харків : Легас, 2001. 584 с.
13. Пансков В.Г. Податки та оподаткування в Україні : підручник для вузів. 7-е вид., Дод. та перероб. Харків : Легас, 2006. 592 с.
14. Чернявська Л.В. Сутність і структура податкового механізму управління економікою. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2009. № 2(5). С. 53–55.
15. Дюрядін В.П., Леміш О.М. Податковий механізм фінансового оздоровлення підприємств: теоретичні аспекти. *Економіка Криму*. 2004. № 12. С. 25–28.
16. Гончарова Л.І. Економічний аналіз у сфері оподаткування як підґрунтя планування та прогнозування податкових надходжень. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 9(99). С. 219–226.
17. Іванов Ю.Б. Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування: монографія. Х. : Вид-во ІНЖЕК, 2007. 448 с.
18. Єгарміна В.Д. Податковий контроль: теоретичні засади і практика застосування. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 1. С. 166–176.
19. Дем'янишин В.Г. Формування та розвиток податкового механізму в економіці України. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. 2007. № 3(38). С. 1–7.

References

1. Podatkoviy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. St. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Smit A. Doslidzhennia pro pryrodu i prychyny bahatstva narodiv / per. z anhli. Kyiv: Nash format, 2018. 736 s.
3. Ricardo D. From the principles of political economy and taxation. Canada: Batoche Books, 2005. 333 p.
4. Moroz E.H. Podatkoviy menedzhment: navch. posibn. Rivne: NUVHP, 2020. 412 s.
5. Sokolovska A.M. Podatkova polityka v Ukraini u konteksti yii vplyvu na rozvytok ekonomiky. *Finansy Ukrainy*. 2006. № 9. S. 65–81.
6. Andrushchenko V.L. Fiskalne administruvannia yak nauka i mystetstvo. *Finansy Ukrainy*. 2003. № 6. S. 27–35.
7. Nyzhnyk N.R., Lelikov H.I., Mosov S.P. Pro spivvidnoshennia katehorii «protse» i «mekhanizm» ta yikh vykorystannia v upravlinskii diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady. *Visn. derzh. sluzhby Ukrainy*. 2001. № 3. S. 80–87.
8. Ianushevych Ya.V. Podatkoviy mekhanizm rehuliuвання tsyklichnykh kolyvan ekonomiky. *Finansova sfera ta yii rol u zrostanni konkurentnykh perevah natsionalnykh ekonomik: materialy nauk.-prakt. konf.*, 12–13 bereznia 2009 r. Irpin: Nats. un-t DPS Ukrainy, 2009. Ch. II. S. 320–322.
9. Kovaliuk O.M. Finansoviy mekhanizm orhanizatsii ekonomiky Ukrainy (problemy teorii i praktyky): monohrafiia. Lviv: Vyd. tsentr LNU im. I.Franka, 2002. 396 s.
10. Dubynetska P.P. Podatkove rehuliuвання v systemi upravlinnia natsionalnym hospodarstvom: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.03; Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka. Lviv, 2015. 25 s.
11. Iutkina T.F. Podatky ta opodatkovannia: pidruchnyk. Kharkiv: INFRA-Kh, 1999. 429 s.
12. Kucheriavenko N.P. Podatkove pravo: pidruchnyk. Kharkiv: Lehas, 2001. 584 s.
13. Panskov V.H. Podatky ta opodatkovannia v Ukraini: pidruchnyk dlia vuziv. 7-e vyd., Dod. ta pererob. Kharkiv: Lehas, 2006. 592 s.
14. Cherniavska L.V. Sutnist i struktura podatkovoho mekhanizmu upravlinnia ekonomikoiu. *Visnyk Universtyetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*. 2009. № 2(5). S. 53–55.
15. Diuriadin V.P., Lemish O.M. Podatkoviy mekhanizm finansovoho ozdorovlennia pidpryiemstv: teoretichni aspekty. *Ekonomika Krymu*. 2004. № 12. S. 25–28.
16. Honcharova L.I. Ekonomichniy analiz u sferi opodatkovannia yak pidgruntia planuvannia ta prohnozuvannia podatkovykh nadkhodzhzen. *Aktualni problemy ekonomiky*. 2009. № 9(99). S. 219–226.
17. Ivanov Yu.B. Problemy rozvytku podatkovoi polityky ta opodatkovannia: monohrafiia. Kh.: Vyd-vo INZhEK, 2007. 448 s.
18. Ieharmina V.D. Podatkoviy kontrol: teoretichni zasady i praktyka zastosuvannia. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*. 2011. № 1. S. 166–176.
19. Demianyshyn V.H. Formuvannia ta rozvytok podatkovoho mekhanizmu v ekonomitsi Ukrainy. *Naukoviy visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy*. 2007. № 3(38). S. 1–7.

УДК 347.627

Солдаткіна Анастасія Валеріївна
студентка спеціальності «Право»
Сумського національного аграрного університету
Soldatkina Anastasiia
Student of the
Sumy National Agrarian University

Науковий керівник:
Котвяковський Юрій Олександрович
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя
Сумський національний аграрний університет

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-19-9393

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВОДЖЕННЯ У СПРАВАХ
ПРО РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ ТА АЛЬТЕРНАТИВНІ
СПОСОБИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ШЛЮБНИХ
ВІДНОСИН В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ**

**PECULIARITIES OF PROCEEDINGS IN DIVORCE CASES
AND ALTERNATIVE METHODS OF SETTLING
DISPUTES IN THE FIELD OF MARITAL RELATIONS
UNDER MARTIAL LAW**

Анотація. Незважаючи на військовий стан в Україні люди так само продовжують розлучатись. Навіть в таких непротих умовах держава має й на далі забезпечувати право громадян на укладання актів цивільного стану, в тому числі це стосується і розірвання шлюбу. Не можна не оминати той факт, що за роки повномасштабного вторгнення з'явилися певні нюанси в такому процесі як розірвання шлюбу. Дані кейси можуть бути доволі корисними для іноземних науковців, які вивчають тему розірвання шлюбу у країнах зі схожою політичною ситуацією. У зв'язку з цим, дуже важливим аспектом даної наукової роботи є аналіз можливих проблемних питань, що виникають при розірванні шлюбу під час військового стану. Навіть в умовах військового стану держава продовжує забезпечувати громадянам країни, а також іноземцям право на розірвання шлюбу як в судовому порядку, так і в органах реєстрації актів цивільного стану. І не можна не відмітити, що тим самим інститут реєстрації актів цивільного стану постійно функціонує, а також удосконалюється, навіть не зважаючи на військовий стан в країні. Людина так само лишається в Україні найвищою соціальною цінністю, а держава гарантом цього.

Ключові слова: шлюб, розірвання шлюбу, сім'я, військовий стан, реєстрація актів цивільного стану, судове провадження, медіація.

Summary. Despite the state of war in Ukraine, people continue to divorce. Even in such challenging conditions, the state must still ensure citizens' right to conclude acts of civil status, including divorce. It is noteworthy that over the years of full-scale invasion, certain nuances have emerged in the divorce process. These cases can be valuable for foreign scholars studying divorce in countries with a similar political situation. Therefore, a crucial aspect of this research is the analysis of possible issues arising during divorce in a state of war. Even in times of war, the state continues to provide citizens, as well as foreigners, with the right to divorce both through legal proceedings and in civil registration authorities. It is worth noting that the institution of civil registration consistently functions and improves, despite the ongoing state of war in the country. The individual remains the highest social value in Ukraine, and the state is the guarantor of this.

Key words: marriage, dissolution of marriage, family, martial law, registration of civil status acts, legal proceedings, mediation.

Вступ. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України негативно вплинуло на всі сфери життя і, на жаль, не оминувало воно і сімейні стосунки. В умовах військового стану пари в Україні продовжують розлучатись. Треба визнати, що кількість розлучень в нашій країні залишається досить високою. Щоб зрозуміти актуальність даного питання, достатньо відкрити Єдиний державний реєстр судових рішень з задачею для пошуку «розірвання шлюбу» і побачити, що кількість рішень про розірвання шлюбу з початку повномасштабного вторгнення давно вже перевищила за 100 тисяч. А саме, за даними Міністерства юстиції України, з початку повномасштабного вторгнення і до теперішнього моменту, понад 200 тисяч пар розлучилися.

Причин розлучення українців у 2022–2023 роках може бути безліч, оскільки є великий тиск та вплив на нервову систему та звичне розуміння планів та цілей, стрес і зміна пріоритетів українців, що пов'язані з повномасштабним вторгненням. Також, однією з причин може бути те, що значна кількість чоловік вимушена була залишити свої сім'ї задля того, щоб захищати Батьківщину. Натомість жінкам з дітьми довелося виїхати з України.

Розлучення є абсолютно добровільним волевиявленням жінки та чоловіка і військовий стан в Україні жодним чином не обмежує це право. Та є свої нюанси у зв'язку з повномасштабним вторгненням армії РФ до України. Так, є дуже важливим моментом, з'ясування та аналіз процедури розірвання шлюбу, чи відбулись якісь зміни та варто звернути увагу на проблемні питання, щодо даної процедури, якщо такі існують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науково-теоретичне підґрунтя дослідження питань розірвання шлюбу під час військового стану було розроблено такими науковцями: Бабенко Ю. М., Генкіним Д. В., Гопанчуком В. С., Гранатовою К. О., Гриньком С. Д., Грицишиною Л. В., Данкевич М. В., Дзером О. В., Дзюбою О. В., Колесник І. Г., Кравцовою Т. В., Луцем В. В., Мананковою Р. П., Масловим В. М., Менджулом М. В., Пунда О. О., Ромовською З. В., Спасова К. І., та іншими.

Метою дослідження даної наукової роботи є з'ясування варіантів розірвання шлюбу під час військового стану, а також їх особливостей, з'ясувати чи вплинув військовий стан на процес розірвання шлюбу та чи можливо удосконалити національне законодавство України, шляхом застосування альтернативних способів врегулювання спорів у сфері шлюбних відносин в умовах військового стану.

Виклад основного матеріалу. Спершу, важливо розібратись яким саме може бути алгоритм дій у разі, якщо хоч один з подружжя вирішив розірвати шлюб. Так, якщо подружжя перебуває на території України, розірвання шлюбу можливе:

- 1) через РАЦС;
- 2) у судовому порядку.

Перший варіант підходить тим, у кого відсутні спільні неповнолітні діти та обидва з подружжя мають намір розлучитись. У разі, якщо приймається таке рішення, то відповідну заяву необхідно подати до органу РАЦСУ за місцем проживання одного з подружжя.

Другий варіант, а саме звернення до суду відбувається у разі, якщо подружжя має спільних неповнолітніх дітей або у разі, якщо один із подружжя не відмовляється давати згоду на розірвання шлюбу. В такому випадку, подається позовна заява відповідного характеру та справу буде розглянуто за правилами позовного провадження. Варто зазначити, що коли подружжя має спільних дітей, у випадку якщо одного з подружжя було позбавлено волі, за заявою будь-кого з подружжя суд може розглянути справу у формі окремого провадження.

Так склалось, що багато жінок разом з дітьми виїхало за кордон у зв'язку з окупацією певних регіонів, постійними обстрілами та можливими ракетними ударами. Та і в такому випадку, а саме у разі якщо один з подружжя чи обидва перебувають за кордоном, можна розлучитись. У разі, якщо у подружжя відсутні повнолітні діти, то для розірвання шлюбу достатньо звернутись до найближчого консульства України. Але у випадку, якщо одна зі сторін проти чи подружжя має спільних неповнолітніх дітей — розірвання шлюбу буде можливе тільки в судовому порядку і тільки на території України.

Також, може бути така ситуація, що в тому регіоні, де перебуває подружжя, що виявило бажання розлучитись не працюють ні суди, ні РАЦС. І в такому випадку є вихід. Заяву про розірвання шлюбу можна подати онлайн чи поштою до іншого органу РАЦСУ. Це варто уточнити на місці або за телефоном. Зокрема, відповідно до пункту 14 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5, та змінам до наказу від 13 грудня 2022 року № 5594/5, можуть оформити розлучення у будь-якому працюючому органі РАЦС [5]. У випадку, якщо не працюють суди, позовну заяву можна подати за місцем проживання чи перебування відповідача.

Може й скластись ситуація, в якій один з подружжя перебуває на тимчасово окупованій території. В цьому випадку розірвання шлюбу можливе тільки в судовому порядку. Спершу необхідно визначити суд до якого можна звернутись. Повноваження судів щодо розгляду справ за територіальною підсудністю можна переглянути на сайті Верховного Суду. Так, наприклад, якщо один з подружжя зареєстрований в Краматорську, то логічно було б звернутись до Краматорського суду Донецької області, але наразі територіальна підсудність

справ належить Індустріальному районному суду м. Дніпропетровська. Та як вже було зазначено, важливо перевіряти територіальну підсудність на сайті Верховного суду. Можливий і такий випадок, коли місце перебування відповідача невідоме, у зв'язку з чим відсутня можливість повідомити його про дату, час та місце судового розгляду. В такому випадку, відповідна інформація може бути розміщена на офіційному веб-порталі судової влади України.

Варто зазначити, що веб-портал судової влади України — це чудовий та прогресивний вклад у розвиток судової системи нашої держави. Оскільки час не зупиняється, а судам варто йти в крок із розвитком нових технологій.

Також, одним не описаним раніше в даній статті варіантом лишається розлучення в Україні з іноземцем. В цьому випадку, шлюбні відносини також можна припинити або через РАЦС, або в судовому порядку. У першому випадку іноземець має написати заяву про розірвання шлюбу, в обов'язково порядку нотаріально засвідчити дану заяву та переслати в Україну. Після цього, заява перекладається на українську мову, також нотаріально засвідчується і вже потім подається до РАЦСУ. Та у випадку розірвання шлюбу у судовому порядку, необхідно врахувати чи є між країною громадянам якої є іноземець та Україною певні міжнародні договори, що могли б регулювати питання, щодо вирішення цивільних та сімейних прав. У разі, якщо міжнародний договір відсутній, то застосовуються норми Закону України «Про міжнародне приватне право».

Зазначу, що розірвати шлюб з «іноземним елементом» в Україні можливо, якщо на території України відповідач має зареєстроване місце проживання чи перебування, а також якщо шлюб укладався в Україні [13, с. 1].

Окремо варто згадати процедуру встановлення фактів розірвання шлюбу, згідно частини третьої статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків [7]. Але 07 травня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України», яким, зокрема, частину третю статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» доповнено словами «крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану» [6].

Відповідно до пункту 4 частини першої статті 315 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) суд розглядає справи про встановлення факту розірвання шлюбу [14].

На особливу увагу заслуговують випадки, коли чоловікові та дружині доводиться розривати шлюб двічі: спочатку на окупованій території відповідно до законодавства країни-інтервента, а потім в Україні відповідно до чинного національного законодавства.

Таким чином, особа, яка вже розірвала шлюб на тимчасово окупованій території та має свідоцтво про розірвання шлюбу, видане окупаційною владою, не може бути позбавлена права на отримання допомоги у зв'язку з розірванням шлюбу на тимчасово окупованій території. Особа, яка має свідоцтво про розірвання шлюбу, видане окупаційною владою, і яка вже розірвала шлюб на тимчасово окупованій території, може, звернувшись до суду, встановити факт розірвання шлюбу відповідно до чинного національного законодавства України та згодом отримати законне українське свідоцтво про розірвання шлюбу. Така заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за фактичним місцем проживання особи відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України.

Заява повинна містити наступну інформацію:

- фати, які позивач просить встановити;
- причини, з яких неможливо отримати або відновити документи, що підтверджують такі факти;
- докази, що підтверджують такі факти, тобто свідоцтво про розірвання шлюбу на тимчасово окупованій території, відмова органу державної реєстрації актів цивільного стану (у письмовій формі).

Слід зазначити, що при подачі заяви про встановлення факту розірвання шлюбу на тимчасово непідконтрольній Україні території заявник повинен сплатити судовий збір у розмірі 0,2% прожиткового мінімуму для працездатних осіб, відповідно до чинного національного законодавства про встановлення судового збору [11].

Після ухвалення рішення у справі та набрання ним законної сили, органи державної реєстрації актів цивільного стану мають право видати свідоцтво про розірвання шлюбу між колишнім подружжям. Вивчення справ, зареєстрованих в Єдиному державному реєстрі судових рішень про розірвання шлюбу з особами, які проживають на тимчасово окупованих територіях, показало, що кількість заяв про встановлення юридичного факту розірвання шлюбу зросла з початку повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації в Україну [9].

Так, є варіант вдосконалення процесуального законодавства, який сприяв би вирішенню проблемних аспектів та питань досліджуваної теми, що можуть виникати під час розірвання шлюбу в умовах військового стану, а саме — медіація. Це

ефективна, багатогранна та гнучка процедура, яка дозволяє сторонам досягти найбільш прийняттого вирішення спору для обох партнерів.

Медіація — позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [10].

В сучасному правовому розумінні інститут медіації є доволі новою процедурою, хоча певні її риси спостерігаються і в судовому процесі, коли, наприклад, у справі про розірвання шлюбу, надають 30 днів для примирення, але ж під час цього періоду суд ніяк не взаємодіє з подружжям, не дізнаючись істинні мотиви розірвання шлюбу та не сприяє їхньому примиренню. Так, у той час, як судові органи при розгляді справ про розірвання шлюбу вирішують суперечки суто з правової позиції, звернення до медіатора з метою врегулювання конфлікту дозволяє підійти до шлюборозлучного питання комплексніше [3, с. 1].

Процедура медіації дозволяє не тільки урізноманітнити правосуддя, а ще й зробити його більш гнучким. Це пов'язано з тим, що мета медіації полягає в усуненні самих причин розірвання шлюбу. Ще один не менш позитивний момент — це можливість прискорити процес вирішення спору при розірванні шлюбу. Залучення медіатора допоможе розібратись в причинах, наслідках розірвання шлюбу або ж навіть запобігти цьому та зміцнити і гармонізувати сімейні відносини.

На мою думку, закон України «Про медіацію» досить чітко передбачає цю процедуру. Було б правильно застосовувати норми даного закону в цивільному процесуальному судочинстві, як процедуру досудового врегулювання спорів при вирішенні можливих проблемних питань розірвання шлюбу.

Для коректного застосування закону України «Про медіацію» варто чітко визначити правила поведінки медіаторів під час вирішення проблемних питань у процедурі розірвання шлюбу, що стало причиною такого рішення, наприклад, таких як виявлення факту присутності домашнього насильства або серйозних порушень прав та інтересів одного із подружжя.

Медіація — це чудовий варіант для збереження шлюбних відносин, особливо, якщо партнери мають дитину від спільного шлюбу, адже саме за допомогою медіації є можливість почути одне одного, отримати конструктивне рішення. Процедура медіації може бути використана не тільки задля збереження шлюбних відносин, вона також корисна у разі, якщо подружжя чітко визначило, що хочуть розірвати шлюб, але перед ними поставили конфліктні питання, які в судовому засіданні вирішуються довготривалою процедурою.

Для того, щоб популяризувати серед населення процедуру медіації в Україні, необхідно надавати

більше інформації щодо неї, проводити лекції, семінари. Було б правильно розробити план процедури медіації з питань розірвання шлюбу, хоча б в тестовому варіанті. Всебічно дослідити всі можливі наслідки проведення такої процедури, зібрати інформацію з приводу результатів та оформити звіт.

На жаль, українцям важко збагнути наскільки гарним рішенням є процедура медіації та наскільки сильно вона допомагає зберегти час. Відзначаю, що в деяких країнах Європи, в США та Японії сімейні спорти навіть не розглядаються без попередньої процедури медіації. Оскільки в Україні існує процедура досудового вирішення спорів, я впевнена, що популяризувати медіацію в найближчі 5–10 років є можливим. Так, якщо використовувати процедуру медіації, можна буде запобігти надмірному навантаженню судової системи, що посприяє більш якісному та швидкому прийняттю рішень у справах.

Підсумовуючи думку з приводу важливості розвитку процедури медіації в Україні, варто зазначити, що медіація — це цивілізований діалог між сторонами, де присутній професійний медіатор, що створює атмосферу довіри, в якій можливо обговорити всі проблемні питання, які є важливими для обох партнерів. Також, це можливість залучити людину, що особисто не зацікавлена в тому, щоб ставати на чийсь бік, а неупереджено та професійно може допомогти вирішити більше або й всі конфліктні питання. Медіація — це чудовий сучасний механізм урегулювання спорів, що допоможе не тільки не загострювати конфлікти, а ще й заощадити час, кошти на судовий збір та адвокатів і не погіршувати моральний стан та нервову систему, що і так є доволі хиткою у зв'язку з повномасштабним вторгненням.

Висновок. Отже, в підсумку можна зазначити, що розірвання шлюбу — це, в першу чергу, психологічно складне рішення. Є безліч різних причин, чому подружжя може прийняти рішення з приводу розірвання шлюбу. На жаль, повномасштабне вторгнення російської федерації не посприяло зменшенню винесених рішень про розірвання шлюбу.

Військовий стан ускладнив прийняття рішення у справах про розірвання шлюбу, зокрема й тому, що таке рішення може бути імпульсивним та прийнятим у стані сильного душевного переживання, що може бути пов'язане з багатьма факторами, що несуть за собою військові дії. Важливо враховувати психологічний вплив військового стану на подружні відносини, а в цьому якраз може допомогти процедура медіації.

У контексті провадження справимо розірвання шлюбу в умовах військового стану, суди мають велику відповідальність, бо повинні враховувати інтереси всіх сторін даного процесу, особливо дітей, для яких варто мінімізувати стрес, що можна

отримати під час судового розгляду справи про розірвання шлюбу.

Розірвання шлюбу залишається неприємним та іноді болючим процесом для всіх сторін, оскільки невідомо скільки ще в Україні буде тривати

військовий час, треба вже зараз починати удосконалювати та спрощувати дану процедуру, як мінімум для того, щоб зменшити кількість стресу та втрати ресурсів, які можна використовувати у відновленні України після закінчення війни.

Література

1. Бабенко Ю. Розлучення в Україні 2022: як розлучитись під час війни. *MITRAX: вебсайт*. 2022. <https://mitrax.com.ua/uk/blog/rozluchennya-v-ukraini-2022-yak-rozluchitis-pid-chas-vijni/> (дата звернення: 10.11.2023).
2. Грицишина Л.В. Припинення шлюбу в сімейному праві: дис. на здобуття ступеня доктора філософії. Хмельницький, 2022. 227 с.
3. Кириченко Т.С. Медіація як форма захисту прав подружжя під час розірвання шлюбу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 119–121.
4. Конвенція про захист прав людини і основних свобод. Документ № 995_004 від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10.11.2023).
5. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : Наказ Міністерства юстиції України № 52/5 від 18.10.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text> (дата звернення: 10.11.2023).
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України: Закон України № 2217-IX від 21.04.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text> (дата звернення 10.11.2023).
7. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 26. Ст. 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення 10.11.2023).
8. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Постанова КМУ від 18 жовтня 2000 року № 52/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text> (дата звернення 10.11.2023).
9. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану: Розпорядження Верховного Суду від 06.03.2022 № 1/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/ (дата звернення 10.11.2023).
10. Про медіацію: Закон України № 1875-IX від 16.11.2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 10.11.2023).
11. Про судовий збір: Закон України № 3674-VI від 08.07.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення 10.11.2023).
12. Про судову практику про справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 897 31 березня 1995 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text> (дата звернення 10.11.2023).
13. Спасова К.І. Розірвання шлюбу в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. м. Одеса, 17 червня 2022 р. С. 653–655.*
14. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 10.11.2023).

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA»

Збірник наукових статей

№ 19 (153)

Голова редакційної колегії — д.е.н., професор *Камінська Т.Г.*

Київ 2023

Видано в авторській редакції

Засновник / Видавець ТОВ «Фінансова Рада України»
Адреса: Україна, м. Київ, вул. Павлівська, 22, оф. 12
Контактний телефон: +38 (067) 401-8435
E-mail: editor@inter-nauka.com
www.inter-nauka.com

Підписано до друку 30.11.2023. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook.
Умовно-друкованих аркушів 9,53. Тираж 100.
Замовлення № 398. Ціна договірна.
Надруковано з готового оригінал-макету.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20, м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.